

ФАТТОҲ ЗОҲИДОВ

**ТАШВИШ ВА УМИД
КУНЛАРИ**

ҚИССАЛАР

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1984

Зоҳидов, Фаттоҳ.
Ташвиш ва умид кунлари: Қиссалар.—Т.: Ада-
биёт ва санъат нашриёти, 1984.—176 б.

Фаттоҳ Зоҳидов олим, педагог, ижодкор — китобхонларга ҳам, томошабил-
ларга ҳам яхши таниш. Унинг қисса ва хикоялари республика матбуотида
эълоҳ қилиниб, ўқувчилар эътиборини қозонган, сценарийлари асосида суратга
олинган фильмлар кино мухлисларига манзур бўлган.

«Парвоз» қиссаси гарчи фактик воқеа асосига қурилган бўлмаса ҳам, ўткир
идроқ билан жасур синовчи-учувчилар ҳаётини мадҳ этади. Тўплам номи билан
аталган асарда эса эл назарида турган бир раҳбар аёлининг чингал қисмати — гампок
ўтмиши, кундалик фаолиятини рухий кечинмалари ҳақида мароқ билан хикоя
қилинган. Муаллифнинг қиссалари воқеаларнинг тезкор ривожини ва драматизмининг
билан китобхон диққатини жалб этиб туради.

Заҳидов Ф. День тревог, день надежд: Повести.

4702570200—48
3 ————— 10—84
М 352 (04)—84

Ўз2

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984 й.

ПАРВОЗ

Гул бозори олдига бир машина келиб тўхтади. Ундан юзлари нурга йўғрилган каби нуроний Убайдулла Алиевич тушди. У элик олти ёшлардаги киши бўлиб, кўзлари тимкора, сипо, зулукдай мўйловига яккам-дуккам оқ оралаган, кўринишидан вазмин ва кўнгилчанлиги сезилиб туради.

Чор атрофда гуллар тошқини. Ҳавода гулларнинг муаттар хиди анқийди. Қуёш нуридан чароғон оппоқ булутлар окқуш патларидек ғаройиб товланади.

— Анувни қаранглар... Бир сўмга чиннигулни қаерда сотаркан?— дея гул сотувчи қизлардан бири ёшгина солдатни уялтирарди.— Бундай гул билан космонавт кизининг бошини айлантурсанг бўлади! «Волга»га солиб..

Бирдан гул сотувчилар Убайдулла Алиевични қуршаб олдилар. У гул сотувчиларга бош чайкаб, зору қистовларга қарамай, йўлида давом этаверди.

Ҳаммаёқда гул. Гул, гул, гул... Бу бекиёс нафосат олами ичра бир чол теваракдаги одамлардан якқол ажралиб турарди — унинг кумушранг соч-соколи яқин орада, эҳтимолки, бир неча ойдан бери тарок юзини кўрмаганидан каттайиб кетган, эғнида жулдур пўстин, кўлида эса барра пиёз солинган сават.

Чол у кадар кекса эмас, жуда нари борганда, оятмишдан энди ошган кўринади.

— Мана, мен қидирган одам!— деди чол бирдан.

Убайдулла Алиевич унга илкис бош ирғаб, ўтиб кетмоқчи бўлди, лекин чол уни енгидан ушлаб тўхтатди-да:

— Бу ур-сур тикилинчда нима қилиб юрибсан, Убайдулла?— деб сўради.— Давримиз ишчилар синфининг илғор вакили Убайдулла Алиевич..

Чол, афтидан, ҳазиллашди, бироқ Убайдулла Алиевич мутоибага рўйхуш бермай:

— Шу... гул олгани,— деди истамайгина.

— Гул? Тўйгами ёки хушторинг билан учрашувга шошяпсанми?

Убайдулла Алиевич чолнинг кўзларида кинояли табас-сум ифодасини кўриб, қизариб кетди.

Чол киска, аччик кулди, сўнг:

— Кечир, — деди жиддий таассуф билан. — Сен билан кўришмаганимизга амч бўлди.

— Кўп бўлди, — деди Убайдулла Алиевич.

— Бизлар дўстлашиб юрган чоғларимиздан буён қанча сувлар оқиб кетди, шундай эмасми? Уша дўстлигимиздан бирон хотира қолганмикан, а, Убайдулла?

— Бўлмаса-чи, қолган!

— Мени нима ўлдирди дейми? — деди дабдурустан чол. — Мана, сен менинг ёшликдаги дўстимсан, хўш, мени сенинг олдинда қанчалик қадрим бор? Қўй, ўзингни қийнама, зиғирчаям қадрим йўқ. Ҳамма бало шунда. — Чол чуқур хўрсинди-да, Убайдулла Алиевичнинг биллагидан маҳкамроқ қисди. — Убайдулла, кел, бир пиёладан чой ичайлик. Йўқ, дема!

— Кечирасан, шошиб турибман, ўзингдан қолар гап йўқ...

Чол хафа бўлди:

— Ҳали мен билан бир пиёла чой ичиб, мундай суҳбатлашишни истамайсанми? Садқаи сар! — Чол қўл силтаб, шу яқин орадаги гулчи қизлардан бирини чақирди. — Қизалоқ, гулларингни кўрсат-чи! Энг чиройлиларидан, яхшиларидан кўрсат. Бу менинг дўстим бўлади.

— Қулинг ўргилсин гуллар-да! — Булбулдай сайрай кетди гул сотувчи қиз. — Хидини айтмайсизми! Чиннигуллар, хризантемалар, садафгул... Сизга қайсинисидан?

— Унга чиннигулларингдан бер, — деди чол. — Тўқ қизиладан. Мижозларинг учун олиб чиққанингдан бўлсин.

— Менга оқидан керак, — деди Убайдулла Алиевич. — Фақат оқидан.

— Нега энди оқи бўларкан? — хайрон бўлди чол. — Қизили яхши-ку!

Сотувчи қиз жилмайиб:

— Тўйда келинга, одатда, оқ гул совға қилишади, — деди. — Нечта?

Убайдулла Алиевич титраб кетди:

— Йиғирма уч дона.

Гул сотувчи қиз билан чол бир-бирларига хайрон қарашди.

— Бунинг хайри йўқроқ. Одатда гулни жуфт совға қилишади, — деди гул сотувчи қиз. — Йиғирма тўртта ёки йиғирма иккита олинг. Тоқ гулларни эса мотамхонага олиб боришади.

Убайдулла Алиевичнинг томоғига бирдан аччиқ нима-дир урилди. У чўнтагидан битта юз сўмлик чиқариб, гул сотувчи кизга узатаркан:

— Йигирма уч дона гулга пул олиб қолинг,— деди.

Гул сотувчи киз ялт этиб унга қаради. Шундагина у харидорнинг қора либосию мотамсаро афт-ангорига эътибор берди. Орага бир зум қабристон суқунати чўмди.

Гул сотувчи киз лом-мим демай, йигирма уч дона чиннигуллардан катта-каттасини танлаб олди-да, Убайдулла Алиевичга тутқазиб:

— Санаб кўринг,— деди.

Убайдулла Алиевич гулларни авайлаб кўлига оларкан, гул сотувчи кизга мужмал бош ирғаб кўйди.

Киз қайтимийи бермоқчи эди, чол пулни унинг кўлидан шартта олди-да, шошиб чўнтагига солди. Сўнг Убайдулла Алиевични чеккага бошлади.

— Бу пулни сендан қарзга оляпман,— деди чол.— Лекин, сен.., бу қарзни узади, деб ўйлаяпсанми? Хомтама бўлма. Сенга сабабини айтиб кўяй: биласанми, нега бу қарзни узмайман? Чунки, сен билан биз битта иннинг қушларимиз... Фақат парвозимиз бошқа-бошқа... Энди эса сен, ҳар қайдай, катта одамсан, мен эсам — ҳеч кимман. Ҳеч кимдан ҳам баттарроқ — шунчаки тирик тово-ман.

— Агар қайтариб берсанг, хафа бўламан,— дея Убайдулла Алиевич унинг елкасига қоқиб кўйди.— Бўпти, мен шошиб турган эдим.

— Майли...

Убайдулла Алиевич жадал машина томон юриб кетди...

Унинг нигоҳи Юрий Гагарин ҳайкали пойида келин-куёвни суратга олаётган суратчига тушди.

Оппоқ ҳарир либосга бурканган келин гул-гул очилиб кинолардаги каби куёви томон елиб келаётгандек эди.

...Убайдулла Алиевич худди шундай чароғон бир куни самолётнинг эшигини очиб, пиллапоянинг юқори поғонасида туриб қолганини ҳамон кечагидек эслайди.

Тепадан қарийб бутун цех қафтдагидек яққол кўриниб турарди. Тартиб билан тизиб кўйилган самолётлар учишга чоғланган қушларга ўхшарди. Цехда одам йўқдек кўри-нарди. Қанотлар тагида, двигателлар атрофида, самолёт остида қоржомали ишчилар кўзга чалинади. Улар самолётларнинг рулларини у ёқ-бу ёққа бурар, ҳар хил муртакларини ишлатиб кўришар, чироқларини липиллатиб ёқар эдилар.

Самолётнинг ичкарасида ҳам анча одам ишлаётгани учунми, лапанглаб туриши қандайдир гайритабiiийдек туюлар эди.

Убайдулла Алиевич зинапоядан мармар полга тушиб, оппоқ халатли бир неча одам ишлаётган синов майдончаси олдидан ўтди-да, ўрта ёшлардаги бир аёлга яқинлашиб, сўради:

— Набижон қаерда?

— У банд,— деди аёл жилмайиб.

— Унга маслаҳатли бир ишим бор эди.

— Бирор соатдан кейин бўшайди.

— Шошилиш иш эди-да!— деди баланд овоз билан Убайдулла Алиевич.— Мен унинг отасиман.

— Илтимос, ўзингизни босинг!— Аёл шундай дея бармоғини лабига қўйиб, уни каттакон дераза ёнига бошлади.

Сўлим гулзор худди шаҳар боғларидаги каби ҳовлига кўрк бериб турарди. Қийгос очилган атиргуллар кишининг баҳри дилни яйратади. Убайдулла Алиевич ўтлоқзор ёнида куйманиб юрган бир неча боғбон орасидан ўғли Набижонни дарров таниди.

Набижонни четдан қараган киши йигирма бешга кирган деб ўйлаши турган гап. У новча, котмагина, юзи оксарикдан келган хушсурат йигит. Кўзларида қандайдир ташвиш акс этар, нимадандир безовта эканлиги сезилиб турарди. Қулоғида наушник; ўқтин-ўқтин рўпарасидаги микрофонга энгашиб, хаяжон билан нималарнидир гапирар эди.

— Бунинг унга нима кераги бор экан?— Хайрон бўлиб сўради Убайдулла Алиевич.

Аёл чуқур хўрсиниб:

— Набижон Убайдуллаевич ўзига эрмак кидиряпти, кўнглига таскин бермоқчи,— дея бир зум тин олгач, қўшиб қўйди.— Ҳар гал Лолахон-янги самолётни синаётганида у ўзини шундай қўйгани жой тополмай қолади... У ҳар нарсага телбаларча берилиб ёпишади, дейишлари бежиз эмас, ҳақ гап!

Убайдулла Алиевич бошини орқага ташлаганча осмонда самолёт пайдо бўлишини пойлаётган ўғлига тикилди. Паст учиб келаётган самолёт осмонда тўсатдан кўриниб қоларди-да, завод орқасидаги дарахтлар ортига бургутдек отилиб, қанотлари қуёшда яраклаганча ер бағирлаб кетарди. Кейин, зум ўтмай, яна тик осмонга кўтарилиб, бора-бора ялтироқ бир нуктага айланарди-да, кўк оғушида турли-туман оппоқ излар чиза бошларди.

Шу пайт бирдан яқин атрофда даҳшатли гумбурлаш овози янгради...

Убайдулла Алиевич рўпарадан шитоб бостириб келаётган машинани кўрдию юраги зирқираб, чаптастик билан рулни кескин бурди. Ҳўкдек елиб келаётган машина тегай-тегай деб сал наридан гувиллаб ўтиб кетди. Ва тезлиги секинлашди, бир аёл ойнадан бошини чиқариб:

— Қари така, жонингдан тўйдингми?!— деб бақиргач, машина тагин Ҳўкдек олға отилди.

Убайдулла Алиевич машинасини йўл четида тўхтатди, кўксини сийпалаб, чуқур-чуқур нафас оларкан: «Омадим бор экан,— дея кўнглидан ўтказди.— Ҳзи бир асради. Ишқилиб...»

Убайдулла Алиевич бармоқлари калтираган кўйи пешонасига сизиб чиққан муздек терларни артиб, машинани жилдирди-да, орқада қолиб кетган келин-куёв томон бир назар ташлаб, газни босди.

Узокдан дарвоза олдида хомуш турган кишиларни кўриб, тезликни пасайтирди, ҳовлидан анча берида машинани тўхтатди. Моторни ўчириб, гулларни авайлаб кўлига олди, мотамзада кишиларга кўз қирини ташлаб, бирдам паришон хаёл суриб турди-да, сўнг яна гулларни ўриндиқ устига охишта кўйди. Пастга тушди.

Кузнинг совуқ нафаси сезилиб қолган боғ ичкарисида бир қаватли уй мунғайиб кўринади. Кўзлари кизариб, ранги сўниқиб кетган уй бекаси Убайдулла Алиевични йнгламсираб қарши олди.

— Қанотимдан айрилдим, додаси¹, қанотимдан!..

— Бардам бўлинг. Бандалик...

— Биласизми, бир телба умид менга сира тинчлик бермайди: назаримда худди ҳозир Набижон, Лолахон тирик, ҳар доимгидай гул-гул очилиб, яйраб-яшнаб юрибди, деган хабарни олиб келаётгандай туюлаверади.— Она шундай дея бир кафти билан кўзларини беркитди, иккинчи кўли билан чўнтагидан рўмолча олиб, ёшларини артди.

Убайдулла Алиевичнинг яқин танишларидан икки киши негадир уни кўрмаганга солиб, мотамсаролик билан аёлга яқинлашди.

— Ҳеч қулоғимизга ишонгимиз келмайди-я!— деди улардан бири овози калтираб.— Кўргилик. Ҳудо сизга тўзим берсин...

¹ Дода — қайнотаси дедимки.

Бека хўнграб, рўмолчасини кўзларига босган кўйи нималардир дея бош ирғади.

Кейин, иккала киши боягидек — Убайдулла Алиевич томон киё қарамай, аста узоклашди.

Убайдулла Алиевич таажжубли назар билан: «Улар нега бундай қилишди?» деган каби аёлга қаради.

У дардчил бир кулимсираш билан:

— Сиз худди Лолахон айтгандек экансиз, — деди. — Зийрак, синчков... Қизим, у кишининг қалблари умрбод қариш нималигини билмайди, дерди...

Убайдулла Алиевич ўзи ҳақида, ўзининг узок давом этган оғир, аммо сурурбахш кураш йиллари ҳақида, қизнинг ҳали бошланмасдан турибоқ ниҳоясига етган кураши ҳақида ўйламоқда эди. Еки ўгли Набижон ҳақидамикан? Унинг ушалмаган орзулари ҳақидами? Буларнинг ҳаммаси нақадар беаёвлиги ҳақидами?..

Лола бекордан-бекорга ўлиб кетди. Бу ўлим ҳеч нарсага ибрат бўла олмайди. Бу йўқотиш фақат жудоликнинг ростдан ҳам содир бўлганлигини исботлаб турарди, холос.

Бирдан Убайдулла Алиевичнинг кўз олдида бундан уч йил муқаддам Набижон уйга эргаштириб келган Лоланинг тонг юлдузидай чарогон чехраси намоён бўлди.

...Ҳаво очик эди, эрта кузак пайтлари зумрад ноклар кўзни кáмаштирарди; олма, шафтоли дарахтининг шохлари меваларини кўтаролмай ергача эгилиб тушган.

Ишком тагида Алиевлар оиласи жамулжам. Стол ёнида девкомат ёш йигит турибди. Бу — Убайдулла Алиевичнинг тўнгич ўгли — Ғанижон, фаввора олдида ўртанча ўгли Валижон. Кенжа ўгли Рашиджон эса ҳар доимгидек тунд ва хиёл эгилган кўйи атрофга олазарак қарайди, унинг тимқора кўзларида қандайдир ташвиш аломатлари изғирди. Стол тузатаётганлар — Убайдулла Алиевичнинг хотини Раҳима ва қизи Зебинисо ўзаро нималарнидир шивирлаб гаплашишади.

Аргамчи олдида турган тўртинчи ўғил Набижон эса Лоладан кўз узолмайди.

Лола бўйдор, хушкомат қиз бўлиб, ёши йигирмада эди, унинг юпка ҳарир лабларида сезилар-сезилмас табассум жилоланарди. У бошини хиёл бир томонга солинтириб турарди.

Убайдулла Алиевич битта шиша олиб келди-да, уни оҳиста, авайлаб ушлаб ёрукка тутди. Устини юпка чанг

коплаган кўк шиша внинг учун гўё энг кўнгилочар нарса эди.

— Лолахон!— деди у кўзлари чакнаб турган меҳмонга самимият билан қараб.— Мана бу мусалласни Набижон туғилганда — бундан йигирма уч йил муқаддам ўз кўлим билан тайёрлаганман. Бу шиша сизни йигирма уч йил кутиб ётди.

— Раҳмат!— деди Лола ним таъзим билан.— Лекин мен... Мен...

Ҳамма кулиб юборди. Убайдулла Алиевич шишани артиб, очди-да, ҳидлаб кўрди:

— Худога шукр!— деди.— Айнимабди, жуда зўр бўлибди.

— Жон-жон деб ичамиз,— деди Набижон.— Бунинг устига бугун ичмасак бўлмайди: Лолахон журналистика факультетига хужжат топширди.

Убайдулла Алиевич бирдан сергакланиб:

— Сиз журналист бўлмоқчимисиз?— деб сўради.

— Ҳа,— деди Лола.

Убайдулла Алиевич ғалати жилмайган кўйи бош чайкаб:

— Миландаги Санта Марня делле Грацие монастирининг унниқиб кетган деворида Леонардо да Винчининг «Сирли оқшом» деган машхур расмининг қолдиқларига кўзим тушган. Замонлар ўтиши билан сурат бўёқлари хиралашганидан улар қандайдир доғларга ўхшаб кўринарди, расмдаги кўзлардан бир маъно уқиш кийин эди. Фақат гавдаларигина яхши сакланиб қолган. Картинани эса сайёҳлар гуж қуршаб олганди, улар нафасларини ичларига ютганларича ҳайратдан оғизлари очилиб томоша қилардилар. Уларга қараб: «Тавба, менга кўринмаган нарсаларни улар қандай кўряпти ўзи?» деб ўйлар эдим. Мен «Сирли оқшом»нинг чинакам санъат мўъжизаси эканига аминман. Лекин бундай фазилатга у бундан беш юз йил аввал эга эди-да! Ўйлаб қаранг-а, мен журналист бўлиб... у картина ҳақида чинакам ҳаяжонга тўлиб-тошиб ёза олармидим?..

— Жуда ғалатисиз-да, дада!— деди Зебинисо.— Давраминини совитманг.

— Гапираверинг, гапираверинг,— деди кулиб Лола.— Жуда кизик экан...

— Ана шунақа, Лолахон!— дея жилмайди Убайдулла Алиевич.— Модомики, журналист бўлишга аҳд қилиб-сизми, менинг сизга маслаҳатим шу: битта кинони кўринг да, бир-бирига қарама-қарши иккита мақола ёзинг! Аммо

иккала мақолангиз ҳам кўтаринки руҳда ва зўр ишонч билан ёзилган бўлсин. Ҳамма гап шундаки, сиз ўзингиз иккала мақолангизнинг ҳам босилиб чиқишига амин бўлинг. Агар бунинг уддасидан чиқолмасангиз, журналистикадан воз кечинг-да, тўғри бизга — заводга келинг. Биз сизни шунга ўргатамизки, заводда бир умр сидқидилдан, ҳалол ишлаб, меҳнатингиз самарасини кўриб юраверасиз...

— Ҳали у она сути оғзидан кетмаган кизалок эди, — деди кимдир, — гўдак эди!

Убайдулла Алиевич чидолмади — бирдан бўғзига урилган иссиқ оташ кўзларига ёш бўлиб куйилди. Қулт этиб ютинди, кўзларини артди. Сўнг, бир оз енгил тортгандек бўлиб, ён-верига қаради: дафн маросимига ҳалойиқ кўп йиғилганди. Уларнинг кўпчилиги ёшлар эди, уларга тақдир қазоси бирдек таъсир қилган, ҳамма бу маломатли мусибатдан таажжубда эди.

Завод врачлари ичкари хонадан жуда қовоғи солиқ ҳолда чиқди. Яқинлашиб: «О-о, биродарим Убайдулла!» дея дардчил бош чайқаб, унинг елкасига қокди-да, секин нари юрди. Убайдулла Алиевич бошини кўтариб, оломон орасида жигарранг ёмғирпўшли ўғли Рашиддонни кўрди, аста у томон юрди.

— Рашид, уйда қора костюм-шимларинг, плашинг ҳам бор эди-ку, ўғлим?

У уйқусизликдан кўрғошиндай зил қовоқларини базўр кўтариб, отасига айбдорона боқди-да:

— Кечиринг, дада, — деди. — Қийимимни алмаштиришга вақт тополмадим.

Орага бир зумлик оғир сукунат чўкди.

— Сизларга нима бўлган ўзи?! — деди Убайдулла Алиевич жимликни паст, бўғиқ овоз билан тилкалаб. — Нега кеч келдинг? Акаларинг қани?!

— Дада, нега мени бепичоқ сўясиз? Ўзим бўларим бўлиб, зўрға турибман. Жўрттага кеч келганим йўқ-ку! Москвадан раҳбарим учиб келган экан. Ахир, шу самолёт билан бирга менинг яратган барча тажриба қурилмаларим ҳам ёниб кетган. Бечора Лола... Лолахон! Шу келишимда самолёт колдикларини кўриб келяпман, дада!..

Рашиднинг кўзлари ёшланди.

Убайдулла Алиевич, икки чаккасини маҳкам сиқиб, бош чайқаркан, ўғлига далда берди:

— Ўзингни тут, бардам бўл, ўғлим! Мана, ҳозир тобут ҳам кўтарилади...

Улар оломон сафида ёнма-ён боршаркан, ота ўглидан сўради:

— Хеч нарсага тушунолмаяпман. Менга тўғрисиини айтсанг-чи, Рашид!

— Нима «тўғрисиини?»

— Набижондан нега шу пайтга қадар дарак йўқ?

— Дада, танаси бошқа дард билмас, дейдилар. Набижон акам ўзидан ўтганини ўзи билади.

— Бекор гап, менинг дардим Набижонниқидан кам эмас. Дардхамгапми, адоитамом бўлганман. Шундай бўлса ҳам, мана, мен ҳам келдим.— Орага яна жимлик чўкди.— Шу ҳамгапбўптими,— деди Убайдулла Алиевич.— Набижонни гап адо киптию шу боисдан у қайлиғининг жанозасига келолмас эмиш. Ундок бўлса, Ғанижон, Валижон, Зебинисолар қани?..

Еп-ёруғ хонадаги ҳашаматли оқ стол теваарагига қўйилган креслоларда кулоқларига наушник таккан Ғанижон билан Зебинисо ўтиришарди.

Шитоб билан кириб келган отасини кўриб, Зебинисо ирғиб ўрнидан турди-да, кулоғидаги наушникни ечиб узатди.

— Ўтиринг,— деди.— Лоланинг сўнги парвоз пайти даги гапларини эшитяпмиз.

Убайдулла Алиевич ўглига бир ғазабли қараб қўйди-да, кизининг қўлидан наушникни жаҳл билан олиб, кулоғига тутди, креслога ўтириб, бошини чангаллади. Шу пайтда бирдан кулоғига Лоланинг янгроқ овози жаранглаб эшитилди:

«Мана, учяпман, Набижон.— Ногоҳ Убайдулла Алиевичнинг юраги зиркираб, кўзларига яна ёш қалқди, бўғзига аччиқ нарс қадалди. Наушникдан эса ҳамон Лоланинг шодон овози жарангларди.— Самолётни ноқулай шароитларда қўндиришга мўлжалланган ускуналардан кўзимни узмаяпман. Бегона кўзга жудаям ажойиб кўринаркан...»

— Сен ҳозир кўриб турган ускуналарга кўнганингдан кейин айрим ўзгартишлар киритишимиз керак.— Набижоннинг босиқ, қаңдайдир ҳаяжонли овози эшитилди.— Сен тезроқ қўнишинг лозим.

Узоқ давом этмаган жимликни Лоланинг майин кулгиси тўзғитиб юборди.

— Набижон! Гаров боғлаб айтаманки, ихтиро қилган ускунанг бир чақага қиммат... Сен ютиб чиқишингни сира хохламайман...

— Лолахон!— Набижоннинг овози янгради.— Гаро-

вингга розиман. Лекин бир шартим бор: самолёт кўниши ҳамон ЗАГСга чопамиз.

— Албатта!— кулиб юборди Лола.

Ва бирдан унинг овозини эркак кишининг товуши бўлди:

— Мен ердаги диспетчерман. Учишга алоқаси бўлмаган гапларни бас қилинглар!

Аммо худди ўчакишгандек яна Лоланинг чиннидай овози жаранглади:

— Учяпман, азизим Набижон! Атрофимни коп-қора булутлар чулғаб олган. Э-ха, самолётнинг силкинишини кўр... Ву-у-уй-у! Ускуналарингдан биттаси қора булутларни кўрсатяпти..

— Қайси бири?

— Фарадей эхолокатор деб атагани-чи, ўша!»

Убайдулла Алиевич қизига савол назари билан қараб сўради:

— Фарадей дегани ким бўлди?

Зебинисо ўзини отасининг гапини эшитмаганга солди.

— ...Фарадей,— яна Лоланинг овози янгради,— ажойиб чол. У олтин аср кишиси. Аммо уни қанчалик чуқур ҳурмат қилишимни ўзига айтишимнинг асло иложи йўқ-да!

Ердаги диспетчернинг бўғиқ овози эшитилади:

— Кераксиз гапларни бас қилинглар!

Бир оз жимликдан сўнг Лоланинг кулгиси янгради.

— Диспетчер мени жинни бўлиб қолган, деб ўйлаётган бўлса керак. Сен нима дейсан, Набижон, мен соғманми, жинниманми?.. Ў-хў, кара-кара, самолёт силкиняпти. Яна силкинди... Вой-вой! Иккала двигатель ҳам тўхтаб қолганга... Эй худойим-ей! Набижон, азизим... Пастга тушяпмиз... Самолёт мувезанатини йўқотди...

Набижоннинг ҳаяжонли овози гумбурлади:

— Лола, сакра! Эшитяпсанми гапимни? Сакра!!.

— Лола! Мен ердаги диспетчерман. Сакра! Тезроқ! Буюраман!!.

— Қимирлай олмаяпман... Қўл-оёғим фалаж бўлиб қолгандек... Бечорагинам, Набижон... Набижо-он!..»

У жон-жаҳди билан қичқира бошлади, кейин, бирдан совуқ сукунат чўқди.

Эшиттирув тугаган эди.

Убайдулла Алиевич наушникни қулоғидан олди. Унинг лаблари унсиз титрар, юзлари бўғриқиб кетган эди.

Зебинисо отасига шундай қарадики, унинг бундай қарашини Фанижон илгари кўрмаганди. Қиз отасини қучиб, бағрига маҳкам босишни, унинг тўйиб-тўйиб йиғлашини истар эди.

— Узр, ота,— деди Ғанижон магнитофонни ўтираёттиб.— Мен буни сиз борлигингизда кўймаслигим керак эди.

— Бечора Лолахон, бечора Лолахон,— деди шивирлаб Убайдулла Алиевич.— Мен шу тобда кимга кўпроқ ачинишимни ҳам билолмай қолдим: Лолахонгами ё Набижонгами?

Изтироб исканжасида азият чекаётганидан отанинг овози бўғик эшитиларди. У болаларига тикилиб:

— Нега сизлар Лолахоннинг таъзиясига бормадингизлар?— деб сўради.

Кўзини арта туриб, Зебинисо жавоб берди:

— Биз Ғанижон билан самолёт қулаб тушган жойга бордик. Бизни Москва комиссияси чакиртирган экан.

— Лолахон жуда қийналгандир, хабарларингиз бўлмади?

— Врачнинг гапига қараганда, у ўша заҳотиёқ — қийналмай жон берган.

— Шаҳид!— дея у аста шивирлаб сўради.— Набижон ҳам сизлар билан биргамиди?

— Йўқ,— деди Ғанижон.

— Ҳм-м,— дея Убайдулла Алиевич кескин бошини кўтариб, ўғлига тик қаради.— Бирдан иккала моторнинг нимага тўхтаб қолганлиги сабабини аниқладингларми?

Ғанижон дудмал жавоб қилди:

— Умуман, ҳамма ҳайрон: самолёт янги эди. Комиссия ранси, бу — бирор жиноятнинг оқибати эмасмикан, деган ҳаёлга ҳам боряпти. Мен билан Зебинисони қидирувчи давом эттириш учун олиб келдилар.

— Дада,— деди Зебинисо,— комиссия ранси мени сизнинг қизингиз эканлигимни билганидан сўнг, бувимни сўради. Бувимни яхши танирган, Рисолат ойимиз деб нималарнидир гапирди. Кейин сизни сўради. Набижон акам билан Лолахоннинг муносабатлари ҳақида сўраб-суриштирди. Мен улар бир-бирларини яхши кўришганини айтдим. Кейин, Набижон билан Лолахон бирга турар эдим, деб сўради. Мен уларнинг тўй қушлари белгиланганини айтдим.

Орага дилгир сукунат чўкди.

— Гул ғунчалигида хазон бўлди.— Ўйчанлик билан гапирди Убайдулла Алиевич.— Энди гап бундай: Набижонни ёлғиз қолдирманглар!

Зебинисо отасининг енгидан тутиб:

— Эрталаб Набижонни Василя Содиковнанинг кабинетида кўрган эдим,— деди.— Мен у ўзини қандайдир хотир жам тутишини кўриб, ҳайрон қолдим.

Убайдулла Алиевич ҳамон ўй сурган кўйи:

— Орангизда битта ўша ёшлигидан шунақа эди,—

деди. — Болалигида ҳам бирор нарсадан хафа бўлса, дарров гомга чиқиб кетарди, анчадан сўнг хомуш қайтиб тушарди.

Ўрнидан турар экан, Убайдулла Алиевич хира табассум қилди. У энди тамоман оқариб кетган, лабларида қондан асар йўқ эди, қомати девдай бўлишига қарамай, алланечук шалвираб қолгандек туюларди.

— Дада, — деди Фанижон, — юринг, уйга олиб кетай. Кеч бўп қолди.

— Йўқ, ўғлим, мен билан ишларингиз бўлмасин.

Убайдулла Алиевич Фанижоннинг кабинетидан чиқиб, ўзини бўм-бўш йдишдек ҳис этди. Фақат икки чаккаси зарб билан лўкиллаб оғрирди.

У кам чекарди, тўғрироғи чекишни йнгитлик чоғларидаёқ ташлаб юборган эди. Ҳозир эса жуда ҳам чеккиси келиб кетди. Ёнидан ўтиб бораётган дўппили кишидан сигарета сўраб тутатди-да, ютоқиб тутунни ичига сўрди.

Ғуж-ғуж юлдузлар живирлайди. Юлдузлар шу қадар кўпки, ҳаммаси чараклайди, лекин олис, жуда олисида. Ҳали ой чиққани йўқ. Боғ тарафда зоғ кўринмайди — қоп-қоронғи, адосиз қоронғилик қандайдир сескантиргулик. Атрофдан шамолда заъфарон барглари якка-ярим узилаётган қари дарахтлар, қовжираган майсаларнинг хиди таралади. Убайдулла Алиевич эса кўнгли қоронғи, адосиз боғдек хувиллаб, метро сари хомуш юриб борарди.

У аста мармар зиналардан тушиб, эшиклари ланг очик поезднинг орқа вагонига чиқди. Йўловчи кўп эди. Ўриндикда ўтирган ёш йнгит нари сурилиб, жой берди.

Келгуси бекат эълон қилинган, эшиклар ёпилди, вагонлар қалқиб, поезд шитоб билан елиб кетди. Убайдулла Алиевич ён-верини қуршаб турган одамларга лоқайд қараркан, ўзини бардам тутишга тиришар, аммо уйқуга қонмаган қарахт кишидек чайқаларди.

Убайдулла Алиевичнинг қарахтлиги уйига кириб борганида ҳам тарқаммаган эди. Даҳлизда пойафзалини ечаётиб, ногоҳ меҳмонхонадаги роялдан таралаётган «Чўли ироқ»ни эшитдию бирдан юрак-бағри зирқираб, сергак тортди.

Нолавор куй... Сувсиз саҳрода оғасидан айрилган бир бўталок кўзлари ёшга тўлиб, бўғзи қақраб бўзлайди. Оғасини излаб елади, югуради... Лекин оёқларидан мадор қочиб, кўзларидан аламли, армонли нур сўниб боради.

Она туя сувсиз саҳрода кўк сари фарёд чекиб, бўталогини бағрига чорлайди. Бепоён қум барханлари оша лўкиллаб, бўзлаганча боласини излайди... Лекин бола-

гинасидан дарак йўқ. Кенгдикларда сароб жимирайди... Сароб, сароб, сароб...

Фақатгина куйда ифодалаш мумкин бўлган, аммо на сўзда, на тасвирда акс эттириб бўлмайдиган мусибат — буюк айрилқ «Чўли ирок»да ўз ифодасини топиб, Убайдулла Алиевични туғёнли оғушига олган эди. У алам билан энтикиб, кайноқ кўз ёшларини артаркан, хотинининг изтиробни накадар интиҳосиз экаңлигини чуқур хис этди. Унинг назарида етим бўталок — Лола, боласидан айрилган она туя — хотини Раҳима эди. Ахир, хотини учун шунчаки ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган гўзал бир киз эмас, ўғлининг қайлиғи, айна чоғда сўнгсиз орзуларининг рўёбчиси — Лолахон нобуд бўлган эди, Лолахон!..

Нолавор куй тинди.

Аста эшикни очиб, Убайдулла Алиевич ичкарига кирди.

Мотам либосидаги Раҳима секин эшик томон ўгирилиб, кўзлари кизариб кетган эрини кўрдию оҳиста ўрнидан турди. Бемажол бемор сингари юриб келиб, эрининг каршисида тўхтади-да, мунгли овозда:

— Осмон йирок, ер каттик, — деди.

Кўкси бир қалкиб, Убайдулла Алиевич индамай, креслога ҳорғин чўкди.

— Набижон қани?

— Ўзининг хонасида. — У эридан титроқ овозда сўради. — Чой опкелайми?

Убайдулла Алиевич яна индамай, пешонасини кафтига тиради.

Раҳима секин хонадан чиқди.

Бир оздан сўнг Убайдулла Алиевич ҳорғин ўрнидан туриб, ўғлининг бўлмаси томон юрди.

Хонада тунчирок хира ёниб турар, диванда Набижон кўлларини бошининг остига қўйиб, осмонга қараб ётарди. Девордаги энсиз патгилам тепасига Лоланинг кайта, рангли сурати осиглик эди. Унинг эғнида ғоят хушбичим қилиб тикилган оқ кўйлак, билаклари очик, сочига оқ чиннигул кистирилган; у суратга шундай тушган эдики, гўё савода муаллақ осилиб тургандек, шаҳло кўзлари эса севинчдан порлаб турарди.

Убайдулла Алиевич расмга узок разм солиб, ўғлига қайғули бир меҳр билан тикилди:

— Ўғлим, — деди.

Набижон туриб, оёқларини осилтириб ўтираркан:

— Кўмиб келдингизларми?— деб сўради. Унинг овози худа олисдан эшитилаётгандек эди.— Ҳаммаси тугади.

— Йў-э, сен ғирт мастсан-ку!..

— У деңгиз бўйига борамиз, деган эди,— дея Набижон ўғирлиб, суратга қаради.— Ҳаммаси тамом бўлди. Мен энди қайтиб Лолахонни тополмайман.

Убайдулла Алиевич аста Набижоннинг кўлидан ушлади:

— Агар топасан десам, гапимга ишонармидинг?— деб сўради.

— Йўк, зинҳор!

— Бундан кейин қандай яшамоқчисан? Диванда ётиб олиб аламингни арокдан олмоқчимисан?

Набижон отасининг гапига жавоб бермай, бошини қафтлари орасига олди.

— Сенинг бундан кўра оғирроқ йўқотишларга, синовларга бардош берадиган пайтинг, мана, энди келди, ўғлим. Сен чидашинг керак. Ўзингни ўзинг қўлга ололмасанг, қўл остингдаги одамларнинг тақдири учун қандай жавоб бера оласан? Агар мени — бу чолнинг ақли суюлиб қолибди, деб ўйласанг янглишасан. Сенинг бошингга тушган мусибат мен учун янгилик эмас. Бир пайтлар мен ях...хши кўрган қиз ҳам самолёт ҳалокатида нобуд бўлган эди.

Набижон вазмин ўрнидан туриб, деворшкаф олдига борди-да, ундан битта нақшли қадаҳ олди, секин изига қайтди:

— Қуяйми?— деб сўради.

— Йўк,— деди Убайдулла Алиевич.— Керак эмас.

— Дада, Лолахон менинг айбим билан нобуд бўлди...

Негадир бу гап Убайдулла Алиевичга малол келмади, қайғули кўзларида истехзоли бир учқун йилт этди.

— Тушунаман... Агар мен ҳам сен каби ўйлайдиган бўлсам, унда бу сенинг эмас, менинг айбим. Заводда ишлашни унга мен айтган эдим!

— Йўк!— Қичқириб юборди Набижон.— Самолёт менинг айбим билан ҳалокатга учради! Ҳаммасига мен айбдорман!

Убайдулла Алиевич бирдан даҳшатга тушиб, тутақиб кетди:

— Нима деяётганингни биласанми, маҳмадана!

Набижон чуқур бир хўрсиниб:

— Дада, кечиринг мени,— деди.— Самолётсоз сифатида билиб қўйишингиз лозим бўлган яна бир нарса ҳақида мен сизга ҳали гапирганим йўқ. Лоланинг учиши-

дан бир оз олдин ёқилғи датчигини алмаштирган эдим. Бундан Лоланинг ҳам хабары бор эди.

— Епирай!— ёқасини ушлаб, шивирлади Убайдулла Алиевич.— Нега?!

— Самолётларни ноқулай шароитларда қўндириш ғояси устида ишлаётиб, ёқилғи датчикларининг ҳеч балога ярамаслигига ишончим комил эди. Ҳеч балога! Улар учиш пайтида катта хавф туғдиришига амин эдим... Пайвандланган жойлар озгина зарарланиши билан ҳаво герметизацияси ишдан чиқади, двигатель системалари ишламай қўяди. Самолёт пастга ўқдай отилиб тушади-да, парчаланиб кетади... Датчиклар орқасидан бир йилда тўртта авария бўлди. Хабарингиз бор, ҳатто Португалия премьер-министри Санарнейро учган самолёт ҳам датчиклари туфайли қулаб тушганди... Мана, мен мутлақо янги, назаримда, анча чидамли датчик ўйлаб чиққан эдим, уни самолётга ўрнатган эдим, нақ учиш олдидан...— Набижон деярли кичкириб гапирарди. Отасининг қовоғи осилиб кетганини кўриб, овозини пасайтирди.— Мен Лолахонни ёқтириб қолган пайтимдан бери худди ундан айрилиб қоладигандек бўлаверардим. Ҳар гал у янги самолётни синаётганда юрагимни ҳовучлаб турардим.

Ногоҳ эшик ғичирлаб кетди, остонада Раҳима серрайиб турарди.

— Датчик деганинг ўзи қанақа нарса?— дея сўради у.— Халиги...

Набижон нима деб жавоб берарини билмагандек отасига қаради.

Убайдулла Алиевич аста хотинининг олдига борди-да, елкасидан меҳрибонона ушлаб:

— Ҳеч нарса,— деди.— Арзимаган, кераксиз асбоб.

— Арзимаган дейсизми? Наҳотки датчик нима эканини билмасам?!— Она чуқур хўрсиниб, надомат билан бош чайқади.— Датчик — самолётнинг энг керакли ускунаси. У самолётдаги ёнилғи миқдорини кўрсатиб туради. Ёнилғи тугагандан кейин мотор тўхтайдди. Шўрлик Лолахон!— Она кўрқув аралаш алам билан шивирлади.— Бу даҳшатку! Вой худойим-ей! Йўқ-йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас!— дея секин шивирлаб, сўради она.— Бунда сенинг датчигинг айбдор эмасмиқан? Набижон, сенинг датчигинг эмасмиқан? Сен эмасми?!.

— Мен ҳаммасини пухта ҳисоблаб чиққандим,— дея Набижон тунчирок ёнидаги чизмага шап эттириб уриб қўйди.— Лекин самолётнинг қулаб тушишини ким ўйлабди дейсиз?!.

— Бадбахт, ахир бу қотиллик-ку!— Ранги рўйи оқариб кетган Раҳима ваҳимали назар билан эрига каради.— Ахир, бу қотиллик-ку! Менинг ўғлим қотил!..

— Худо ҳаққи, ўзингни қўлга ол!— деди Убайдулла Алиевич.— Самолёт Набижоннинг датчигидан қулагани йўқ. Буни мен аниқ быламан. Самолёт ерга урилиб, портлаб кетган. Бу — бакдаги ёнилғи кўплигидан дарак бериб турибди. Демак, датчикда ҳеч қандай нуқсон бўлмаган.

— Менга тасалли беришнинг ҳожати йўқ!— деди жаҳл билан Раҳима.— Келинимиз самолёт синови чоғида ҳазон бўлди. Дўстларимиз қайғумизга шерик бўлишди. Лекин Набижоннинг датчиги... Э-э, художон!..

Хотинининг дир-дир титраётган елкаларини сийпалаб:

— Тинчлан, онаси, тинчлан?— деди Убайдулла Алиевич ғамхўрлик билан.— Ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Бир зум орага қабристон суқунати чўмди.

Набижон дардчил хўрсиниб:

— Мен завод парткомига хат ёзиб бердим,— деди.

— Нима тўғрисида?— дея Убайдулла Алиевич ялт этиб ўғлига каради.

— Шу — самолётнинг датчигини алмаштирганим тўғрисида. Ўзим... ўзбошимчалик қилиб...

Бирдан яшин ургандек Раҳима полга гурс этиб йиқилди. Убайдулла Алиевич чаккон хотинининг устига энгашиб:

— Сув келтир, югур!— деб қичқирди ўғлига. Кейин шартта хотинини кўтариб, диванга келтириб ётқизди. Орадан лаҳза ўтмай, Раҳима кўзини очиб, эрига жавдираб тикилди, сўнг ён-верига назар ташлаб, ўғлини излади.

— Қимирламай ёт. Ҳозир ўзингга келасан, онаси.

— Хўшим ўзимда, адаси,— деди Раҳима бемажол пичирлаб.— Фақат оёқларимда мадор йўқ. Ишкилиб, Набижонни қамамасинлар. Э-э, художон!.. Сиз умрингизнинг қирқ йилини шу заводга бердингиз, мен эсам ўттиз йилини. Сиз самолётларни, одамларни бир кўришда биласиз. Едингиздами, бировлар Қосимни ароқхўр, миясиз, дарбадар, саёқ, деб юришарди. Битта сиз унга ишондингиз, ўқитдингиз, одам қилдингиз. Ҳозир у Давлат мукофоти лауреати... Тошмат-чи? Бир тийинга қиммат — дайди одам эди, уни ҳам ажойиб самолётсоз қилиб етиштирдингиз. Энди ҳамма уни танийди, ҳамма хурмат қилади. Бош инженер-чи? У кандидатлик диссертациясини сизнинг ёрдамингиз билан ёқлади. Сизнинг ёрда-

мингиз теккан яна ўнлаб одамнинг отини айтишим мумкин. Энди ўшалар ёрдам берсин сизга. Сиздай оддий ишчи, яхши одамни аросатда қолдирмаслар. Э, худойим! Энди Набижоннинг ҳажрида куйиб адо бўламанми?!

— Ўзингни бос, онаси,— деди Убайдулла Алиевич овози қалтираб.— Ҳеч гап бўлмайди. Ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

Шу пайт косада сув кўтариб, хонага Набижон кирди. Илдам келиб, қосани отасига берди.

— Онаси, бошингни кўтар,— деди Убайдулла Алиевич.— Бир културм ичиб юбор. Муздеккина...

Кейин, Убайдулла Алиевич даҳлизга чиқди, бир дам тўхтаб, ошхонага ўтди. Чўнтагидаги мўъжазгина шишачадан битта дори олиб, тилининг устига ташлади-да, стол устидаги чойнақдан яхна чой куйиб ичди. Сўнг чуқур-чуқур нафас олиб, курсига ўтирди-да, газета ўқишга тутинди. Лекин хотинининг аянчли чехраси кўз ўнгидан нари кетмай, яна юраги сиқила бошлади. Газетани асабий четга суриб, ўрнидан турди, ўзининг хонаси томон юрди.

Хира ёруғ, сокин хонада ҳар хил самолётларнинг турлича катта-кичикликдаги кўркам шакллари кўзга яққол ташланиб турарди. Убайдулла Алиевич гўё бу хазинахонада бедаво дардига малҳам топгандек бўлди. Кўзларида қандайдир учқун йилт этиб, тўғри тикка учадиган самолёт нусхаси олдига борди, уни авайлаб стол устига — ёруққа қўяркан, инсон ақлу заковатининг мўъжизакорлигини дилида яна бир карра қайд этди.

Шу тобда тагин инграган овоз эшитилди... Йўқ, унга шундай туюлган экан.

Остонада Набижон пайдо бўлди. Унинг кўзлари кисилинқираб кетган эди:

— Ойим ухлаб қолдилар,— деди.

— Кел, ўтир,— деди Убайдулла Алиевич шикаста оҳангда.— Ўғлим, сен нега аввал мен билан маслаҳатлашмадинг, ёки мени шунга муносиб кўрмадингми?

— Кўряпсизми, дада,— деди у,— одамлар икки хил бўларкан: бировлар гўё кўғирчоғу бировлар кўғирчоқ-боз. Мен кўғирчоқ бўлиб қолишни истамадим.

— Тушунтириброк гапир.

— Датчигимни завод техбюросига кўтариб борганим-да: «Агар шерикчиликка рози бўлсанг, амалда қўллай-миз», дейишган эди.

— Хўш?

— Улар билан шерикчилик қилишни истамадим.

Кейин улар ҳам рад этишди... Дада, менинг одатимни биласиз, шерикчилик нафсониятимга тўғри келмайди.

— Сен ўзингча амалда қўллашга қарор қилдингми? Хеч ким билан маслаҳатлашмай, ҳе йўк, бе йўк, шундок-а?

Набижон илжайганча паст овозда:

— Кечиринг мени, — деди. — Мен ўзим ҳе йўк, бе йўк, хеч кимга билдирмай, сиз туфайли амалда қўлламоқчи бўлган эдим...

— Мен туфайли?!

— Ҳа, эсингиздами, эллик икки ёшга тўлганингизда биз Лолахон билан сизга қўшилиб, лола сайлига чиққан эдик. Ҳамма дам оларди, лола терарди, сиз бўлсангиз ўлчов ишлари олиб бораётган, тепаликларга чизиклар тортиб ташлаётган геодезиячиларни томоша қила туриб, мендан: «Шундай ишларни самолётда қилиш мумкин эмасмикан?» деб сўровдингиз. Орадан бир ой ўтгач, шунақа асбоб ясашларини сўраб, чизмалар билан техбюрога мурожаат қилган эдингиз. Эдингиздами, бир йилдан кейин худди шундай асбобларни кўтариб, олимлар заводга кириб келишган эди. Тажриба ишлари олиб боришда ёрдамлашиш, ўлчов ишларида иштирок этиш истагини билдирганингизда: «Йўк, бу асбобсозлик илмий текшириш институти директори муовинининг диссертацияси мавзун», деб сизни аралаштиришмаганди. Эсладингизми?... Сиз яратган клиепал аппарат-чи? Ўйлаб топган сиз-у, лауреат бўлган бошқалар. Нимасини гапирасан, киши! Сизнинг энг фойдали таклифларингизга ҳам неча марта лаб панжа орасидан қарашганларини ўзингиз яхши биласиз-ку! Эслашдан ҳам жирканаман! Мен улар билан шерикчилик қилишни сира-сира истамайман!..

Жимлик чўкди. Убайдулла Алиевич кўзларини юмган кўйи аста бош чайқаб ўтирарди. Набижон отасининг дилидаги жароҳатни беихтиёр тирнаб юборганини англади.

— Урушнинг дастлабки кунлари эди ўшанда, — деб бирдан гапира бошлади Убайдулла Алиевич. — Қаттиқ бетоб бўлишига қарамай, отам чўлга чиқиб кетди-да, у ерга мевали ниҳолларини ўткази бошлади. Унга бу дарахтлар нега зарур бўлиб қолганига ҳеч ақлим етмасди. Ахир эрта-индин фронтга кетяпти, балки уларнинг гуллашини, мева беришини умрбод кўриш насиб этмас... Отам, ахийри, ниҳолларни ўтказиб бўлиб, жўнаб кетар куни: «Тугатолмасман деб ўйловдим», деди. Раҳматли шу кетганча қайтиб келмади. Мана, орадан йиллар ўтди, мен отамни энди тушундим. Бир кун келиб сен ҳам мени ту-

шунарсан. Сен — Набижон, қилган меҳнатинг самарасини дастлаб ўзинг кўришни истайсан. Мен эса ихтиролар, янгиликларим амалга ошишини ўйлайман. Шунга ҳаракат қиламан. У кимнинг номига ўтиши билан ишим йўқ. Фақат ўйлаганимни инобатга олишса, амалга оширишса, ундан фойдаланишса, менга шу кифоя. Мен ҳамма вақт, ҳамма жойда олдинда туриб, етакчи бўлиб олишни истамдим. Шу боис сен ўйлаганчалик бўлолмаганим учун мени айбситма, ўғлим.

— Балки гапингиз ростдир, ота. Лекин мени ҳам кўғирчокдек ўйнатишларини ўйласам, тепа сочим тикка бўлиб кетади. Мен бу датчикка кўп меҳнат қилдим, шунинг учун ундан осонликча воз кечгим йўқ. Йўқ! Мен меҳнатимнинг кадрига етишларини талаб қиламан!

— Бу ҳурматга меҳнат билан сазовор бўлиш керак! Ўйлаган нарсанг учун курашмоғинг керак! Бунақа кўрқиб, яшириб амалда қўллаш ярамайди!— Убайдулла Алиевич столга мушт урди-да:— Кўрқок!— деб қичқириб юборди.— Сен факатгина Лолахонни эмас, ўзингни ҳам ўлдирдинг! Ўз аканг Рашиднинг ҳам келажагини ҳеч ўйламай-нетмай поймол этдинг!..

У ўғлини уриб юбормаслик учун хонадан югуриб чиқиб кетди.

Эшик очилиши билан Назира байроқдай ҳилпираб, қайнатаси томон югуриб келди. У енгсиз мовийранг ҳарир кўйлақда эди. Ундан ўткир атир хиди анқирди.

— Эринг қани?— деб сўради Убайдулла Алиевич юзини тириштириб.

— Валижон акамни кутиб олгани чиқиб кетган эдилар. У Гонгконгдан учиб келяпти. Ҳадемай келиб қолишади. Қиринг, дадажон.

Хонага қадам кўйди-ю, Убайдулла Алиевич орқасига тисарилди ва беихтиёр бошнини чайқади: тўрттала деворга ҳам турли катта-кичикликдаги ва турли кўринишдаги шишалар тизиб ташланган эди.

— Ўзи нима гап?

— Буми?— Назира шишалар зич терилган жавонларга гурур билан ишора қилиб:— Модага ҳурмат!— деди, кейин «Том Колинз» деган вискини олди, яна жойига кўйди ва «Джони Вокер» деган бошқа бирини олди.— Валижон дискотекали — очилганда нур таратувчи музикали вино барини шундай орзу қилардики... Мен бунақа барни биринчи марта Англиядалигимда бир кино юлдузининг уйида кўрган эдим.

— Шунча вискини каёқдан олдиларинг?

— Чет эл ҳаво йўлларида стюардессалик қилганимда ўзим олиб келаман. Кейин баъзан акам ҳам келтириб туради.

Ҳайрағланиб турган Убайдулла Алиевич бирдан жиддийлашиб, пластинкаларга ишора қилди:

— Борми қизиқроғилан?

— Кўринг, балки кўнглингизга ёқадиганидан айтарсиз,— деди Назира киброна чимирилиб.

— О-хо, Си Жексон бор экан-ку!— деди Убайдулла Алиевич кинояли бош чайқаб.

— Даққионусдан қолган,— деди Назира унинг гапини бўлиб.— «Чингизхон»дан эшитасизми?

— Э, йўқ, жиним суймайдн уни,— деди Убайдулла Алиевич.— Тўғрисиани айтсам, халқ мақомларини яхши кўраман.

— Ўзбек мақомлари,— деди писанда билан Назира,— Бетховен куйларига ўхшаб кетали. Мақомларни кайфиятга қараб тинглаш мумкин.

Шу пайт бир гуруҳ ёшлар билан Валижон кириб келди. Улар орасида Назиранинг акаси — ҳарбий-деңгиз офицери формасидаги ёш йигит ажралиб турарди. У шовқин билан гавдасини лапанглатиб, синглиси томон юрди. Назира севинганидан кийқкириб ўзини акасига отди.

Убайдулла Алиевич илгичдан пальтосини олиб, эшикка йўналди. У энди ташқарига қадам кўйган эдики, ортидан отилиб чиққан Валижон: «Қаёқка кетяпсиз, дада?!»— деди.

Ота тўхтаб, хўмрайган кўйи ўгирилди.

— Мендан жаҳлингиз чикмасин, дада,— деди Валижон.

— Нима учун?— деди Убайдулла Алиевич истехзоли кулиб.— Мен сен билан уканг ҳақида гаплашиб олгани келган эдим. Қарасам, сен унақа ахволда эмас экансан. Бор, ўз ўртоқларинг...

Ота лип этиб, лифтга кирди. Биринчи қаватга тушиб, йўлакдан машинаси томон юрди.

Орадан ҳаял-замон ўтмай, Валижон ҳовлиққанча тушиб келди:

— Дада!— деди.— Биламан, жаҳлингиз чиқиб турибди. Лекин нега шундай қиласиз?.. Назира акаси билан донм шундай кўришади-ку?!

— Менинг қаттиқ жаҳлим чиқиб турибдими?— деди Убайдулла Алиевич овози калтираб.— Нега энди? Не сабаб билан?

Валижон индамай, бошини куйи солинтирди. Бир оздан сўнг:

— Юринг, — деди. — Бирга ўтирайлик.

— Раҳмат.

Убайдулла Алиевич машина эшигини очаётиб ўғлига ўгирилиб қаради.

— Менга айт-чи, бу тентоқда қандай узилган қанақа нарса эди?

— Мана бу датчикларни ер кўринмайдиган ҳолда қўндириш устида ишлаётганидан

... оор. Датчик дейсизми?.. Лекин бунисидан ҳа-оарим йўқ.

— Наҳотки, сен завод технологи бўла туриб датчик ҳақида эшитмаган бўлсанг? Осмондан тушганмисан? Ким-лар билан улфатчилик қиляпсан ўзи? Олис сайёрадан учиб келганмисан? Эҳ-ҳа, хотирам курсин! Ҳозир сен савдо ишлари билан шуғулланыпсан-ку! Шундайми? Жуда катта дискотекали вино баринг бор! Табриклайман! Хойнаҳой укангнинг исмини ҳам унутиб юборгандирсан?

Валижон индаёлмай, бир кадам орқага чекинди.

Убайдулла Алиевич «Жигули» чирокларини ёкиб, секин ўрнидан жилдирди.

— Васила Содиковна, сиз мени чақиртирдингизми? — деб сўради Убайдулла Алиевич хонага кираётиб. — Банд бўлсангиз, кутиб турайин.

— Кираверинг, кираверинг, — деди қирк ёшлардаги котиба аёл майин кулимсираб. — Мен ҳозир...

Васила Содиковна ўрнидан туриб, Убайдулла Алиевич билан қўл бериб кўришди ва ўтиришга таклиф этди. Кейин аёл томонга юзланди-да, нималарнидир ёзиб, унга узатди.

— Мана шуни цехкомга бериб қўйсангиз. У сизга йўлланма олиб беради. Маза қилиб дам олиб қайтасиз.

— Раҳмат, Васила Содиковна!

— Хайр...

Васила Содиковна айланадиган креслосига ўтириб, Убайдулла Алиевич томон бурилди, унга синчков тикилиб:

— Хомуш кўринасизми? — деб сўради.

— Ўзим шундай...

— Сиз билан комиссия раиси Виктор Алексеевич гаплашмоқчи эди. У ҳадемай келиб қолади.

Васила Содиковна унга гижимланган хатни узатди. Убайдулла Алиевич уни олди, кўзойнагини такди-да,

қоғозни хотиржамлик билан текислаб, бамайлихотир диққат билан ўқиб чиқди.

— Ҳаммаси тўғри,— деди у.— Гап шундаки, бу датчикни Набижон эмас, мен ўрнатган эдим.

— Сиз?

— Ҳа, мен! Набижон менинг шаънимни ҳимоя қилиб, ҳамма зарбани ўзига олибди.

Васила Содиқовна унга ишонқирамай:

— Убайдулла Алиевич,— деди кинояомуз жилмайиб,— борди-ю, ўғлингизнинг гуноҳини гарданингизга олмоқчи бўлсангиз, хато қиласиз. Ростини айтсам, мен Набижонга жуда ҳам ачинаман. Болаларингиз ичда энг ақлли, истеъдодлиси шу. Аммо мана бу фалокатни айтмайсизми?

Убайдулла Алиевич бир оз жимликдан сўнг:

— Одамни қоралашдан осон иш йўқ дунёда, Васила Содиқовна,— деди.— Одамни қоралаш қочмайди. Шу боис одамга эс-хушини йиғиб олиши учун имкон бериш керак. Биз эса дарров қоралашга тушамиз, жазолашга ошиқамиз.

— Гапларингиз жуда ғалати-ку!— деди. Васила Содиқовна ҳайрат билан.— Сиз қонунга қарши туряпсизми?

Шу пайт эшик очилиб, хонага чўзинчоқ юзлари сўлгин, қирқ беш ёшлардаги киши кирди.

— Хуш келибсиз,— дея ўрнидан турди Васила Содиқовна.— Булар Виктор Алексеевич бўладилар, бу киши эса Убайдулла Алиевич. Алиевлар сулоласининг бошлиғи.

Қириб келган киши Васила Содиқовнага қўл чўзди, сўнг Убайдулла Алиевичга яқинлашиб, самимий жилмайди, ориқ кўллари билан унинг кўлини маҳкам сиқиб кўришди.

— Нима ичасиз, Виктор Алексеевич? Чойми ё қаҳвами?

— Менга унис хам, буниси хам бўлаверади.

Виктор Алексеевич кўринишидан оғир-вазмин ва ювош одам эди. У яна самимий жилмайди.

— Убайдулла Алиевич, мени танимаяпсизми?

Виктор Алексеевич унинг кўзига иссиқ кўринаётган эди, бироқ шундай катта мамлакатда озмунча бир-бирига ўхшаган одам борми? Убайдулла Алиевич гуноҳқорона жилмайиб, елка қисиб кўйди.

— Витекман... Чумчуқ! Эсингизга тушмадимми?.. Тўғри, бунга анча бўлди, лекин сиз ўшанда мени ўлдириб кўйишингизга сал қолган эди.

— Сизни-я?

— Ҳа, мени... битта олма деб.

Бу гапда ҳеч қандай хусумат йўқ эди, ҳатто кулиб туриб айтилган бўлишига қарамай, Убайдулла Алиевич терлаб кетди.

— Эсингизга келмаётган бўлса, овора бўлмай қўя қолинг,— дея Виктор Алексеевич кўлимсиради.— Бу воқеа қирқ биринчи йилнинг қишида бўлган эди. Бизнинг эвакуация қилинганимизга кўп бўлгани йўқ, ҳали вокзалда чарчаган, очикқан бир ҳолда эдик. Бизлар мингдан ошиқ киши эдик. Шу пайт сиз бир хуржун олма билан эшак миниб келиб қолдингиз. Ўша олмалар ҳали-ҳали кўз олдимда турибди!

— Ундан бери қанча сувлар оқиб ўтди,— деди Убайдулла Алиевич бирдан қирқ йил олдинги бир воқеани эслаб.— Едимда...

У вокзал майдони муюлишидан сал нарида михлангандай бир жойда туриб қолган эшагини халачўп билан саваларди.

Ўттиз ёшлардаги кўҳликкина бир аёл уни, эшакка бунча озор берманг, деб жаҳлдан қайтармоқчи бўлди.

— Хой,— деди аёл.— Нега шўрлик жониворга бунча озор берасиз?!

— Эшагимнинг сиздай қариндоши борлигидан хабарим йўқ экан,— деди жаҳл билан Убайдулла.— Боринг, йўлингиздан қолманг!

Аёл оғир хўрсишиб:

— Бир эшакнинг иккинчи эшакни бунча жабрлаши инсофдан эмас,— деди.

Убайдулла бир ўқрайиб аёлга кўз ташладию дарров юмшади: истараси иссиқкина, катта-катта кўзлари порлаб турган аёл унга афсуснамо бош чайқарди.

— Тўғри айтасиз,— деди Убайдулла.— Мен ростданам эшаклик қилаётган эканман. Бугун мен бойман. Мен сизга олма инъом қиламан, олинг, ош бўлсин!..

Убайдулла энг катта бир олмани олиб, аёлга тутди.

Уларни қуршаб олган болалар сўлақларини оқизиб қараб туришарди. Аёл узатилган олмани бир болага берди-да, хуржундан бошқасини олиб, бир қизчага узатди. Кейин, яна бирига... Шундай қилиб, элликтача олмани улашиб бўлгач, аёл жилмайиб:

— Сизга катта раҳмат!— деди.

— Ҳақи-чи?— деди Убайдулла.

— Канақа ҳақ?

— Олманинг ҳақи.
— Сиз уларни менга инъом қилдингиз-ку.
— Мен битта олмани инъом қилдим. Сиз бир хуржун олмани улашдингиз. Сиз менга икки юз қирқ сўм тўлашингиз керак.

Аёл, бу одам ҳазиллашяпти, деб ўйлаб:

— Пул солинган пўлат сандиқнинг калитини берсам-чи?— деди.

— Беринг!

— Пўлат сандиғим Москвада қолган-ку! Шошилинича уни ўзимиз билан олишни унутибмиз,— дея аёл қаҳқаҳа уриб кулиб юборди.

Убайдулла ҳам илжайиб:

— Дехқонга кўп нарсанинг кераги йўк!— деди.— Бир парча ер, битта нон... Афсуски, ҳозир шу ҳам арзанда. Уйда корин тўйгулик нарса бўлганда, бу ёқларда олма сотиб, сарсон бўлиб юрармидим. Қишлоқдагиларнинг ҳолига вой, шундай кенг дунё уларга тор бўлиб қолган.

Шу пайт тўда ичидан етти-саккиз ёшлардаги бир жулдурвоки хуржундан қип-кизил олмани олиб ура қочмоқчи бўлган эди, Убайдулла уни чаққонлик билан чалиб йиқитди, ҳамма хохолаб кулиб юборди. Аммо Убайдулланинг болага бургутдай ташланиб, ундан олмани тортиб олишга уринаётганини кўриб, оломон бирдан кулгидан тўхтади. Бола балиқдай типирчилаб, олмани бермасликка ҳаракат қиларди. Убайдулла урмоқчи бўлиб гурзидай муштини боланинг боши узра кўтарганда, аёлнинг амирона қичқирғи уни тўхтатиб қўйди.

— Урманг!— дея аёл бошидан тивит рўмолини ечиб, Убайдуллага узатди. Убайдулла оғир-оғир нафас оларди. У ўртада турар, ҳамма унга газаб ва надомат билан тикилар эди.

Убайдулла индамай рўмолни қуёшга тутиб кўрди, унинг эски эмаслигига ишонч ҳосил қилгач, хуржунни аёлнинг саватига ағдариб:

— Бу ажойиб рўмол учун оғир сизнинг номингизни хуфтон намозига кўшиб ўқийди — дуо қилади,— деди-да, эшагига сакраб миниб, йўлига равона бўлди.

Жулдурвоки бола ҳамон юзтубан ерда ётар, елкалари дир-дир титрар эди.

Аёл уни ердан кўтариб турғизар экан:

— Отинг нима?— деб сўради олма бера туриб.

— Витек.— Жавоб берди жулдурвоки пик-пик йиғлаганча олмадан бир тишлаб.— Чумчуқ дейишади мени.

Болалар уйданман. Смоленскдан... Сизнинг отингиз ким?

— Клава хола. Клавдия Сергеевна,— дея у боланинг кўлидан тутди.— Юр, болагинам, кетдик бу ердан...

Убайдулла эшагини ниқтаб, қайтиб келди-да, уларнинг йўлида кўндаланг тўхтади. Клавдия Сергеевна уни кўрмагандай ўтиб кетмоқчи бўлди. Убайдулла сапчиб эшакдан тушди.

— Сенга нима керак ўзи?— деб сўради у.— Пул ўрнига рўмолни олдингми? Тагин нима истайсан?!

— Ахир, сиз... сизлар хонавайрон бўлиб келгансизларку! Уй-жойингиз, ватанингиз йўқ-ку!..

Клавдия Сергеевна уни ўзидан четлатди.

— Бўпти, бўпти. Жўна! Ахир, пул ўрнига рўмолни олдингми?

— Сиз гапимни тушунмаяпсиз.

Убайдулла кўлида рўмол билан тагин унга эргашиди.

— Мендан бекорга жаҳлингиз чиқяпти,— деди у овози титраб.— Манг, рўмолингизни олинг, ахир, совқотиб қола-сиз...

Убайдулла Алиевич зимдан Виктор Алексеевичга хаёлчан назар ташлади: у жуда нокулай аҳволда қолиб ўзини йўқотиб қўйган одам кўйига тушгандек эди. Шу топда ер ёрилсаю Убайдулла Алиевич ерга кириб кетса.

Хайтовур Виктор Алексеевич асабий жимликни бузиб, шукрона оҳангда гапни давом эттирди.

— Васида Содиқовна,— деди у маҳзун жилмайиб,— келаётиб, станцияда кўрганларимни эсласам, ҳозир ҳам этим жимирлаб кетади. Қўлсиз, оёқсиз, абжағи чиққан одамлар, бошпанасиз болалар, кампирлар, чоллар латта-лутталарга ўранганча поездма-поезд, станцияма-станция кўчиб юришар, бечоралар ошхона, буфетларда санкишар, маст-аласт кичкиришиб, йиғлашар эдилар... Агар Убайдулла Алиевич бўлмаганида менинг омон қолишим даргумон эди,— дея Виктор Алексеевич оғир хўрсинди-да, пешонасидаги терларни сийириб, бошини чайкаб қўйди.— Убайдулла Алиевич мени, Клавдия Сергеевнани, яна уч бошпанасиз болани уйига олиб кетди. Биз жон сақлаб омон қолган эканмиз, буни Убайдулла Алиевич уйда битта оиладай бўлиб яшаганимиз, Рисолат аянинг ҳаммамиз учун муштипар онадай бўлиб қолгани шарофатидан деб билмоқ керак... Убайдулла

Алиевич гоят аклли, меҳрибон, олижаноб инсон. У ҳеч қачон овозини баланд кўтармас, ҳеч қачон уришмас эди, аммо жуда зукколик билан бизни йўлга соларди. Бир куни Рисолат ая боплаб менинг таъзиримни бердилар. Ҳалигача ўзимни ноқулай ҳис қиламан. Биз билан бирга Танюша деган қиз ҳам турар эди. Ҳозир у Бошқарма бошлиғи. Ўшанда Танюша боёкиш оғриб қолди. Рисолат ая қандайдир гиёҳлар билан даволади... Витка Сахарница, ҳозир энди у — Виталий Евграфович — профессор. Харьковда туради. Мана шунақа! Мен, Танюша ва Витка Сахарница бировнинг полизига тушдик. Қоп-қоронғи тун эди. Узумдан кўра қоронғида кўркқанимиз қимматга тушди. Эрталаб кўзимни очдим-у, лол қолдим, оёқ учимда икки челак лим-лим узум турарди. Еқутдек товланардия! «Буни Азимбобо олиб келди,— деди Рисолат ая.— Кеча у сизларга кўмаклашгани бормоқчи бўлган экан, лекин кўркибди, тағин чўчиб битта-яримтаси майиб-сайиб бўлиб қолмасин, дебди. Кейин, Витек узум егиси келса кундузи келаверсин, деди».

Виктор Алексеевич жим бўлиб қолди, сўнг Убайдулла Алиевичга қаради, қўлини унинг елкасига қўйди ва чуқур бир миннатдорлик ифодалари акс этиб турган нигоҳи билан термилиб:

— Тўғриси, Набижонни мен газета ва журналларда босилган мақолаларидан биламан,— деди.— Фақат куни кеча у сизнинг ўғлингиз эканини билдим. Шундай ажойиб мақолалар муаллифи қандай қилиб шунақа таваккал билан иш тутганига сира ақлим етмайди. Ёши нечада ўзи?

— Йигирма бешда.

— Шунақа ёшми? Мақолалари анчадан бери чиқади-ку! Ҳа, биринчи мақоласини у ўн олти ёшлигида ёзган эди. Артем Иванович Микоян Москвадаги бир илмий конференцияда ҳаммага эшиттириб ўқиган эди. Мақола ўзи унчалик бўлмаса ҳам, муаллифининг ёшлиғи Микоянни ҳайратга солган эди. Ўн саккиз ёшида Набижон эҳтимоллик назариясини бутунлай ўзлаштириб олганини эшитган эдим...

— Набижонни тушуниш учун аввало унинг феълени билиш лозим,— гапга аралашди Василя Содиқовна.— Ундаги одамни ҳайратга соладиган фазилат — ғайратга тўлиб-тошгани. Яна... унинг бир нарасага қаттиқ берилиб, ўзини фидо қилиши. Озгина дахлдорлик жойи борлигини билдими, у ҳеч тап тортмай, бировнинг гуноҳини ҳам шартта бўйнига олавериши мумкин.

— Айтинг-чи, Убайдулла Алиевич, нега ўглингиз райкомга хат ёзган?— дея тўсатдан сўради Виктор Алексеевич.— Датчикни ўзбошимчалик билан ўзи ўрнатганини ҳеч ким билмас эди-ку? Ундан хабари бўлган бирдан-бир зот Лола эди, у ҳалок бўлган... Набижон ҳеч нарса айтмаслиги ҳам мумкин эди...

Убайдулла Алиевич оғир хўрсинди. Унинг чехрасида чуқур қайғу изтироблари изғир, сокин кўзларидан беадад бир азият чекаётгани сезилиб турар эди. У негадир индамади.

— Мен Набижон билан суҳбатлашдим,— деди Васи́ла Содиковна.— Агар шундай қилмаганимда умр бўйи ўзимдан нафратланиб юрар эдим, деди.

Ҳамма бир муддат жим қолди.

Ниҳоят, Виктор Алексеевич жимликни бузиб:

— Мен комиссия раисман,— деди хаёлчан оҳангда.— Мен қонунни ҳимоя қилишга масъулман... Мен жуда ҳам ғалати бир ҳолатга тушиб қолдим.

— Хўш, нима қилмоқчисиз?— деб сўради Васи́ла Содиковна.

— Қотиллик... Бордию Лолахоннинг ўлимига Набижон сабабчи, деб топилса, унда Набижонни олдинда бири-бирдан хунук воқеалар кутаётгани аниқ. Рисолат аянинг бундан хабари борми?

— Йўқ,— эшитилар-эшитилмас шивирлади Убайдулла Алиевич.— Эшитгани йў-ўқ.

Отаси урушга кетиш олдидан ниҳоллар ўтказган майдонга яқинлашаркан, Убайдулла Алиевичнинг вужудини қандайдир англашилмас туйғулар чулғаб олди. Эндиликда бу катта боғ касалхонага қарашли эди.

Убайдулла Алиевич машинани тўхтатди-да, пастга тушиб, тўсиқ томон вазмин одимлаб яқинлаша бошлади. Қўлида мева йиғадиган сават кўтарган чўкки соқолли боғбон нотаниш кишига таажжуб билан қараб турарди.

Убайдулла Алиевич кўйнидан битта беш сўмлик чиқарди-да, дарахтдан бир нечта нок ўзиб беришини сўради.

Боғбон бу ғалати кишига қараб-қараб, ноклардан ўзиб келтириб берди-да, пулни олмади.

— Бу боғ меники эмас, касалхонаники,— деди у соқолини қашиб.— Менга сизнинг пулингиз керак эмас...

Убайдулла Алиевич негадир тезгина машинасига ўтириб, жўнаб кетди.

«Жигули» шаҳар чеккасидаги четан деворли пастаккина боғ ҳовли ёнида тўхтади.

Убайдулла Алиевич машинадан тушиб, эски дарвозани ғийкиллашиб очди-да, дарахтлар соя ташлаб турган торгина йўлкадан юриб, баланд супага кўтарилди. Рўпарадаги кичкина эшикдан эгилиб, ошхона вазифасини ҳам ўтовчи даҳлизга кирди, ундан кенг, ёп-ёруғ уйга кирди.

Сочлари оппоқ оқариб, юзларини ажин қоплаган онаси дераза ёнидаги атлас кўрпачада муштдек бўлиб ўтирган кўйи нимадир тикмоқда эди. Бурчакдаги каттакон телевизор аҳён-аҳён липиллаб, қандайдир кино кўрсатарди.

Она ўғлини кўриб, туришга чоғланди. Убайдулла Алиевич чаккон бориб, онасининг елкаларидан қучганча юзларидан ўпди. Сўнг тўр халтани онасининг ёнига кўйди-да:

— Сизга нок олиб келдим,— деди.

— Бозордан олдингми?— Она саволининг жавобини ҳам кутмай, узун енглари билан нурсиз кўзларини артаётиб, бошини чайқади.— Эшитиб шундай хафа бўлиб кетдимки, ҳозир кўнглимга чироқ ёксанг ёришмайди. Самалўтларингга ўт тушсин!

— Ойи, сиз дарров кимдан эшитдингиз?

— Қўшнилardan эшитдим, болам. Набижон қалай? Ич-этиний еб ётгандир.

— Ўғлим бечорага ҳам жабр бўлди, ойи.

— Сабаби маълумми, Убайдулла? Шундай юввош, шундай адабли киз бечора нобуд бўлиб кетди-я?

— Жувонмарг бўлди.

— Эсингдами, ўғлим?

— Нима, ойи?

— Ҳалиги-чи, доим кулофингга қуярдим-ку! Шу ишингни йиғиштир, одамзоднинг оёғи ердан узилса, оқибати яхши бўлмайди, деб бир неча марта айтувдим-ку сенга. Мана, аввал Клава нобуд бўлди, энди гулдеккина Лолахон хазон бўлди.

Убайдулла Алиевич бир дам ғамгин бош чайқаб ўтирди. Сўнг бирдан:

— Ойи, мен Витекни кўрдим,— деди.

— Витка? Қайси Виткани?

— Витек... Чумчук!

— Чумчук? Ё худойим-ей, у бор эканми? Уни қаерда кўрдинг?

— У заводимизга келди. Жуда салобатли одам бўлиб

кетибди. Ҳозир Москвада турар экан. Сизга совға-саломлар келтирганмиш. Бугун келмоқчи эди, вақти бўлмади.

Ўтмишни хотирларкан, кампирнинг бир бурда чехрасида ўйчан табассум жилваланди.

— Чумчук!.. Тез-тез ёдимга тушиб туради. Танюша... айникса, Клавани кўп ўйлайман. Кеча нимагадир тушимга Набижон кирди. Худди ўша Клавани ҳибсга олган милиционер Набижоннинг орқасидан келганмиш...

Онанинг гаплари. Убайдулла Алиевични ўйлантириб қўйди. Сўнг тизгинсиз ўйлар уни ўтмишга судраб кетди.

Убайдулла қоронғилик қўйнида кўзларини катта-катта очганча Клавдия Сергеевна мураккаб аэродинамикага доир масалалар ечиб ўтирган хонага тикилиб ётарди. Епирай, осма чироқ ёғдусида унинг сочлари мунча заррин товланмаса! Унинг бутун борлигидан нур ёгилиб тургандай эди.

У, кизнинг жамолига маҳлиё бўлганича ётавериши мумкин эди, аммо шу пайт оташкуракда лахча чўғ кўтарганча онаси кириб келди-да, кўрпанинг бир чеккасини кўтариб, чўғни сандал ичига ташлади.

Ҳамон ўз ўйи билан ўтирган Клавдия Сергеевна унга миннатдорона жилмайиб қўйди. Она изига қайтиб, бир зумдан сўнг битта ликобча кўтариб кирди.

— Клаважон, сомсадан егин. Иссиққина, тўғри тандирдан узиб келтирдим. Ҳали насиб бўлса, сенга қўй гўштидан сомса қилиб бераман. Бу — ковок сомса, лекин мазали.

Она Клавдия Сергеевнанинг ниҳоятда оч қолганини пайқади, у сомсани оғзига олиб бораркан, қўли даг-даг титрарди.

— Бунча ширин!— деди Клавдия Сергеевна ликобчадан иккинчи сомсани ола туриб.— Ковокдан шунчалик ширин сомса қилинишини хаёлимга ҳам келтирмаган эдим.

— Мен илгари — омонлик замонларда фақат қўй гўшtidан сомса қилардим,— деди она унга яна бир сомсани узатиб.— Ол, кизим, ол... Биз ўзимизга тўқ... анча бадавлат эдик, десам ҳам бўлаверади. Кўрмайсанми, Гитлер ўлгур, йўқ ердан уруш чиқариб ўтирибди. Ҳа-а, илоё отгинаси ўчсин!— дея у уй бурчагидаги каттакон гўза тупига ишора қилди.— Ана унга карагин-а! Унинг юзтача чаноғи бор... Уни эрим Алижон ўз қўли билан етиштирган. Мамлакатда унинг олдига тушадиган пахтакор йўқ эди. Ундан маслаҳат олгани ҳар ёқдан, ҳатто Туркманис-

тон, Тожикистондан ҳам одам келарди. Жуда яхши кунларни бошимиздан кечирдик. Меҳнатсеварликда, одамшавандаликда Алижоннинг олдига биров тушолмасди. Беш бирдай ўғил кўрдик, оқ ювиб-оқ тарадик, худога шукур, ҳаммаси отасига ўхшаган одамохун, ҳалол йиғит бўлиб етишдилар... Убайдулла ўғилларимнинг кенжаси... Эрим фақат, ёруғ оламда шаънимга гард юктирмай юрсам бўлгани, дерди. Унинг шуҳрати худди шамшоддай осмонга бўй чўзиб кетаверди... Уруш бошланиб қолди, қарабсанки, бир кечанинг ўзида тўрт бирдай ўғлим бағримдан кушдай учди-кетди.— Гап шу ерга етганда, она бирдан:— Вой! Сомсаларим!— дея чакқон ўрнидан туриб, эшик сари илдам юраркан, мунгли кўзларидан селдай қуйилиб келаётган аччиқ кўз ёшларини артди.

Убайдулла бу ёнбошига ағдарилди. Шу тобда кўлида сомса тутганча маҳзун котиб қолган Қлавага қараш унга азоб эди. У чукур, лекин унсиз хўрсинди. Кейин, ёнида қатор ётган Витек, Танюша, Витка Сахарницааларга бир-бир назар ташлади. Улар худди битта гавдадай ўқтин-ўқтин титраб қўйишар, пишиллаб нафас олар эдилар.

...Убайдулла боши узра дўриллаган овозни эшитганда эндигина тонг бўзариб келмокда эди. Қимдир елкасидан қаттиқ-қаттиқ силкиди. У истар-истамас кўзини очиб, тепасида милиционерни кўрдию бирдан уйқуси қочди.

— Сизга ким керак?

— Ковалева сеникида турадимиз?— деб сўради милиционер.

— Нима эди?

— Чақир уни!

— Ухлаб ётибди. Боягина ухлаганди-я...

— Уйғот деяпман!

Клавдия Сергеевнанинг қўшни хонадан ташвишли овози эшитилди:

— Ким у?

— Чикинг бу ёққа!— деди милиционер.— Тезроқ!

Эшик очилди. Клавдия Сергеевна узун халатни елкасига ташлаб, оёқ яланг чикди. Милиционерга қандайдир ҳадикли назар билан тикилиб:

— Тиңчликми?— деди.

— Сизни олиб кетиш топширилган бизга.

— Нима учун?

Милиционер елкасини қисди:

— Сабабини бизга айтишмайди.

— Яхши, кийиниб олай...

— Гражданка, вақтимиз зик!

Милиционер сандал устидаги эскигина пальтони уза-
тиб:

— Мана буни кийинг-да, олдимизга тушинг!— деди.
Милиционернинг овозидаги совук оҳанг Клавдия
Сергеевнани сўзсиз итоат қилишга мажбур этди.

Милиционер эшик томон юрди. Тиззалари дир-диқ
қалтираётган Клавдия Сергеевна беихтиёр унга эргашди
Қампир олдинда, болалар эса орқарокда қалдирғоч
лардек тизилишиб, эшик ёнида довдираганча тури
шарди.

Клавдия Сергеевна Убайдулланинг ёнидан ўтаётганида
қуюқ киприкли кўзлари жавдираб термилди, унга пальто-
нинг чўнтагидан гижимланган бир қоғоз чиқариб узатар-
кан:

— Менинг ҳамма чизмаларим билан ёзувларимни шу
адресга — Москвага зудлик билан жўнатгин!— деди
шивирлаб.

Орадан зум ўтмай, эшик қарсиллаб ёпилди.

Бирдан она ўзига келди — оламни бошига кўтаргу-
дек фарёд чекиб:

— Ўғлим, чоп орқасидан!— деди.— Қаёққа олиб ке-
тишганини билиб кел!..

Убайдулла чопқиллаб ҳовлига чиқди, дарвоза сари
югурди. Энди етган ҳам эдики, қора кичкина машина
чироқларини ёқиб, зарб билан жойидан кўзгалди-да,
елиб кетди.

— Тўхтатинг!— дея югурганча бақирди Убайдулла.—
Тўхтанглар! Клавдия Сергеевна!..

Эғнида ямоқ солинган тўн, бошига ранги унниқиб
кетган дўппи кийиб олган Убайдулла шаҳар бозорида
картошка билан кўк пиёз сотиб ўтирарди. У зериккани-
данми, дам-бадам картошкаю пиёзини мактаб, харидор
чорларди.

— Кеп қолинг...

Бир аёл яқинлашди, ундан пиёзнинг баҳосини эшитиб
тутақиб кетди.

— Бир боғ пиёз бир червон-а! Бо-о... худо! Инсоф
деган нарса қолмабди одамларда.

У эса парвои фалак:

— Пиёз, кўк пиёз!.. Қартошка эмас, нон ейсиз, олиб
қолинг, армонда қоласиз,— деб таърифларди.

Одамлар тош йўлни тўлдирган, эшаклар базўр йўл
топиб юради, биров кичқиради, биров савдолашади, биров
хохолаб кулади. Тор кўчадаги шовқин-сурон ер юзига

сигмай, биоларнинг лойсувок деворларига урила-урила акс садо беради...

Бу олатасир бозор ичида, шовкин-сурон ва урхо-уру сурхо-сур орасида кун бўйи Убайдулла тик оёқда кезганча молини мактаб бакиради, пуллайди.

Клавдия Сергеевна машинадан тушди ва бозорни кезиб юриб, ногоҳ Убайдуллани кўриб колдию жилмайди. Убайдулла эса севинчидан кийкириб юборди.

— Клавдия опа!.. Қандай шамол учирди?.. Қачон келдингиз? Ух, сизни кўриб теримга сигмай кетяпман!..

Убайдулла картошка тўла қоп устидан сакраб ўтди-да, Клавдия Сергеевнанинг кўлини маҳкам сикди.

— Ушанда топшириғингизни айтганингиздек бажарган эдим...

— Раҳмат!.. Мен ўшанда жар ёқасига келиб қолган эканман. Сендан жуда миннатдорман, Убайдулла! Менинг олдинги эрим немисларга асир тушиб қолган экан. Мен чизмаларини тайёрлаётган самолётнинг сирларини у ҳам билади, деб ўйлашибди. Энди ҳаммаси жойида...

Клавдия Сергеевна чўнтагидан бир ўйинчоқ жўжа чиқарди.

— Бу — сенинг хунарингми?

— Меники.. Сизнинг кўлингизга қандай тушиб қолди?

— Ойинг бердилар.

Убайдулла жилмайди ва кўзлари севинчдан чакнаб, фанер чамадонини очди-да, ундан худди Клавдия Сергеевнанинг кўлидагига ўхшаш ўйинчоқ жўжадан бир жуфтни чиқарди. Дарров ўзининг эпчиллигини намоён қилаётгандек бесўнақай бармоқлари билан ўйинчоқлардан бирининг биқинидаги мурватини буради. Кейин ён-верига виқор билан қараганча кўлидагиларни пештахта устига қўйди. Улардан бири виждлаганча аста-аста ҳаракат қилиб, иккинчисининг теварагида айланарди. Лаҳза сайин ўйинчоқ жўжа тобора тезроқ айланаркан, қанотчалари ёйилиб, пештахта устида диқирлай бошлади. Бирпасдан сўнг Убайдулла шартта уларни олиб, жойига солиб қўяркан:

— Шундай ўйинчоқни ҳам ҳеч ким олмайди-я!— деб нолиди.

— Ўйинчоқ яшадан бошқа иш ҳам қўлингдан келадими?— деб сўради Клавдия Сергеевна.

— Ўйинчоқ нима бўпти-е!— дея қулди Убайдулла.— Ушанда орқангиздан келган милиционерларнинг роса адабини берганман.

— Қандай қилиб?— Ҳайрон бўлиб сўради Клавдия Сергеевна.

— Мен милиция маҳкамасининг томига симоб билан темир кукуни солинган катта шиша идишни яшириб қўйдим. Сал шамол турса бас — худди жинлар базми бошланарди. Милиционерлар нафаси ўткир эшонга муқаддас оятларни ўқитиб ҳам тинчий олмадилар. Мен уларни роса бопладим.

— Ў-ў, шайтон-э!— деди Клавдия Сергеевна ҳайратдан кўзлари чақнаб.— Сен балосан. Бўл, картошкангни йиғиштир! Гуруллаб турган гулханни эҳтиёт қилишимиз керак.

— Қанақа гулханни?— дея таажжубланиб сўради Убайдулла.

— Мана бу ерингдаги гулханни,— деди Клавдия Сергеевна унинг кўксига аста нуқиб.— Ҳозир бу гуруллаб ёниб турибди. Кейин ўчиб қолиши мумкин.

Шу пайт улар томонга катта-катта кўзлари бўртик, барваста бўйли бир рус киши яқинлашиб келди-да, картошкага ишора қилиб:

— Неча пул?— деди.

— Килоси юз сўм,— деди Убайдулла.

— Уч кило тортинг-чи.

Убайдулла чаққонлик билан харидорнинг кўзини шамгалат қилиб, уриниб чириган картошкалардан ҳам ташлаб юборди. Унинг ҳаракатларини кузатиб турган Клавдия Сергеевна тажанглик билан паллани қўлига олди-да, уч килограмм энг сара картошкадан тортиб берди. Харидор кетгач, Убайдуллага тик қараб:

— Ростдан ҳам килосини юз сўмдан сотаётган эдингми?— деб сўради.

— Йўқ,— деди Убайдулла кўзларини пирпиратиб.— Олтмиш сўмдан...

— Нега бўлмаса унга юз сўмдан дединг?

Убайдулла ҳафсаласиз мийиғида кулиб:

— Ахир бу бозор-ку!— деди.

— Сен кимни алдаганингни биласанми?

— Йўқ... Ким эди у?

— Толстой эди. Ким эмиш-а...

Убайдулла кулиб қўйди:

— Бозорга ҳар қанақа одам келади: семизи ҳам, ориғи ҳам...

— Тўнкасан, билдингми!— Жаҳли чиқди Клавдия Сергеевнанинг.— Бу Алексей Толстой, ахир. Йирик ёзувчи... Билдингми? Тўнка! Қитоб ўқишинг керак, бўл-

маса картошканинг ёнида дунёдан беҳабар ўтиб кетаверасан,— дея у Убайдуллага қатъий йўсинда буюрди.— Қани, бўл! Қопларингни йиғиштир, кетдик!

— Қаёққа?

— Заводга! Мен билан бирга ишлайсан. Самолёт чиқарасан.

— Бу ерда унақа зовут-повут йўқ-ку!

— Бор. Лекин бу ҳозирча темирйўл платформаларида. Москвадан бугун етиб келди. Завод беш ойдан кейин ўзининг дастлабки маҳсулотини бериши керак.

Убайдулла елка қисиб:

— Йўқ,— деди.— Яна бир ойдан кейин ёшим ўн саккизга тўлади. Урушга кетаман.

Клавдия Сергеевна сал нарида кулимсираб турган шофёри томон шахд билан ўгирилди-да:

— Мана бу маҳмаданани элтиб, завод слесарларига топшир!— деди.

— Заводда маошим қанча бўлади?— деди ҳамон тихирлик қилиб Убайдулла.

— Бахт фақат пул билан ўлчанар эканми?

— Йўқ, бахт пулда эмас,— деди Убайдулла,— унинг баракасида!..

Кўчириб келтирилаётганларнинг охири кўринмасди. Ҳамма жойда иш қайнарди. Озиб-тўзган Убайдулла оч, ярим яланғоч болалар, ўсмирлар, чоллар ва кампирлар оқимини кўриб, ишга янада каттиқ киришиб кетарди. Очқ жойда бетонга ўрнатилган дастгоҳлар гувилларди. Корпуслар ва тураржой бараклари шитоб билан қад кўтармокда эди.

Убайдулланинг кайфи чоғ эди, вужуди ғайратга тўлиб-тошарди, у кучли ва соғлом эди, илгарилари ҳеч қачон ўзини бунчалик бардам ҳис қилмаган эди. У жуда зарур бўлгандагина уйига борарди. Йўл олис эди, смена эса ўн икки соатлик эди. Убайдулла кўпинча йиғув цехига борарди-да, ерга тўшалган иссиқ темир устида донг қотиб ухларди. Кейин яна дастгоҳга... Бундай машаққатга ҳар ким ҳам бардош беравермасди, баъзи ишчилар шундоқ цемент полга таппа-таппа ётиб, қотиб ухлаб қолардилар; уларни совкоттириб қўймасдилар, гулханга судраб олиб келишарди; дастгоҳни мастер ё сменачи, гоҳо инженернинг ўзи ишлатиб турарди...

Қишнинг энг мудҳиш ойлари ана шу тариқа ўтиб кетди. Ниҳоят, минг тўққиз юз қирқ иккинчи йилнинг ёзида йиғув цехидан биринчи самолёт лапанглаб чиқди.

Уни шу қадар шоду хуррамлик билан қарши олдиларки, ишчиларнинг қийқириғидан завод ҳовлиси ларзага

келди. Самолётсозлар учиш майдончасига кадар самолётни беҳад хурсандчилик билан карнай-сурнай садолари остида кузатиб боришди. Улар ўзлари яратган мўъжизадан ўзлари ҳайратланишарди.

Эрталаб ҳамма хурсанд, ҳамма шод эди. Осмон артилган шишадай тоза. Айниқса Клавдия Сергеевнанинг кайфи чоғ эди, юзидан табассум аримасди.

Убайдулла бир кучоқ баҳор гулларидан кўтариб, унга қараб чопиб келарди. Клавдия Сергеевна бу пайтда зинапоядан кўтарилиб, самолётга чиқаётган эди.

— Раҳмат, Убайдулла!— жувоннинг мовий кўзлари чарақлаб кетди, тиниқ юзларида яна шодон табассум жилоланди.

— Омон-эсон дийдор кўришайлик,— деди Убайдулла.— Хайр!

Клавдия Сергеевна аста қўл чайқаб, нимадир демок учун чоғланди. Аммо Убайдулла кўрмадими, вазмин ортига қайтди.

Механик уни тўхтатди:

— Клавдия Сергеевна сенга нимадир демокчи эди, сен бўлсанг...

— Кайфиятиши бузгим келмади,— деди Убайдулла оғир энтикиб.

Бирдан мотор гуруллаши уларнинг овозини бир-бирига эшиттирмай қўйди. Салдан сўнг самолёт охиста силтаниб, секин ўрндан жилди-да, равон йўлдан физиллаб кетди. Учиш майдончасининг охирига бориб, бурилиб олди. Кейин парвоз олдидан самолёт каттик титраб, бирдан елиб кетди.

Ана, самолётнинг тумшуғи ҳавога кўтарилди, борган сайин тезлигини ошираркан, ортидан печнинг мўрконидан буруксигандек қуюқ тутун чўзилиб борарди. Дам ўтмай, самолёт орқа ғилдиракларини йиғиштириб олди, кейин лип этиб, олдингиси кўринмай кетди. У, Убайдулланинг олдидан ўкдек учиб ўтганча ҳаволаб кетди. Шодиёна қийқириклар бирдан авжига чикди.

Самолёт узоқлаша-узоқлаша оппоқ булутлар бағрида кўздан ғойиб бўлди. Кўп ўтмай яна оломон узра лочин қушидек кўриниб, пастлай бошлади.

Самолёт комиссия аъзолари турган майдон тепасида бир неча бор айланиб учгач, Клавдия Сергеевна эпчиллик билан ердагилар устига бир кучоқ баҳор гулларини сочиб юборди.

Самолёт ҳавода тутундан катта доира ясаб, ҳалка ичида дам ўнгга, дам сўлга кескин бурилиб, ўмбалок

ошиб учаркан, одамлар гоҳ хаяжондан, гоҳ севинчдан кийкириб юборишарди. У бирдан ерга қараб ўкдек учар, яна тумшугини кўкка чўзиб, кўринмай кетар эди.

Самолёт ўзи ясаган тутунли ҳалқа ичидан ер сари ўкдек отилиб чикди. Жуда яқинлашиб қолганда мотор шиддат билан гуруллаб ортидан олов сачратганча тагин осмонга тикка кўтарилди бошлади.

Оломон Клавдия Сергеевнанинг маҳоратига қойил қолар, довиорақлигидан хаяжонга тушар эди.

Бир пайт, қутилмаганда, осмон бағридан қучли портлаш овози янградию самолёт бўлак-бўлак бўлганча тоғдан қулаган тошдек пастга думалай бошлади.

Убайдулланинг кўзлари катта-катта очилиб кетди; ҳайкалдек қотган кўйи юқоридан чирпирак бўлиб келаётган заррин машъалани кузатарди. Самолёт гумбураб ерга урилганда ҳаммаёқ бирдан ларзага келди...

Худди миясида нимадир портлагандек Убайдулла Алиевич бошини кескин чайқаб, онасига қаради: кампир кўнғиртоб лабларини қимтиб, чаккалари серажин кўзларини номаълум бир нуқтага соқин қадаган кўйи муштдек бўлиб ўтирарди.

Убайдулла Алиевич негадир бетоқатланиб, чуқур хўрсинди.

— Лоланинг нимадан ўлгани маълум бўлдимиз?— деб сўради она.

— Йўқ, ойи, самолётнинг ҳалокати сабаби ҳали аниқлангани йўқ.

Кампир секин бошини буриб, ўглига юзланди.

— Набижон худди ўзингга ўхшайди. Қарашлари, ўзини тутиши, ҳаракатлари худди ўзинг. Такдирларинг ҳам ўхшаш. Клава ўлган куни сен жуда мотамзада бўлган эдинг. Ёдингдами?

— Набижон минг қийналса ҳам ўзини йўқотгани йўқ,— деди Убайдулла Алиевич ўйчанлик билан.

— Бизнинг аждоду авлодимиз шунақа — қайғусини ҳеч кимга сездирмайди. Ишқилиб, худойим ўглингдан марҳаматини дариг тутмасин, болам...

Кампир аста ўрнидан туриб, юмшоқкина иккита нон олди, ликопчада қанд-курс келтирди, сўнг чой кўйишга чоғланди.

— Овора бўлманг, ойи,— деди Убайдулла Алиевич дастурхонга фотиҳа ўқиб.— Мен борай.

— Бирпас ўтир энди, она-бола чой ичамиз.

— Ишим кўп, ойи. Заводга боришим керак,— Убай-

дулла Алиевич меҳрибонлик билан онасининг елкасини сийпалади.— Эртами-индин келарман. Хайр, ойи.

— Хайр, ўғлим.

Йигув цехига кириб келар экан, Убайдулла Алиевичнинг димоғига жуда таниш ис — электр симларининг ҳиди урилди. Тошойнадан ўзи томон устига реактив двигатель ортилган аравани судраб келишадганини кўрди. Худди шундай аравалардан бир нечтаси тайёр двигателлар билан улкан самолётнинг ярим йигув цехи олдида турарди.

Убайдулла Алиевич ечиниш бўлмасига кирди-да, ҳаял ўтмай, иш кийимида қайтиб чиқди.

Катта цех саҳнида теварагига пиллапоярлар ва кўтарма мосламалар қўйиб ташланган самолётлар тизилиб турар, ишчилар пасту баландда баравар куйманишарди.

— Электр жиҳозни тиклаш керак, деган билагонларга сира ишонмайман,— деди бригадир Убайдулла Алиевични тўхтатиб.— Акт бўйича ҳаммаси тўғри. Ҳатто сифат белгиси ҳам бор. Лекин сиз ҳам бир кўздан ўтказиб қўйсангиз, яхши бўларди, Убайдулла Алиевич.

— Майли,— деди Убайдулла Алиевич ўйчанлик билан.

— Кейин мен сизнинг хулосангизга таяниб иш кўраман. Сизнинг димоғингиз хидни яхши билади-да.

Шу пайт қаердандир пайдо бўлган Субҳонқул бошидан эскириб кетган шапкасини олиб:

— Эҳ-ҳа, бошлиқ-ку!— деди Убайдулла Алиевичга киноя оҳангида.— Саломлар бўлсин!.. Кайфиятларингиз!.. Айтганча, Набижонни ишдан ҳайдашибдимми?

— Ким айтди?— деб сўради бригадир.

— Менинг бир ўртоғим у билан бирга ишлайди.

— Алдама!

— Бе!— деди Субҳонқул.— Қанчага олган бўлсам, шунчага сотаяпман. Буйруқ кеча чиққан эмиш-ку?— дея у Убайдулла Алиевичга қаради.

Убайдулла Алиевич бундан беҳабар эди:

— Шундай бўлиши керак эди,— деди паст овозда.

Субҳонқул бошини лиқиллатиб, нари кетди.

— Сиз парво қилманг, Убайдулла Алиевич.— Тасалли берди бригадир.— Мана, мени айтди дерсиз, хали ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

— Раҳмат,— деди Убайдулла Алиевич.

Бригадир рўпарадаги самолёт томон қўл силкиб, кичкирди:

— Эй, Федя! Хўш, кўнғироқ қиялсанми? Сен-чи, Субҳонқул, нега кўзларинг олма-кесак териб қолди?

Холангинг қатигини сотгани келганмисан? Йигилишда лукма ташлашга суягинг йўғ-а!..

— Бригадир!— кичкирди Фёдор унинг гапини бўлиб.

— Нима гап?

— Автоматик бошқариш ускуналари етарли эмас.

— Мумкин эмас!— Бригадирнинг ранги кув ўчди.—

Балки бошқа жихозлар ичида ётгандир? Яхшилаб кара!

— Уни қаердан излаймиз шу топда?!— деди Фёдор.— Игнамиди у!

— Хўп, hozир аниқлайман.

Бригадир Убайдулла Алиевичнинг кўлини маҳкам сиқиб, шошилич кетиб қолди.

Салдан сўнг Субҳонкулнинг сирли овози эшитилди:

— У-ў, шоввозлар! Қизишиб олиш учун учовлон қиттай-қиттай отмаймизми? Буфетчи менинг танишим...

— Нима деяпсан ўзи, жинни бўлдингми?!— Жаҳл билан деди Фёдор.— Иш вақтида-я?

— Субҳонкул!— Убайдулла Алиевич электр-пармани токдан узиб, уни чакирди.— Сени маст бўлмаган пайтингда кўрадиган кун бўлармикан?

— Хазиллашдим-э, акахон!

— Камроқ ичсанг бўлмайдими? Хотининг қирк ёшдаю, кўрган одам кампир дейди. Болаларингни башарасига қараб бўлмайди.

— Бўлди-да!— деди Субҳонкул тўнғиллаб.— Сал эви билан-да. Бошқаларга дўқ уриб ўрганиб қолгансизлар. Минг қилса ҳам, Алиевлар сулоласи, деган номингиз бор. Заводнинг фахри!..

— Бўпти, бор, ухлаб кайфингни тарқат,— деди Убайдулла Алиевич.

Лекин Субҳонкулнинг жазаваси кўзиди, негадир Алиевнинг дилини хуфтон қилгиси келди.

— Сиз Алиевлар қиласиз... мастликда... Қашфиётчилар! Хўп дўппингизни осмонга отдингиз-а? Эл нима дейётганини биласизми ўзи?

— Хўш-хўш, нималар деяпти?— дея қандайдир босиқлик билан сўради Убайдулла Алиевич.

— Сиз менга кўп тирғалаверманг.— Ҳамон газабинни босолмай деди Субҳонкул.— Менга ақл ўргатадиган бригадиримиз бор. Рационализатор эмиш!.. Сиз ҳам менга ўхшаган бидта ишчисиз-да!.. Фақат даражангиз юқори — олтинчи разрядлисиз. Яхшиси, ўглингизни терганг! Бутун завод гапиряпти... Набижон энди барибир қамалади, камида ўн йилга, бўлмаса ундан ҳам кўпроққа.

Одам ўлганию давлатга етган миллион-миллион зарар учун...

Уни бориб гиппа гирибонидан бўғиш ўрнига Убайдулла Алиевич тезгина ортига бурилди-да, нарироқ кетиб, титраётган қўллари билан элсктр-пармани асабий ишлатиб юборди.

Фёдор бирдан тутакиб, Субҳонкулни каттиқ койиди. Дарров унинг попуги пасайди. У негадир Фёдордан хайиқарди.

Убайдулла Алиевич дилида беадад бир ўкинч билан ҳеч кимга парво қилмай, пармани темир парчасига тобора каттиқ босар, ўқтин-ўқтин аламли пичирлаб, жаҳд билан ишлар эди. Баногоҳ орқадан чакконгина юриб келган хотини аста кифтига қўл қўйиб:

— Хушхабар олиб келдим,— деди.

Кўзларида умид ифодалари учкунланиб, Убайдулла Алиевич хотинига тикиларкан, Субҳонкулнинг Набижон ҳақидаги совук гапларини ўйлаб, чуқур хўрсинди — кўк-си қалкиб кетди.

— Зебинисо кўнғироқ қилди,— деди Раҳима.— Эрта га Рисолат оймларникига Виктор Алексеев меҳмон бўлиб борар экан. Адаси, керакли кишилардан кимларни таклиф қиламиз?

— Керакли кишилардан?— деди у пешонасини тириш тириб.

— Ҳа-да, Набижонга ёрдам тегадиганларни айтиш керак.

— Ҳм-м,— деди Убайдулла Алиевич бошини лиқиллатиб.

— Нега индамайсиз, гапиринг ахир.

— Худога шукур, умрим бино бўлиб «керакли одамлар»га ишим тушмаган. Кўриб келяпман-ку, бир кунимни.

— Бундок олиб қараганда, гапингиз тўғри. Лекин оқибатда нима бўлди: слесарь эдингиз, слесарлингизча қолиб кетдингиз. Ақлни ишлатинг, адаси!

Хотинининг кесатиғи Убайдулла Алиевичга жуда оғир ботди: нима деб жавоб беришини ҳам билмай қолди.

— Сен шунчалик бағритош, совук бўлиб кетибсанки, нақ музнинг ўзисан,— деди.— Сен мени камситмоқчимисан, а?

— Мен шунчаки, айтдим-қўйдим-да, адаси,— деди Раҳима гинахонлик оҳангида.— Болам учун ёнаман-да, ахир. Сиз бўлсангиз, мени бир йўла бағритошга чиқариб ўтирибсиз-а. Майли, билганингизни қилинг.

Убайдулла Алиевич кошлари чимирилган кўйи бошини лиқиллатиб кўйди, индамади.

Раҳима хомуш изига қайтди, сал нари бориб, ортига ўгирилди-да:

— Ишдан кейин мен Валижонникига бораман,— деди.— Овқатни плита устида колдираман...

Кечкурун Убайдулла Алиевич тўғри уйга қайтди. Уй жимжит, эски тегирмондек хувиллаб ётарди.

У негадир беихтиёр йиғитлик даврини эслади. Ушанда Раҳима анча юмшок ва меҳрибонрок эди. Унинг ана шу ювошлиги, меҳрибонлиги Убайдуллани ўзига маҳлиё қилиб кўйган эди.

Убайдулла биринчи марта уни завод музейида, Италияга ишчилар делегацияси билан қилган сафаридан қайтиб келгандан сўнг кўрган эди. У ушанда Клавдия Сергеевнанинг музей залига ўрнатилган жез бюстини кўришга ошиқди. Завод музейининг эшиги ёнидан ўтиб кетаётганида кулогига майин рояль товуши чалинди ва беихтиёр эшикни очдию ичкарида рояль чалаётган кўхликкина кизни кўриб қолди. Қизнинг қувнок ва самимий чеҳраси, чакноқ кўзлари юрагини жизиллатиб юборгандек бўлди. Хуриликонинг хатти-ҳаракатлари шу қадар назокатли эдики, Убайдулла унинг нафис бармоқлари, бикки билаклари, нафис бўйни, лўппи ёноклари, қайрилма кошларидан нигоҳини узолмай қолди.

Киз рояль чалишдан тўхтаб, Убайдуллага ўгирилди. Чеҳраси бир зум... атиги бир зум лоқайд тус олди. Кейин...

Кейин Убайдулла секин ортига бурилди-да, мухташам залга чиқиб, Клавдия Сергеевнанинг бюстини ёниқ бир армон, беадад бир алам билан сийпалади. Ҳайкалтарош уни сочлари паришон ҳолда акс эттирган, тўзғиган сочлари жувоннинг бутун кўкси, елкаларини чулғаб олган, кўзлари олис-олисларга боқади.

— Чакки эмас-а?

Убайдулла ялт этиб, орқасига қаради. Қарадио қаршисида бояги кизни кўрди. Ва унинг табассум жилва қилаётган олудай лабларидан нигоҳини узолмай:

— Бу ким?— деб сўради.

— Ковалева Клавдия Сергеевна — Совет Иттифоқи Қаҳрамони. Заводнинг биринчи бош конструктори, реактив самолёт ихтирочиларидан...

Убайдулла ҳайкалчадан сал нарида қатор турган самолёт моделаридан бирини кўрсатиб:

— Ковалеванинг самолётими?— деди.

— Йўк. Бу Ильюшин самолётининг модели.

— Ильюшин Ковалеванинг эрими?

— Йўғ-э, нега унақа дейсиз?— деди киз галати навозниш билан.

— Буниси-чи, Ковалеваникими?

— Йўк. Бу Туполевники.

— Туполев?..

— Туполов эмас, Туполев. У — буюк авиаконструктор бўлган.

— Унинг ҳам ҳайкали борми?

— Йўк.

Убайдулла совуқкина кулиб:

— Демак, ҳаётлигида ўзига ҳайкал қўйиб, музейни бежаб туриш ҳар кимга ҳам насиб қилавермас экан-да,— деди ва ўша — ўзига ярашиб турган овсарлик билан сўради.— Бу Бонними?

Раҳима қўлини енгил силтаб қўйди, унинг нафис лабларида табассум жилваланди.

— Бонн — Ғарбий Германиядаги шаҳар. «Бойинг» эса Америка самолёти. Бу «Бойинг», бизники эса Совет лайнери дейилади.

Бир оздан сўнг киз уни ажойиб самолёт модели олдига бошлаб келди ва керилганнамо қаддини тик тутиб:

— Зўр-а?— деб сўради.

Убайдулла самолёт моделини лоқайд кўздан кечирди-да, заррача ҳам кизиқиш зоҳир этмай:

— Бу Мерседес бенцими?— деди.

Раҳима кулиб юборди.

— Нималар деяпсиз! Мерседес бенц — Ғарбий Германия автомобиленинг маркаси-ку!

— Сиз менга юрсатасизми?

— Нимани?

— Мерседес бенцини.

— Мерседесни ваъда қилолмайман,— деди Раҳима ҳазил оҳангида гапириб.— Лекин «бенц» бўлади...

Шу пайт эшик ғичирлаб очилди, ичкарига ўттиз ёшлардаги аёл шитоб билан кириб келди. Раҳима зипиллаб унинг истиқболига пешвоз юрди.

— Нина Васильевна,— шивирлаб сўради Раҳима,— манови ким? Ҳайдаб юборинг уни. Қип-қизил овсар...

Нина Васильевна чакқон юриб, Убайдуллага яқинлашди:

— О-о, хуш келибсиз!— деди.— Раҳима, ахир бу йигит йиғув цехидан, Убайдулла-ку! Танишинглар.

Убайдулла шу музей ташкилотчиларидан бири ҳисобланади.

— Жуда ғалати-я!— деди Раҳима бош чайкаб. Убайдулланинг боплаб алдаганидан жаҳли чиқаётган бўлишига карамай, негадир ундан хафа эмасди.— Мен музей экскурсоводиман. Шу вайдан сиздек меҳмонимни ҳурмат қилишга мажбурман. Лекин шуни айтишим керакки, сиз худди шайтонга ўхшар экансиз.

Убайдулла жуда тўлқинланиб, қандайдир пинҳоний севинч билан:

— Ўхшайсиз деганингиз нимаси?!— деди.— Мен шайтоннинг ўзиман.

— Убайдулла!— деди Нина Васильевна уларнинг гапини бўлиб.— Сиз яхшиси саёҳат пайтида кўрган-кечирганларингиздан сўзлаб беринг.

— Италияда ҳаммаёкни мадонналар босиб кетган,— дея жилмайди Убайдулла.— Дуч келган залга кирдингми, бола ушлаган мадоннани кўрасан, бошқа залга кирсанг, у ерда ҳам болалик мадонна... Нукул мадонна! Мадонна Лита, мадонна Бенуа, Сикстин мадоннаси. Мадонналарга қараб туриб ўйлаб қоласан киши, наҳотки, шунча рассомдан бирортаси битта тарихий картина яратолмаган бўлса?.. Масалан, Тициан Христофор Колумб ҳақида асар яратса бўларди-ку?! Ахир, у янги бир оламни кашф этиб, уйига қўл-оёғи кишанланган ҳолда кириб келган-а!..

Раҳима беихтиёр Убайдуллага ошқора қизиқиш билан қаради.

— Янаги жумада нима иш қиласиз?— деб сўради Убайдулла қиздан.— Рассом ўртоқларим меҳмон бўлиб келяпти. Сизни ҳам таклиф қилсам, вақтингиз бўлармикин?

— Кўрамиз...

Дахлиздан эшитилган оёқ товуши Убайдулла Алиевичнинг хаёлини бўлиб юборди. Салдан сўнг бўсағада Набижон кўринди. У озиб кетганидан бўйи ўсгандек эди. Набижон отасига бир қараб қўйди-да, тўғри телефон ёнига бориб, трубкани кўтарди, ракам териб:

— Телеграмма қабул қилсангиз,— деди.— Андижон. Авиация техникуми. Директорга. Тексти қуйидагича: «Педагогик ишга ўтиб кетишга узил-кесил қарор қилдим. Мен тез орада етиб бораман».

Телеграфчи қиз текстни қайта ўқиб бергач, Набижон ўз исмини айтди.

Убайдулла Алиевич қулоқларига ишонмай, хайрон

бўлганча трубкани жойига қўяётган ўғлига ағрайиб караб турарди.

Набижон чуқур хўрсиниб, креслога чўкди. Мана, у охири сўнгги карорга келди; бироқ, уни бундай карорга келишга мажбур этган алам ва газаб туйғулари ҳамон ўртарди.

— Мени, нотўғри қияпти, деб ўйлайсизми, ота?

— Нега ўйлар эканман, Набижон? Сен ўз хаётиңга, ўз ишингга ўзинг хўжайинсан. Энди кичкина эмассан, қилар ишларингни ўзинг ақл тарозисига солиб кўр.

— Мен бу ердан тезроқ даф бўлсам дейман,— деди Набижон отасига гамнок тикилиб.

— Менга очикроқ айт-чи, нима учун бундай қиялсан? Ҳали ақлиңни тамоман еб бўлмагандирсан? Бу — «кочишингни» қандай тушуниш керак?

Набижон хонада у ёқдан-бу ёққа юрабошлади. Кейин отасининг рўпарасида тўхтаб, сўнник овозда:

— Ҳозир цех йиғилишида мени муҳокама қилишди,— деди.— Нималар деб қоралаганларини билсангиз эди!

— Тушунтириброқ гапирсанг-чи, нима бўлди ўзи?!

— Ахир, айбим ҳали исбот қилинмаган-ку! Менинг датчигимда ҳеч қандай қусур йўқ эди...

Убайдулла Алиевич бегона бир алфозда жилмайди.

— Эҳ, биз қанчалар мағрур бўлиб кетянимиз! Сенинг мағрурлигинг, тўғриси, менга ёқади, Набижон. Бироқ энди сендаги бу мағрурлик ўрниши... нима десам экан, ҳа, ҳалиги қайсарлик, қалтабинлик эгалламаяптимиқан?

Унинг лаблари асабий титраётганини кўрган Убайдулла Алиевич секин кифтига қўлини қўйди.

— Фақат бир нарса аёнки, ҳозир сен жудаям ночорсан!

— Гапирманг!

— Сен педагогик ишларга доимо панжа орасидан караб келар эдинг. Бу иш бировларниёғ фикрини чайнашдан бошқа нарса эмас, деб билардинг. Энди эса...

Набижон бирдан кўзларини катта-катта очиб, отасига қаради: Убайдулла Алиевичнинг мунгли нигоҳи тубида аламли ёш пардаси бесабр милтирар эди. Набижон ички бир хижолат ҳиссидан қизариб кетди:

— Ота!— деди, лекин бошқа гапирмади. Унинг шу биргина оташин меҳрга йўғрилган сўзидан отасини юпатувчи таскин қудратию ўзининг метин иродасидан далолат берувчи бардошининг ҳали барқарорлиги сезилиб турарди.

Убайдулла Алиевич енгилгина энтикиб, миннатдорона қулиб қўйди.

Такси лой, ўнқир-чўнқир, зимзиё кўчадан секин чайқалиб борарди.

Убайдулла Алиевич билан ўгли Рашиднинг суҳбати сира қовушмасди.

Убайдулла Алиевич атайлаб сукут сақлар ва ўглининг жаҳл билан саволмуз қарашлар қилаётганини кўрмаганга соларди. Гўё у атрофда қорайиб кўринаётган қаватли уйлارни томоша қилаётгандек, радиоприёмникдан таралаётган оғир бир кўшиқни завқ билан тинглаётгандек эди.

Охири Рашиднинг тоқати тоқ бўлиб:

— Мана, шаҳар ташқарисига ҳам чиқиб олдик,— деди.— Таксига ўтираётганда айтган гапингизга қараганда, биз манзилга яқинлашиб қолганга ўхшаймиз. Айтсангиз-чи, ўзи нима гап?

Убайдулла Алиевич қошларини чимириб, ўглига ўгирилди.

— Биласанми, нималарни ўйлаяпман?— деди у.— Урушдан олдин мана шу жойлар учсиз-этаксиз қамишзор эди. Эртаю кеч қамишлар шовуллаб ётар, одамзод юришга кўрқар эди. Энди бу ерда ҳаёт қайнайди. Ўзимизнинг завод ишчилари яшайди. Урушгача бу ерда тўрт юз мингнинг нари-берисида одам яшарди. Ҳозир эса... Манови орқада қолган чорраҳа бўйида кичкина бозорча бўларди. Ана ўша бозорда мен болалигимда кўк пиёз, редиска, картошка сотиб ўтирардим. Дехқончиликда...

— Сиз-а?

— Ҳа, мен.

— Ҳазиллашяпсизми?

— Йўқ,— деди Убайдулла Алиевич ўйчан алфозда бош чайқаб.— Биласанми, мени бу бозор бағридан ким суғуриб олган?— У саволининг жавобини кутмасдан сўзида давом этди.— Қлавдия Сергеевна деган аёл. Раҳматли жуда ажойиб эди,— дея Убайдулла Алиевич секин ҳайдовчининг елкасига туртиб кўйди.— Раҳмат. Биз етиб келдик. Лекин бир оз кутиб турасиз?

Таксичи унга ажабланиб қаради, машинани тўхтатди.

— Ота, мени қаерга олиб келдингиз, айтсангиз-чи? деб сўради Рашид машинадан тушаётиб.

— Николай Николаевичникига.

— Бирлашма бош директориникигами?!

— Ҳа.

— Нега илгарироқ айтмадингиз?

— Жуда шартмиди айтишим?

— Николай Николаевич шу ерда турадимми?

— Мен ҳам бугун билдим... Деразасидан ёруғ тушиб турибди. Хув анави тутнинг каршисидаги уй.

— Хеч нарсага тушунолмаёпман,— деди Рашид.— Шундай бемаҳалда у сизга нимага керак бўлиб қолди?

— У билан Набижон тўғрисида гаплашиб олмоқчиман.

— Тунда, чакирилмаган жойга кириб бориш қанака бўларкин? У билан эрталаб, кабинетида гаплашсангиз бўлмасмиди?

— Николай Николаевич саҳарлаб Москвага учиб кетяптикан. Ундан Қарлови-Варига... Шу кўйи у икки ойча бўлмайди,

— Йўқ, ота,— деди Рашид таққа тўхтаб.

— Нима, йўқ! Юравер.

— Агар Набижон билиб қолса...

Убайдулла Алиевич ўғлининг гапига парво қилмай сўради:

— Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» китобини ўқигансан-а?

— Ҳа, нимади?

— Князь Болконский ўғлини Кутузовнинг хузурига йўллаётиб нима дегани эсингдами: «Николай Андреевич Болконскийнинг ўғли асло бировларнинг миннатли хизматини қилмайди».

— Ҳа, эсимда...

— Ана шунақа, Рашид... Эсингдан чикмасин. Гарчи оддий ишчи бўлсам ҳам, на ўғилларим, на ўзим бировларнинг миннатини кўтароламиз. Асло!— Чертиб-чертиб сўзлади Убайдулла Алиевич.— Заводда қирк йилдан бери ишляёпман, лекин ўзим учун ақалли бир марта бирор нарса тиланганим йўқ. Набижоннинг қалбини вайрон этишди, унинг дардига даво йўқ энди. Набижонни асраб қолиш керак, ишлашга ундаш керак, у илмий ишини давом эттириши керак! Ҳар қандай об-ҳаво шароитида уча оладиган самолёт одамларга гоят зарур!.. Одамлар суткалаб аэропортда қолиб кетадилар, самолёт уча оладиган об-ҳавони кутиб азоб чекадилар. Николай Николаевични ишонтиришга ҳаракат қилиб кўраман. Набижонни ўзинг биласан: қобилятли, доно йигит. Тушунсанг-чи, ахир! Мен бутун умримни заводга бағишладим. Мендан кейин у ерда кимлар ишлашига бефарқ қараб туролмайман. Керак бўлса, тиз чўкишга тайёрман. Ҳа, мен буни баралла айтишдан чўчимайман... Сен мени шу ерда кутиб тур! Агар Николай Николаевич менинг

гапимни олса, Набижонни олдига чакиради. Лекин Набижон менинг Николай Николаевич олдига бўлганимни билмаслиги керак. Сен Набижонга йўлни кўрсатиб юборсанг бўлди.

Рашид Николай Николаевичнинг уйи томон бошини мағрур кўтарган холда қадам ташлаб бораётган отасининг ортидан хомуш қараб қоларкан, ўйчан бош чайқади.

Убайдулла Алиевич уйга энди яқинлашган эдики, ортидан машина моторининг гуруллаган товуши қулоғига эшитилди. У негадир безовталаниб изига қайтди. Рашид жойида йўк эди. Чақирган эди, жавоб бўлмади, сўнг машина турган жойга борди: такси ҳам кетиб қолган эди. Шундан сўнг Убайдулла Алиевич шарт бурилди-да, илдам юриб келиб, эшикнинг қўнғирогини босди, бир зум кутиб, яна босди...

Набижон эшик рўпарасида елкасидан қандайдир оғир юк ағдарилгандай тураркан, ўзини бардам ҳис қилмоқда эди. Лекин бирдан ичкаридаги ҳукмрон сукунат дилига гулғула солдию изига қайтиб кетмоқчи бўлди. Худди шу пайтда эшик очилиб, бўсағада барваста бўйли, хушсурат Николай Николаевич кўринди. У уй кийимида эди; бир зум Набижонга синчков тикилиб; меҳмоннавозлик билан уйига таклиф этди.

— Чақиртирган экансиз,— деди Набижон саломга қўл чўзиб.— Мен Алиев бўламан.

— Набижонсиз-а?.. Кирсинлар, кирсинлар!— дея Николай Николаевич мурувваткорона жилмайиб, Набижонни ичкари киритди-да, эшикни ёпди.— Тортинманг.— У шундай дея телефон олдига бориб, пастда турган трубкани олиб, қулоғига тутди, ким биландир уч-тўрт дақиқа гаплашиб, чала қолган суҳбатини тугатди.— Юринг, Набижон, менинг кабинетимга ўтайлик.

Набижон Николай Николаевичга эргашиб, кенг-мўл меҳмонхонага кирди. Бу ердаги ҳар бир жиҳоз уй эгаси билан уй бекасининг диду фаросати нақадар нозиклигидан далолат бериб турар, ортиқча нарса кўзга ташланмас, ҳамма нарса ўз ўрнида эди. Хона тўрида малла сочли, хушбичим, чиройлигина жувон ўтирар, магнитофондан паст товушда майин рақс куйи таралар эди.

Набижон хона ўртасида бир дам тўхтаб, бека томон ўгирилди.

— Салом,— деди аёл хиёл жилмайиб, у нимадир тўқиб ўтирарди.

— Салом,— деди Набижон.

Николай Николаевич ортига бир ўсирилиб:

— Келаверинг, Набижон,— деди.

Набижон, жавонларда китоблар тирбанд, ҳар ер-ҳар ерда самолётларнинг моделлари кўзга ташланиб турган мўъжазгина хонага негадир сал тарадудланиб кирди, ошқора ҳавас билан атрофга кўз югуртирди.

— Утиринг,— деди креслога ясланиб олган Николай Николаевич Набижонга юмшоқ курси кўрсатиб, сўнг кинояомуз гап котди.— Дарвоқе, кўринишингиз домла-ликка жуда мос экан, лекин бир оз қорин қўйиб олишингиз керак.

Набижон негадир қип-қизариб кетди.

— Янги ишни бошлаб юбордингизми?

— Йўк. Ҳозирча самолётсозлик технологияси курси лекцияларига тайёрланыпман.

Николай Николаевич чуқур хўрсинди, юзи ўйчан тус олди.

— Заводга қайтиш истагингиз йўқми? Биз сизга самолётни нокулай шароитларда қўндириш бўйича проблематик лаборатория ташкил этиб бермоқчимиз.

— Ихтиёрингизда аъло даражадаги авиаторлар кўп-ку? Мен эсам, ўзингизга маълум, обрўси тўкилган бир инженерман. Лекин айтинг-чи, мени ким сизга тавсия этди?

— Оҳ-ҳо!— деди Николай Николаевич кулиб.— Аввал сиз менинг саволимга жавоб беринг, датчигингиз тўғри ишлашига имонингиз комилми?

— Албатта!

— Нега бўлмаса бунга ўзингиз шубҳа билан қарагансиз, парткомга хат йўллаб, миянгиизга келганини ёзиб ташлайвергансиз?

— Шундай қилмаганимда одамларнинг кўзига қай юз билан қарардим?

— Сиз ҳамиша шундай — тўғри, ҳалолмисиз?

— Шундай бўлишга ҳаракат қиламан.

Николай Николаевич жиддий тортиб:

— Бу гал сиз ўзингизни ўзингиз ёмонотлик қилдингиз,— деди.— Майли, бу ҳақда кейин гаплашармиз. Сизни менга датчигингиз билан эхолокаторингиз тавсия этди...

Николай Николаевич қўлини чўзиб магнитофон тугмасини босди.

Зум ўтмай, хонада Лоланинг овози янгради.

«Учяпман, Набижон, қоп-қора булутлар орасидан учиб кетяпман... Ўҳ-а, самолётнинг титрашини қара!

Хах-ха-ха! Азизим, сенинг ускуналарнингдан бири қора булут сари олиб кетяпти самолётни.

— Қайси бири?

— «Эхолокатор» бор-ку...»

Николай Николаевич магнитофонни ўчириб, Набижонга савол назари билан бокди.

Набижон ўзини бутунлай беҳол ҳис этган кўйи жимгина ўтираркан, педагоглик ишига ўтаётгани — жуда тўғри иш қилаётганини ўйларди. Бирдан асабийлашиб, ўрнидан туриб кетди.

Николай Николаевич кўлини узатиб, Набижоннинг кафтини сикди. У қайтиб жойига ўтирди.

— Сиз яратган «эхолокатор», — деди Николай Николаевич, — бизга ҳалокат сабабларини айтиб берди. Лолахон сизнинг датчигингиз айби билан ҳалок бўлмаган экан... Бу исботланди! Радар ҳам илғай олмабди, сизнинг «эхолокатор»ингиз эса, Лолахон айтганидек, қора булутни эмас, қушлар галасини пайқаган экан.

— Қушлар галаси?

— Ҳа. Самолёт қушлар туфайли ҳалокатга учраган экан. Экспертизанинг аниқлашича, улар ёввойи ғозлар экан. Паррақларда ғоз конининг доғлари топилибди. Буни менга ҳозиргина телефонда Виктор Алексеевич хабар қилди. Биласизми, назаримда агар сизнинг «эхолокатор»ингиз тўла қувват билан ишлаганда эди, Лолахон ҳалок бўлмас эди. Отангиз бирда менга шундай деган: «Агар Алберт Эйнштейн нисбийлик назариясини яратмаганида, албатта, уни бошқа бир киши кашф этарди, аммо Навоий дунёга келмаганида, «Хамса» яратилмаган бўлар эди». Сиз отангизнинг гапидан келиб чиқадиган маънони англадингизми? Самолётни ноқулай шароитда қўндириш — «Хамса» яратиш эмас. Биз бўлмасак, бошқа биров бу ишни қилади. Гап фақат унинг қачон яратилишида. Ана шунақа... Сизнинг «эхолокатор»ингиз самолётни ноқулай шароитларда қўниши ва учишини амалга ошириш мумкинлигидан дарак бериб турибди. Хўш, нима дейсиз, заводга қайтасизми?

Набижон бир муддатли жимликдан сўнг ўйчан бош чайқади:

— Бўлмайди! — деди. — Лоланинг ҳалокати менинг илмий ишга бўлган кизикишимни сўндириб юборган. Энди самолёт остонасидан ҳатлаб ўтолмасман эҳтимол. Худди самолёт ичида Лоланинг жасади ётгандек бўлаверади... Энди бундан сўнг ҳеч-бир иш менга завқ бағишлаёлмас керак, деб қўрқаман.

Убайдулла Алиевич байрам намойишидан қайтиб, ўз бўлмасидаги тахта каравотда шифтга тиқилган кўйи узала тушиб ётарди. Эшик очилиб, ичкарига хотини Раҳима кирди. Убайдулла Алиевич кимир этмай ётарди. Хотини ҳайронсираб унга яқинлашди. У қандайдир хомуш эди.

— Ҳа, адаси, эт-бетингиз оғрияптими?

— Йўқ,— деди Убайдулла Алиевич ҳолатини ўзгартирмай.— Туппа-тузукман.

— Бирортаси хафа қилдими сизни?

Убайдулла Алиевич хотинининг гапини эшитмади шекилли, индамади.

— Болалар ҳам параддан қайтишди,— дея Раҳима секин эрининг сертук билагига кафтини кўйди. Иситмаси йўқлигини сезиб, кўнгли хотиржам бўлди.— Адаси, овқат ҳам тайёр, чиқасизми?

— Йўқ,— деди Убайдулла Алиевич ётган кўйи бош чайқаб.

— Нима бўлди сизга, гапирсангиз-чи, ахир?!— деди Раҳима.— Чарчадингизми-а, адаси?

Убайдулла Алиевич хотинига меҳрибонона қараб, коматини тиклади-да, ўйчан овозда:

— Набижон рад жавобини бергач,— деди салмоқ билан гап бошлаб,— Рашидни «Самолётни нокулай шароитларда кўндириш» лабораториясига мудир қилиб тайинлагунча Николай Николаевич узок ўйлади, мен ҳам уни ёқлаб гапирдим. Энди эса Рашид Сан-Францискодаги бир банк синдикати худди шундай ишга пудратчилик қилаётганини билиб қолди.

— Қандай ишни?— Бирдан сергак тортиб сўради Раҳима.

— Худди Рашиднинг лабораторияси қилаётган ишнда! Уларнинг ҳам мақсади Рашидни билан бир хил, аммо улар бу ишни механикага эмас, лазерга асосланиб олиб боришяпти.

— Рашид бунга қандайдан билибди?

— Рашид патент олиш учун ариза берган экан, аризасини қайтаришибди. Қайтарибгина қўя қолмай, илмий ноҳақликда, ҳатто ўғирликда айблашибди.

— Вой-вой, нималар деяпсиз?!— деди Раҳима кўзлари катта-катта очилиб.— Э-э, худойим...

— Николай Николаевич рад жавобини анча олдин олган-у, Рашиддан бекитиб юрган экан.

— Рашидингиз энди нима қилмоқчи?— деб сўради она бетоқатланиб.

— Нима қиларди, ҳамма ишни йиғиштириб қўйиб, диссертацияси билан шуғулланмоқчи,— деди ота аламини пинҳон тутиб.— Лекин у билмайдики, қанчадан-қанча олимлар самолётни нокулай шароитларда қўндириш устида тинмай ишлаб, изланишяпти. Охирига етиб қолган ишни ташлаб қўйишнинг хайри йўқ!

— Сизнингча у диссертацияси билан шуғулланмаслиги керакми?

— Ха!— дея Убайдулла Алиевич ўрнидан туриб кетди.— Биз у хорижий «дахолар»нинг боплаб таъзирини беришимиз керак. Ўғлингнинг заковатига заррача ҳам шубҳам қолмади. Ахир, худди Рашиддек яна кимдир бу иш устида бош қотирыптими, демак, демак... Сен hozир ўғилларингни менинг олдимга чақир! Зебинисони ҳам. Ҳаммамиз биргалашиб, Рашидга қандай ёрдам бериш чораларини бир ўйлашиб кўрайлик-чи.

— Бугунча шошмай туриг, адаси,— деди Раҳима ғамхўрлик билан.— Бугун байрам, маза қилиб дам олинглар, овқат тайёр бўлиб қолди, кейин...

— Йўқ, ойижониси,— деди Убайдулла Алиевич беозор ўжарлик билан.— Кейин ўғилларингни қачон бир жойга тўплайман. Чақир!

Раҳима ночор чиқиб кетди.

Орадан ҳаял ўтмай, ўғиллар бирин-сирин кириб келишди. Зебинисо билан келинлар ҳам жой-жойларини эгаллашди.

Убайдулла Алиевич фарзандларига синчков кўз югуртириб, чўнтагидан патент қоғозини чиқараркан:

— Рашидга ёрдам бериш масаласида келишиб олишимиз керак,— деди.

Раҳима таажжубланиб, эрининг қўлидаги қоғозни олди-да:

— Менинг ҳеч нарсага ақлим етмаяпти,— деди қоғозга кўз югуртириб.— Бунда ёзилган Жан-Лу Пуато ким?

— Жан-Лу Пуато бундан ўн етти йил муқаддам самолётни нокулай шароитларда қўндиришни кашф этган олим,— деди Рашид қизишиб.— Набижон билан менинг аризамни шартта рад қилишганининг боиси ҳам шунда. Улар, бу — эски гоё, дейишяпти. Энди билдингизми, Жан-Лу Пуато кимлигини?

Рашид гапини тугатиб, кескин бурилди-да, дераза сари кетди, кўзлари алам ва ғазабдан чакпаган қўйи ташқарига тикилди.

Убайдулла Алиевич бир зум ўғлининг бўздай оқариб кетган юзига тикилиб турди, сўнг аста энтикиб:

— Жан-Лу Пуатога патент факатгина ғоянинг янгилик экани учунгина берилган эди,— деди ҳорғин овозда.— Мен экспертнинг Пуато схемалари қоғоздагина мавжуддир, улар амалда ҳеч қандай натижа бермайди, деган фикрига кўшиламан. Бирок, мен экспертнинг, Сан-Францискодан чиққан олимнинг схемалари ҳам ҳеч нимага арзимамайди, деган фикрига кўшилмайман... Йўқ, бу олим чинакам истеъдодли кашфиётчи. Олим Пуато кўршапалакларнинг ультратовуш эхолокацияси принципидан фойдаланган бўлса, Сан-Францисколик кашфиётчи, худди Рашид сингари, лоцер эхолокациясидан фойдаланган...

Рашид бирдан бақриб юборди:

— Ана шунинг учун ҳам эксперт мени фикр ўғрисига чиқариб ўтирибди-да! Лекин бу бориб турган адолатсизлик эканини ким билмайди?! Ўтган шунча йиллар мобайнида биз Набижон билан озмунча ишлар қилмадик-кў, ахир! Мана, энди аллақандай эксперт тилини олти қарич қилиб, бизни фикр ўғриси, деб атаяпти.

— Экспертнинг раддияси, сенинг аризангга қарши ёзилган баённомалар — ҳаммаси жуда устомонлик билан қилинган,— деди Убайдулла Алиевич юпатувчи, мулоҳазакор оҳангда.— Биринчи ўқишингда лалқа ишонасан-қўясан, гўё ҳаммаси тўғридек. Лекин мен бешинчи марта ўқиб чиққанымдан кейин унинг баъзи ўринларида хатолукка йўл кўйилганини англадим. Биз — тажрибали ишчилар, схемаларни бир-бирига солиштириб кўрдик ва Набижон билан икковинг ишлаган схеманинг Сан-Францисколик олимниқидан мутлақо фарқ қилишини аниқладик. Мазкур экспертга хат йўллаш керак: қанақа асбоб яратилган, унинг ишлаш принципи нималардан иборат, нега сиз чала-думбул кашфиётни муқаммал кашфиётдан устун қўясиз ва ҳоказо, ва ҳоказо... Ҳа, думбул кашфиётнинг жимжимадор ташқи кўринишига берилиб, унинг функциялари ҳақида унутилгани... оқибат хатога йўл кўйилганини ҳам кўрсатиш керак. Агар мабодо схемаларда ўхшашлик учрагудек бўлса, буни чизмачилик техникаси хусусиятларидан келиб чиққан ҳодиса, деб қараш лозим, холос. Демак, ҳар иккала схемани ҳам батафсил шарҳлаб, изоҳлаб, эксперт диққатига ҳавола этган маъқул. Шундай эмасми?

— Э-э, жуда жонимга тегиб кетди!— деди Рашид бош бармоғи билан бўйинини «тилиб».— Дада, ёдингиздами, бундан беш йилча аввал Набижон иккимиз самолётни ноқулай шароитларда қўндириш ҳақидаги фикримизни, режаларимизни сизга айтган эдик. Ўшанда ё менинг, ё

Набижоннинг оғзидан илмий даража ҳақида бирор оғиз сўз чиққанмиди? Биз фақат ҳар қандай шароитда ҳам учадиган, ҳам кўнадиган самолётни қандай яратишни ўйлаган эдик. Мана энди, оқибати нима бўляпти? Ҳар нарсага шубҳа билан қарайдиган ўша бадгумон шахснинг назарида ҳозир Набижон ким бўлиб кўриляпти? Набижоннинг қисмати мени қаттиқ ўйлантириб қўйди. Мен вазиятни дарҳол ўз измимга туширишим керак, ишим ҳамирдан қил суғургандек битиши учун барча чораларни кўришим шарт! Шундай қиламан ҳам: шу кундан бошлаб самолётни нокулай шароитларда қўндириш борасидаги ишни тақат-так тўхтатиб, датчик ҳақида диссертация ёзишни бошлаб юборишим керак. Ҳимоя қилиб бўлгандан сўнг ўзимнинг асосий гоямга — самолётни нокулай шароитларда қўндириш устидаги амалий ишимга қайтаман.

— Сен бола, бутунлай эсингни ебсан! — деди туйқус жаҳли қўзиб Убайдулла Алиевич. — Сен бизнинг бутун орзу-умидларимизни чиппакка чиқаряпсан. Ҳўш, нима учун шундай қиялсан? Илмий даража олиш учунми?!

— Ҳа, шунинг учун!

— Мен... илмий даража ҳақида ўйлашни пуч нарса деб биламан! — деди Убайдулла Алиевич аламзада оҳангда. — Бироқ ажойиб самолёт яратиш устида меҳнат қилишни ўйлашим билан юрагим нақ кинидан чиқиб кетгудек бўлади. — Убайдулла Алиевич мийғида кино-омуз кулиб қўйди. — Ахир, кандидатнинг маошидан ҳам камроқ маошга кунимиз ўтавериши ҳеч кимга сир эмас-ку!

— Дадам тўғри айтадилар, — деди куюниб Салима эри Рашидга. — Ҳеч бўлмаса яна бирор йил ишлаб турунг?

— Менга, яна бир йиллик умрингни хазон қил, дейишга қандай тилинг боради?

Салиманинг жаҳли чиқиб кетди, кошларини чимприб:

— Яхши топиб гапиради, ёмон копиб, деганлари рост! — деди. — Сиз кейинги пайтларда жуда андишали бўлиб кетяпсиз. Яшанг!

Рашид кип-қизариб, лабларини қимтиди, индамади.

Бошқалар чекка-чеккада индамай ўтиришар, даҳанаки жанг натижасини кутар эдилар.

— Менга қаранг, — деди Салима эрига яқинлашаркан, меҳрибон оҳангда гапириб. — Экспертларнинг гапига қараганда, сиз бу кашфиётчиларнинг гояларини сув қилиб ичиб юборгансиз. Шундайми? Ахир, одамларнинг кулгисига қолишингиз мумкинлигини ўйлаяпсизми?

— Одамлар... — деди Рашид худди ўз-ўзи билан гаплашаётгандай лоқайд қўл силтаб. — Одамлар оғзига келга-

нини гапираверади. Мен бир пайтлар ўзимни мўъжизакор ижодий кучга тўладай ҳис қилганман, ана шу туйғу мени дунёдаги барча одамлардан ажратиб турарди. Энди келиб-келиб оддийгина одамча эканлигим маълум бўлиб қолди.

Орага ноқулай жимлик чўқди. Раҳима эрига ташвишли нигоҳ ташлади.

— Мана, қирқ йилдирки, мен фақат самолётсозлик қиламан,— деди Убайдулла Алиевич самимият билан.— Осмонга тик кўтариладиган ва ерга тик тушадиган самолётларни биринчи бўлиб ўзимизникилар, совет инженерлари яратганларини аниқ биламан, аммо бунга ишонмадилар, сўнгра худди шундай самолётни инглизлар ишлаб чиқаришди. Бундай ҳол қайта юз бермаслиги учун, сен — ўғлим, енг шимариб ишлайвер. Бошқа ҳеч нарсани ўйлама. Сен ноёб талант эгаси эканингни эсингдан чиқарма, ўғлим. Сенинг бу фазилатинг ҳаммага ойдек равшан.

— Менинг биров кўрадиган ҳеч қандай қуёш-пуёшим йўқ, ота!— деди Рашид бўғиқ овозда.— Ҳеч қанақа!

У шитоб билан юриб, хонадан чиқиб кетди.

Раҳима ўғлининг орқасидан изма-из чиқа бошлаган эди, лекин Салима тўхтатди.

— Уни ўз ҳолига қўйинг, ойи.

— Ҳа, нега?— деб сўради она таажжубланиб.

Салима аллатовур бош чайқаб:

— Худди ўғлингизнинг феълени билмайдигандек гапирасиз-а, ойи?— деди.— Кўйинг, индаманг. Ҳал қилувчи энг нозик дақиқаларда ташлаб қочиш одатлари борлигини мен жуда яхши биламан. Одам бир нарсага аҳд қилдими, шу аҳди учун жон-жаҳди билан курашиши керак, сира ўзини аямаслиги керак.

Убайдулла Алиевич таскин йўсинида хотинига бир қараб қўйгач, чуқур энтиқиб, тўнғич ўғлига юзланди.

— Мен математика билан электроникадан йўқроқман. Ғанижон, сен менга экспертнинг ноҳақлигини, яъни Рашиднинг ғояси мутлақо янги ва ўзига хослигини исботлашда кўмаклашишинг зарур!

Ҳамма синчковлик билан Ғанижонга қаради.

— Бу ҳақда ўйлаб олишимга бир-икки кун муҳлат берсангиз,— деди у хиёл қизариб.

— Сен-чи, Валижон?— Убайдулла Алиевичнинг овозидан тутақаётгани сезилиб турарди.— Ёрдам берасанми?

— Жон-жон деб ёрдам берардим-у, ота... ишларим

бошимдан ошиб-тошиб ётибди-да,— деди Валижон хотинига кўз кирини ташлаб. У хотини ёнида жуда озгин ва хоргин кўринадди.

Убайдулла Алиевич бўғриқиб кетган юзларини титрок кўллари билан сийпаларкан, асабий бош чайқаб:

— Ха-ха!— деди.— Сен ҳали ароқ, виноларнинг хилларини бойитишинг керак-ку!

Валижон кулимсираб:

— Бечора...— деди.— Сиз менинг дискотекамдан бошқа нарсани кўрмайдиган бўлиб қолдингиз.

— Э-э, кўй, гапирма!— деди кўл силтаб Убайдулла Алиевич.

— Қизиқ,— деди ўйчан ҳолда Валижон.— Сизга қарайман-у, ўз-ўзимдан ҳайрон бўламан: отам ҳам ёш бўлганларми, деб.

— Ёш бўлганим билан ўйинқарокликка фурсатим бўлмаган,— деди Убайдулла Алиевич алам билан.— Сендай вақтимда мен дастгоҳ ёнида суткасига йигирма соатлаб ишлаганман!

— Эшитгаңман, жуда оғир бўлган, эшитганман... Одамлар шундоқ дастгоҳ ёнида жон берганларини ҳам ўзингиз гапириб бергансиз. Ҳаммасини биламан!

— Валижон, бас қил!— деди Раҳима ўғлига ўқрайиб.

Ғанижон беихтиёр сапчиб ўрнидан турди-да, шарттакилик қилаётган Валижонга хезланди.

Убайдулла Алиевич кучи борича столга муштлаб:

— Йўқолинг ҳаммангиз!— дея эшик томон юрди.— Бу иш учун мен ўз номусимни гаровга қўйганман. Ишчи номусини! Ёрдам беришни истамаётган бўлсангиз, ёрдам бермай кўя қолинг. Сизларга қасдма-қасд ўзим қиламан бу ишни. Инженерлардан бирортасини кўндираман. Дунёни остин-устун қилиб бўлса ҳам, мақсадимга етмай қўймайман! Ха-ҳа, ўлсам ўламанки, аммо бу ишимни ниҳоясига етказмай қўймайман!— Остонага етганда у орқасига ўгирилди.— Боринг, базму жамшидингизни давом эттираверинг. Мени тинч қўйинглар.

Раҳима эрининг орқасидан югурди.

Орага яна ғамгин жимлик чўкди.

Салима ранги бўздек оқариб, курсига ўтирди-да:

— Ҳаммангиз... ҳаммангиз шарманда бўлдингиз!— деди.— Сизлар ростдан ҳам ўзингизни олиб қочяпсизларми? Адамга ёрдам беришдан бош тортяпсизларми?

— Аҳволимизни тушунсангиз-чи, Салима!— деди Ғанижон уни жеркиб.— Бизлар заводда эмас, илмий текшириш институтида ишлаймиз. Бизнинг ўз планимиз, ўз

ишимиз бор. Тўғриси айтсам, бу ишнинг рўёбга чикишига кўзим етмайди.

— Назира, сиз мана бу мактанчоқларни кўряпсизми?!— деди Салима овсини томон ўгирилиб.— Ўз жигарларини илмий ўғриликда айблашсалар-у, булар худди жаҳонни забт қилган жаҳонгирлардай гердаиб ўтиришса! Йўқ!..— у шундай дея қайсинглисига юзланди.— Зебижон, сиз мен билан юринг!

Убайдулла Алиевич эшикни ёпаётганида «Дада!» деган овозни эшитди. Зебинисо ховлиқиб чақираётган эди. Ҳайрон бўлиб тўхтади.

Зебинисо билан Салима унинг олдига чопқиллаб келишди.

— Биз — Салима иккадамиз сизга ёрдам беришга аҳд қилдик,— деди Зебинисо.

— Адажон, биз сизга ёрдам берамиз!— деди келини Салима.

— Ана холос!— дея суюниб, фарзандларини бағрига босмоқчидек Убайдулла Алиевич кулочини кенг ёйди.— Яшанг, болаларим! Зўр гап бу! Шу тобда елкамдан худди тоғ ағдарилгандек бўлди.— Убайдулла Алиевич ҳаяжонланиб, боғ тарафда кўринган тантиққина келини Назирага хитоб қилди.— Ҳой, келин! Магнитофонингни қўй! Ўзимизнинг энг яхши ўзбекча ашулалардан бўлсин. Ахир, бугун байрам-ку!..

Убайдулла аччиқ дориларнинг ўткир ҳиди анқиётган кенг хонага дадил кириб келди. Унинг чакнаётган кўзларидан нимадандир жуда мамнунлиги сезилиб турар, юзлари хўрознинг тожидек кип-кизил эди.

— Тинчликми?— деб сўради комати барваста, калпоғи теварагидан кўриниб турган сочлари оппоқ оқарган врач қуюқ салом-алиқдан сўнг.— Қон босимнинг безовта қилмаяптими?

— Қанақа қон босимни гапиряпсан, ўрток?!— деди Убайдулла Алиевич унга бир қоғоз узатиб.— Қон босимим туппа-тузук бўлиб кетганига минг йиллар бўлди. Сен, яхшиси, мана бунга қўл қўйиб бер?

— Нима бу?

— Қўлингга олсанг-чи бундай! Ўқиб кўр, учиш варақаси.— Доктор унинг қўлидан қоғозни олиб, ўқий бошлади. Убайдулла Алиевич эса «темирни қизигида бос» кабилида сўзини давом эттирди.— Биласанми, казо-казо экспертлари уларнинг ёрдамчилари билан роса олти ой олишдим. Улар рисоладан ташқарида бўладиган зигирча

нарсага тоғдек шубҳа билан қарашаркан. Барибир, охири, Набижон билан Рашиджоннинг ғоялари тўғрилигини исботладим, ўғилларимнинг ҳақлигини исботладим.

Шундан кейин Николай Николаевич ҳам самолётларни ноқулай шароитларда қўндирувчи ускуналарни синаб кўришни менинг ўзимга ҳавола қилди. Эшитяпсанми, менинг ўзимга! Тезроқ қўл қўйсанг-чи, ўртоқ!

Завод врачлари унинг гапларига парво қилмай, жиддият билан буюрди:

— Қани, енгингни кўтар. Бўл!

Убайдулла Алиевич истар-истамас билагини яланғочлаб, докторга рўпара қилди.

— Қон босимим кўп йиллар бўлди, безовта қилмайди, ўртоқ.

— Биласанми, Убайдулла, учиш сенга мутлақо мумкин эмас!— деди врач совуққондик билан.— Юрагинг қафтдаги симобдек ўйнаб турибди.

— Нималар деяпсан?!— дея Убайдулла Алиевич ўридан туриб кетди.— Қон босимим жойида-ку?!

— Тўғри, жойида, лекин мен сени энди кўриб турганим йўқ-ку, ўртоқ.

— Қўл қўйиб бермайсанми?

— Тўғриси айт, нечта таблетка ютдинг?

— Ҳм-м... иккитагина.

— Йўқ, ёлгон!

— Сен пихини ерган шайтонсан, ўртоқ. Сендан ҳеч нарса яшириб бўлмайди. Тўғриси айтсам, учта таблетка ичганман. Ахир, тушунсанг-чи, учшим шарт. Бу — парвоз биз учун сувдек, ҳаводек зарур.

— Ҳўш-ш, Убайдулла Алиевич,— деди доктор стол галадонини очиб,— мен сенга яна битта таблетка бераман. Буни ҳам ичгин-да, тўғри уйингга бориб, тўшагингда маза қилиб ёт. Айни пайтда сен учун энг зарури шу!

— Бадгумонлик ҳам эви билан-да, ўртоқ! Бутун режаларимни барбод қилмагин?— деб эланди Убайдулла Алиевич унинг елкасига қўлини қўйиб.— Сазамни қайтармагин?

— Ахир, озгина ҳаяжонлансанг, мияннга қон қуйилиши мумкин-ку, Убайдулла.

— Нафасингни ел есин-э!

— Мен омади гапни айтяпман, ўртоқ.

— Сенга нима десам экан? Нима деб ишонтиришим мумкин?

— Менга қара, Убайдулла, сен кўп менинг жигимга тегаверма.— Бир оз жимликдан сўнг доктор энсасини

кашиб, узр оҳангида, чорасизлигини тушунтирди.— Мен учинингни жуда-жуда хоҳлар эдим, Убайдулла, лекин начора, иложим йўқ, иложим!

— Йўқ, кулоқ сол!— деди Убайдулла Алиевич унинг кифтидан маҳкам ушлаб.— Фараз қилайлик, сеникига ўлиб кетган қайнонанг тирилиб келдию бирдан инфаркт бўлиб ётиб қолди. Сен уни роса бир йил даволадинг. У дарддан фориг бўлиб, уйига қайтиш учун йўлга отланди. Хўш, шунда сен ўзингни қандай ҳис қилар эдинг?

Врач ўйчанлик билан бош чайқадди.

— Мен бошқа нарса ҳақида ўйлаяман: дейлик, мен учинишга рухсат бердим... аммо у ёқдан эса сенинг хокинг солинган кутини кўтариб келсалар, унда қандоқ бўлади?

Убайдулла Алиевич хандон ташлаб кўлди.

— Нима бўларди, кутининг устига «Парвоз пайтида дорулбақога рихлат қилган Убайдулла», деб ёзиб қўясанда! Шунгайм ота гўри қозихонами?

— Ҳа, ҳар ҳолда бу гўрга тикиб, устингдан тупрок тортганларидан кўра тузукрок.

Убайдулла Алиевич чорасизликдан қўлларини ёйди. Кейин кизишиб гапирга бошлади:

— Менга қара, бу тажрибаларни Набижон ўтказиши керак эди. Бирок хабаринг бор, бўлажак келинимиз Лоланинг ўлиmidан кейин у сира ўзига келолмаяпти. Ҳамма нарсадан кўнгли совиб қолган. Кўнгил совидан ёмон нарса йўқ экан оламда. Рашиднинг ҳам кўнгли совиб кетди. Энди у ҳам ўзини олим ҳисобламай қўйган. Уларни сақлаб қолиш, олдинги эътиқодларига қайтариш учун Набижоннинг гояларини тажриба қурилмасида бир қадар исботлаб беришга муяссар бўлдим, лекин бунинг оқибати хайрли бўладими, йўқми — ҳали ўзим ҳам айтолмайман. Айтиш учун парвоз қилишим керак. Бу парвоз мени ё бор қилади, ё йўқ қилади. Набижоннинг ҳам, Рашиднинг ҳам келажаги, қисмати шунга боғлиқ бўлиб турибди. Шунинг учун сен мени тушунишинг керак.

Бир оз ўйланиб туриб:

— Анча нозик масала экан,— деди врач.— Қалтис...

Убайдулла Алиевич жаҳлини ичга ютиб, бўғиқ овозда:

— Қўл қўясанми?— деб сўради.

— Ҳа. Қўл қўяман, фақат бир ойдан кейин,— деди врач.— Бир ой яхшилаб даволанишинг зарур. Сени ўзим даволайман.

Убайдулла Алиевич бетоқатланиб кенг хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, гудранди, охири пешонаси тиришиб, врачнинг рўпарасида тўхтади. Унинг хиёл ёшланган кўз-

ларида ўтли бир илинж ифодалари яққол сезилиб турди:

— Менга қара, ўртоқ,— деди у.— Ҳозир ҳар бир секунд ҳисоб-китобли, об-ҳаво ҳам ғанимат. Шунинг учун бундай қиламиз: мен сенинг ёрдамчиларингдан бирортасига учрашаман, сен халақит бермагин.

— Ўйласам, юрагимни ваҳима босиб кетади,— деди врач ва бирдан уни жеркиб юборди.— Бор, билганингни қил-э!..

Убайдулла Алиевич шитоб билан эшик сари юрди. Ёўсағага етганда, бир дам тўхтаб, ортига ўгирилди:

— Ажойиб ўртоқсан,— деди.— Лекин мендан хафа бўлма. Тушунасан-ку...

Самолёт трапидан кўтарилар экан, Убайдулла Алиевич бир зум тўхтади-да, нуруний чехраси яшнаган кўйи кизи Зебинисога ўқирди:

— Агар мен ўйлаган йўлдан борсангиз, бу — мен учун катта бахт. Менинг ҳаёт йўлим, айниқса, акаларинг учун ўзига хос бир мактаб. Набижон мени англашига ишонаман. Чунки у жуда лаёқатли, қобил йигит.

— Ўзингизга етганча қувсиз-а, дада!— қулмсираб деди Зебинисо.— Мен илм билан шуғулланишни асло ҳаёлимга келтирмаган эдим. Тезроқ чиқинг, манави учувчини кўрсам энсам котади!..

У кираверишда хушбичим коматини кўз-кўзлаб турган учувчи йигитнинг олдидан ўтди. Йигит Убайдулла Алиевичнинг учиш қоғозини синчиклаб кўздан кечиргач, ичкарига кириб, эшикни ёпди.

Худди шу пайтда парвозни синаш станциясига Раҳима шамолдек олиб келди. У ҳансираб нафас олганча атрофга алаинглади: майдон томонга олиб чиқадиган йўлак эшиги берк эди. Самолёт учиш майдончаси томон бурилмоқда эди. Чинор дарахтини куюк соясида турган «Тез ёрдам» машинаси ёнида оппоқ сочили врачни кўриб, секин юрди, яқинлашиб, бошини сарак-сарак қилганча:

— Қаранг-а!— деди энтикиб.— Туни билан ҳар хил таблеткалардан ичиб чиқдилар. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин. Қаранг-а! Бу киши ҳам одамлардай тинчгина яшасалар бўлмасмикан? Йўқ! Тинчгина яшашга товлари йўқ.— У кўздан узоқлашиб бораётган самолётга бир қараб олиб, аста сўради:— Учиш варақаларига сиз қўл қўйиб бердингизми, доктор?

— Биласизми, Раҳимахон, мен унга ҳавас қиламан,— деди врач самимият билан гапириб.— Унинг тушқуликка

тушганини, аросатда қолганини сира кўрмаганман. Бўлмаса бошига не-не савдолар тушмади. Аммо ҳаммасига бардош билан чидади. Ха, дунёда иродаси тоғдай мустаҳкам одамлар бўлади. Убайдулла Алиевич шундайлардан.

Ногаҳон самолёт моторининг каттиқ гуруллагани эшитилди. Хиёл фурсатдан сўнг самолёт ер бағирлаб физиллаганча елди-да, кейин олдинги ғилдираги заминдан узилиши биланоқ фалак сари бургутдай ҳаволаб кетди.

Раҳима қўлларини кўкси узра қовуштирганча киприк қокмай самолётга тикилиб турарди, устидан учиб ўтаётганида оташ нафаси бўғзини куйдириб, сўнгсиз бир илинж билан кўкка қараб шивирлади: «Илоё омон-эсон юз кўришайлик...»

ТАШВИШ ВА УМИД КҶНЛАРИ

Унинг шофёри синашта — моҳир ҳайдовчи эди. Шу боис Одина Раҳмонқуловна орқа ўриндикка суянган кўйи мизғиб келарди.

У чиройли бўлмаса-да, жозибали аёл. Қадди-коматининг нозиклиги айниқса кўзга яққол ташланиб турарди.

Емғир, савалаб ёғар, сийрак йўловчилар юзларини пана қилганча шошилиб боришарди.

Машинани парвосиз бошқариб келаётган шофёр сал бўлмаса манзилдан ўтиб кетаёзди, лекин бирдан тезликни пасайтириб, машинани чакқонлик билан кичик бир кўчага бурди-да, тўққиз қаватли уй олдига яқинлашиб, тўхтади.

Кўча бўм-бўш эди. Йўловчилар ва машиналар деярли кўринмасди.

— Бирпас кутиб тулинг-чи...

Одина Раҳмонқуловна машинадан тушиши биланок ихтиёрсиз равишда юқорига — бешинчи қаватдаги уйга қаради: чироқ ёняптими, йўқми? Кўпдан бери шу аҳвол такрорланади, баъзан у юқорига нима учун қараганини ўзи ҳам сезмай қолади. Айниқса, ҳозир қаттиқ чарчаганидан бунинг фаркига борадиган аҳволда эмасди.

У бир-икки кадам юрмасданок жикқа ҳўл бўлди, совуқ томчилар юзига урилди, ёзлик кўйлаги баданига ёпишди. Тезроқ уйга кириб олиш учун у йўлакка қараб деярли чопиб бораркан, остонада ёмғирдан қочиб турган қандайдир бир кишига урилиб кетаёзди. У одам эса унинг орқасидан эргашди:

— Одина Раҳмонқуловна!..

Одина Раҳмонқуловна жавоб беришдан олдин нотаниш одамга зимдан тикилди ва қора костюм кийган бу кишининг уст-боши қуруқ эканини пайқади.

— Лаббай. Менда ишингиз бормиди?

Нотаниш киши жилмайиб:

— Биладан, чарчаб келяпсиз,— деди.— Шунга қарамай, илтимос, бир минутга уйингизга кирсак.

Одина Раҳмонкуловна мулойим табассум билан:
— Кечирасиз, мен уйда қабул қилмайман,— деди.

— Биламан, лекин барибир, илтимос қиламан, ичкарига кирайлик беш минутга!— деди у ва негадир бармоқларини кенг ёзиб, қўлини кескин силтаб қўйди.

Одина Раҳмонкуловна унга яна синовчан назар ташлади.

— Кўпдан кутяпсизми?

— Бир соатча бўлди.

— Нега менинг олдимга — обкомга бормадингиз?

— Мен фақат бир неча минут вақтингизни оламан...— Унинг лабларига майин табассум югурди.

Аёл бир лаҳза иккиланиб тургач, лифтга қараб юрди. Номаълум киши унга эргашди.

Лифт юқориға кўтарилиб бораркан, Одина Раҳмонкуловна бу одамга яхшилаб разм солди: ўрта бўйли, қора кўз, ёши ҳам анчага бориб қолган. Одина Раҳмонкуловна савол учун икки марта оғиз жуфтлади-ю, индамай қўя қолди, яхшиси, уйга кирганда гаплашгани маъқул.

Лифт бешинчи қаватда тўхтади.

Одина Раҳмонкуловна лифтдан чиққач, қалитни бураб, эшикни очди-ю, уйнинг қоронғилигидан ҳайрон қолди:

— Ўғлим қаерда экан?— дея чироқнинг тугмачасини буради.

Бўйнига қандайдир оппоқ тақинчоқ осилган катта мушук эринчоқлик билан келиб, бекасининг оёғига суйкалди.

— Хўжайининг қаерда қолди, а?

Мушук хирллаб, нотаниш кишининг кўзларига тикилди.

Одина Раҳмонкуловна меҳмөнхона чироғини ҳам ёқди, сўнг телевизорни қўйгач, узр оҳангида:

— Кийимларимни алмаштириб олай,— деди.

— Бир минутгина вақтингизни оламан. Битта савол бераману кетаман.

Қадим девор соатининг қапғирн «чик-чик» тебраниб турарди. Одина Раҳмонкуловна билагидаги соатига қаради: тўққиздан ўн минут ўтган эди.

— Ундан бўлса, гапира қолинг.

— Айтинг-чи, ўғлингиз фотография билан кўпдан бери қизиқадими?

— Фотография дейсизми?.. Йўқ. Архитектура ёдгорликларига қизиқади, фотографияга ҳаваси йўқ.

— Буни аниқ биласизми?

Унга худди ҳаво-етишмаётгандек туюлди, кўнгли қандайдир бир фалокатни сезгандек нохушланиб:

— Нима гап бўлди ўзи? — деб сўради.

— Ўглингизнинг хонасини кўрсам бўладими?

— Марҳамат.

Одина Раҳмонкуловна ажабланган кўйи қўшни хона чирогини ёқди ва қошларини чимириб, номаълум кишига қаради.

У эса эҳтиёткорлик билан сўради:

— Ўглингизнинг хонаси шуми?

— Ҳа. Нима бўлди ўзи?

Ёмгирдан ҳўл бўлган кўйлақда Одина Раҳмонкуловна хиёл жунжикиб тураркан, тезроқ кийимларини алмаштиришни ўйларди. Пастда кутиб турган шофёри аллақачон ёдидан кўтарилган эди.

Номаълум киши ҳаёлчанлик билан хонага қўз югуртириб, донг қотди. Бирор жойда бу ердагичалик кўп китобни кўрмаган эди. Хонанинг тўрттала девори ҳам бошдан-оёқ зич қилиб китоб тахланган жавонларга тўла эди. Турли давр архитектура ёдгорликларига доир шакли ва ранги бир-биридан ажралиб турган илмий рисолалар, сараланган фалсафий, бадний асарлар яққол кўзга ташланарди.

Хонани кўздан кечираркан, номаълум киши ичдан хижолат чекди. Бир дақиқа иккиланиб тургач, муайян қарорга келди шекилли, секин:

— Ҳа, ўглингиз хазиналар ичида яшаркан, — деди. — Бебаҳо китоблар!.. Менинг бошлигим, у ҳам ажойиб одам, айтганидек, инсон руҳининг юксак обидалари. Мисли йўқ донишмандлик! Фейербах, Монтескье, Форобий... Буларнинг орқасида эса... — Номаълум киши гапирётган, камзулининг ички чўнтагидан бир даста сурат чиқарди-да, Одина Раҳмонкуловнага узатди.

У суратларни олди, йндамай кўздан кечира туриб, қошлари чимирилиб кетди.

Номаълум киши унинг қўллари хиёл қалтираётганини кўриб турарди.

Аёл тезда ўзини ўнглаб:

— Нима дейиш мумкин, чиройли хотин экан, — дедатай бепарво оҳангда. Шу тобда кўнглидан кечаётган туйгуларни номаълум одамга сездиргиси келмасди.

— Сиз менга мана шу суратларни кўрсатиш учун бир соат ёмғир остида турдингизми? — дея сўради у суратларни қайтиб бераётиб.

Номаълум кишининг юзида совук бир ифода пайдо бўлди:

— Сиз бу аёлни танийсизми?

Одина Раҳмонкуловна тўғри жавоб беришдан қочиб:

— Кечирасиз, кимсиз ўзи?— деди.

— Милиция бошқармасиданман,— деди ниҳоят нота-ниш одам ўзини таништириб.— Бу суратларни ўғлингиз-нинг қўйнидан олдик.

Одина Раҳмонкуловна унга қаттиқ дашном беришни ўйлади, аммо жиддият билан бокиб турган кўзларидан рост гапираётганини сезиб, ўз-ўзига гапираётгандек:

— Қандай қилиб бу суратлар унинг қўлига тушиб колдйкин?— деди.

— Бу саволга сиз жавоб берасиз, деб умид қилган эдим мен.

— Мен?.. Ўғлим нима деяпти?— Шунда бирдан Одина Раҳмонкуловнанинг вужудини ҳаяжон қамраб, кўзлари каттайиб кетди.— Тўхтаг! Ўғлим қани, уни қаерда кўрдингиз?!

— Одина Раҳмонкуловна, бугун мен учун огир кун бўлди,— деди милиционер ҳорғин бош чайқаб.— Уйга эндигина отланиб турсам, телефон қилиб қолишди — муштлашув! Икки йигит ўғлингизни дўппослабди.

— Нима?!

— Уларни тутолмадик. Ўғлингиз...

— Нима?!

Унинг юзлари аянчли бужмайиб, хиёл очик лаблари асабий титраб турар, кўзлари жавдирар эди.

— Ўзингизни тутинг! Ўғлингизнинг аҳволи ёмон эмас, аммо бир-икки ҳафта даволанишига тўғри келади.

Одина Раҳмонкуловнанинг озғин жуссасидаги калти-рок зўрайиб, ясси пешонасини совук тер қоплади. У ногоҳ нимадир ёдига тушган каби довдираганча телефон олдига борди.

Милиционер хушфезъллик билан:

— Мен сизга — обкомга телефон қилган эдим, насос танцияси қурилишида экансиз,— деди.— Кейин...

— Ўғлим қайси касалхонада?— Унинг гапини бўлиб ўради Одина Раҳмонкуловна.

— Экспериментал хирургияда.

Одина Раҳмонкуловна шартта телефон трубкасини жойига қўйди-да, чакқон эшик томонга юрди. Милиционер телевизорни ўчириб, илдам унга эргашиди.

Худди аввалдан келишиб олишгандек, улар зинадан тез юриб, пастга туша бошладилар.

Емғир ҳамон севалаб ёғмоқда эди. Шофёр орка ўриндикда ухлаб ётарди.

— Қани, туринг-чи! — деди Одина Раҳмонқуловна. — Оркага буринг, касалхонага борамиз...

Шофёр уйғониб, то ўзига келгунча, аёл рулга ўтирди, моторни ишга солиб, машинани катта тезликда ҳайдаб кетди. Ниҳоятда асабийлашганидан кизил чироқларга ҳам деярли эътибор бермай кўйди.

Одина Раҳмонқуловна машинани учириб ҳайдаб бораркан, ўғлининг қай аҳволда ётганини ўйлар, бундан кейин унинг тарбиясига кўпроқ вақт ажратиш ҳақида бош қотирар, аммо кун сайин ишлари камайиш ўрнига, кўпайиб бораётгани хаёлидан ўтиб, тобора хуноби ортар эди.

Орка ўриндикда шофёр билан милиционер ёнма-ён жимгина ўтиришарди. Шофёр кўп йиллар бирга ишлаб, синашта бўлиб қолганидан Одина Раҳмонқуловнанинг феълини яхши билади — бундай пайтларда бирор гап айтиш ёки нимадир сўраш амримаҳол эди.

Машина ҳамон елдек учиб борарди.

Йўлакда навбатчи врачга дуч келишди.

— Олдида профессор бор, — деди врач Одина Раҳмонқуловнани таниб. — Ташвишланадиган ҳеч нарса йўқ.

Қон қуядиган асбобларни кўтарган ҳамшира зипиллаб ўтиб кетди.

Қисқа фурсатли сукутдан сўнг:

— Юринг, профессорни менинг кабинетимда кутамиз, — дея врач йўл бошлади. Ачимсиқ дорилар хиди анқиётган шинамгина хонага кирганларидан кейин: — Марҳамат, ўтиринг, — деб жой кўрсатди у.

Одина Раҳмонқуловна ўтирди.

— Сиз сурункали астмадан математик моделлар ёрдамида даволанганингиз ростми? — дея кулиб сўради врач.

У яна ўрнидан турди. Унинг гаплашишга ҳеч хоҳиши йўқ эди. Лаблари қалтираб, истар-истамас:

— Ҳа, — деди, холос.

— Одина Раҳмонқуловна, бунчалик ҳаяжонланаверманг. — Уни тинчлантиришга уринди врач. — Ўғлингизга қокшолга қарши укол қилишган эди, бирдан кучли таъсир кўрсатди. Ҳамшира кўрқиб, бутун касалхонани бошига кўтарди... Ҳозир ҳаммаси жойида. Сизни киритиб юборар эдим-у, лекин реанимацияга кириш мумкин эмас.

Врач бир оздан сўнг кўпдан бери ўзини қизиқтириб келаётган масала хусусида тағин гап бошлади.

— Сизни техника фанлари доктори дейишади. Сурункали астмага доир барча медицина китобларини йиғиб олиб, унинг математик моделини ясаганингиз, ЭХМ ёрдамида даволаниш йўллари топганингиз тўғрими?

— Ҳа.

— Тузалиб кетдингизми?

— Ҳа.

— Эрим шу дард азобини тортяпти.— Қуйинчаклик билан сўзида давом этди врач.— Ойлаб касалхонадан чиқмайди... Одина Раҳмонқуловна, қандай даволанганингизни айтиб беринг! Илтимос?..

Врачнинг кўзларида шундай бир илтижоли ўтинч бор эдики, агар у индамай кетса, ўла-ўлгунча ранжиб, кўнгли ўксиб қолиши баралла сезилиб турарди.

— Кўксимга уя қуриб, арзимаган шамоллашда ҳам хуруж қилаверадиган бу касаллик кейинги пайтларда жуда жонимдан ўтиб кетди,— деди Одина Раҳмонқуловна аста гап бошлаб.— Охири тоқатим тоқ бўлди. Москвалик профёссорлар билан маслаҳатлашиб, математик модель яшаш учун етарлича клиник ахборот олдим, яъни — касалликнинг икки: клиник ва лаборатория оғирлик индекси ҳақида маълумот тўпладим. Агар шу икки кўрсаткич мос келса, даволаниш тўғри кетаётган бўлади. Агар уларда фарқ бўлса... демак, даволаниш усулини ўзгартириш даркор.

— Буни ЭХМ кўрсатадими?

— Ҳа. Сурункали касалликлар иммунитет жараёнларининг барқарор шакли эканлигини математик моделлар аниқ кўрсатиб берди. Сурункали касалликлардан қутулишнинг икки йўли бор: ё организмга кириб келаётган антигенлар таъсирига берилиш, ёки иммунитет системаси активлигини ошириш, яъни — касалликни яна кучайтириш лозим. Бир амаллаб врачларни «кучайтириш методи»ни қўллашга кўндирдим... Ҳа-да, тузалиб кетдим... Телефонингиздан фойдалансам майлими?

— Марҳамат, марҳамат,— деди унинг илтифотидан эриб кетган врач.

Одина Раҳмонқуловна зарур номерни терди:

— Алло?.. Андрей Андреевич, сизми? Илтимос, аэропортга борсангиз. Мени учта директор кутиб ўтирибди. Мен боролмайман. Йўк, йўк... Ташвишланидиган нарса йўк... Ана шу директорлар вертолётда учиб, ўзларининг темир эритувчи заводларидан чиқаётган машъалани томоша қилсинлар. Улар ўн тўрт машъала ҳар кеча-кундуз-

да миллион кубометрга яқин газни бекорга ёндириб ётганини ўз кўзлари билан кўрсинлар. Агар бир ношуд деҳқон колхозга тегишли пичан гарамини ёндириб юборса, уни қонунга мувофиқ жавобгарликка тортамиз. Халқ хўжалигига катта зарар етказиб, ҳар кеча-кундузда икки ярим миллиард колорит газни беҳуда ёндириб юбораётган директорлар билан ҳеч кимнинг иши йўқ!.. Олимларнинг аниқлашича, темир эритувчи газни домна печларида табиий газ ўрнида бемалол ишлатиш мумкин экан. Мени тушундингизми?..

Одина Раҳмонкуловна дераза ёнига бориб, билагига қаради: соат ўн бирга яқинлашиб қолган эди. Кейин у ташқарига — қоронғилик кўйнига нигоҳ ташлади: ёмғир тинган эди.

— Одина Раҳмонкуловна, рухсат берсангиз, вақт топиб, бирор қуи олдингизга кирсам, ҳаммасини батафсил тушунтириб берасизми? — деб сўради врач. — Мен иммунология билан жиддий шугулланиб кўрмоқчиман.

— Яхши, — деди Одина Раҳмонкуловна ва хонадан чиқиб, йўлакда бояги милиционерни кўрди.

У бир даъта суратни узатди.

— Мен кетаман. Буларни нима қилсангиз — ихтиёрингиз. — Бир оз иккиланиб турди, сўнг: — Бу аёл, — деди у паст овозда, — Самаднинг ўқитувчиси — Фотима Собирова бўлади.

— Тўхтанг, — деди Одина Раҳмонкуловна. — Исмингизни айтинг... Кимга миннатдорчилик билдиришимни билиб кўяйин.

— Сиз билан мен яшаб турган бу ерлар ҳақида бир вақтлар қуш учса қаноти, туя юрса товони қуяди, дейишган экан. Уни Мирзачўл деб атаб, тандирга бежиз қиёс қилишмаган! Мана шу чўли биёбонда сиз шаҳар қурдингиз. Тиним билмай ишлайсиз. Агар бу суратлар шефимизнинг кўлига тушса, ўқитувчининг шаънига жуда ёмон бўлади, деб ўйладим. Бу нарса ўғлингизга кучли таъсир қилиши, бундан ташқари, сиз ҳақингизда ҳар хил гийбат гаплар тарқалиши мумкин. Шунинг учун мен тўғри сизнинг олдингизга келдим... Ўттиз йиллик иш фаолиятимда биринчи марта хизмат бурчимга хилоф йўл тутдим, — деди-да, милиционер тезгина хайрлашиб, бош силкиди. — Соғ бўлинг!..

Одина Раҳмонкуловна унинг орқасидан анчагача миннатдорона қараб турди. Сўнг навбатчи врачнинг ҳамроҳлигида секин кириб, укол ва дорилар таъсирида каттик уйкуда ётган ўғлини кўрди. Самаднинг боши,

қўллари дока билан боғлаб қўйилган эди. Она хиёл таскин топиб, изига қайтди...

Вақт алламаҳал бўлиб қолган эди.

У бўм-бўш, қоронғи хонанинг чирогини ёкди. Бирдан ҳаммаёқ ёришиб, кўзи дафъатан стол устидаги сувли сифон билан биллур стаканга тушди, бориб, креслога ҳоргин чўкканча сувдан қуйиб ичаркан, ногоҳ касалхонага тушиб қолган яккаю ягона ўғли охириги кириш имтихонида қатнаша олмаслигини ўйлаб, юраги зиркираб кетди — демак, у бир йил... вақтини бой беради. Институт ректори — ўз дугонасига қўнгироқ қилиб, ўғлининг касалхонада имтихон топширишига имкон яратиши мумкин... Ахир, ўз ўғлининг тақдирини учун қайгуришига ҳаққи бор-ку! Аммо энг охириги лаҳзада қўли телефон трубкаси томон узатилганча муаллақ қолди. Ва негадир ўзини ёлғиз ҳис этди.

Область партия конференцияси обком партиянинг биринчи секретари қилиб сайлаган кундан бери Одина Раҳмонқуловна қизгин меҳнат сурури билан яшамокда эди. У дам-бадам Тошкентга борар, инженерлар, архитекторларни чорлаб, лойиҳадаги янги қурилишларни вақтида бажариб беришларини талаб қилар, Москва, Ленинград каби катта шаҳарларга машина ва турли асбоб-ускуналар учун буюртмалар жўнаттирарди. Қадимдан бери мавжуд бўлган пахтачилик маданиятини синчиклаб ўрганиб чиққан эди. «Мен колхозчилар учун янги шинам ўйлар қуриб бераман», дея у Самадга маъқуллаб қўйишни яхши кўрарди.

Онасини мамнуун, бахтиёр кўриш Самадни ҳушнуд этарди. Фақат толиқиб қолмасайди, деб онасидаи хавотирланиб юрарди у. Уларнинг ухлайдиган бўлмалари ҳам ёнма-ён, ўртадаги эшик ҳамиша очик. Одина Раҳмонқуловна хаёлига келиб қолган фикрларни ёзиб қўйиш учун тунлари тез-тез ўрнидан туради, сўнг Самаднинг хонасига бош сукиб:

— Ухлайсанми, ўғлим? — дея шивирлайди.

Агар Самад уйгоқ бўлса, ўғлининг ёнига бориб, бирпас ҳангомалашини ёктирарди. Хаёлини безовта қилган фикрларни янада тиниклаштириб олиш учун ким биландир ўртоқлашиш, маслаҳатлашишни яхши кўради у. Ҳозир эса атрофида тик этган товуш йўқ. Ўтмишни хаёлдагина хотирлаш мумкин, холос.

У янги қуриб битказилган суперфосфат заводининг ҳовлисида инженерлар, қурувчилар орасида турган эди. Бирдан кичкина мушукча узокдан чопқиллаб келиб,

зорланиб миёвлаганча унинг оёқларига суйкана бошлади.

— Қорнинг очга ўхшайди-ку, бечорагина, сенга hozir овкатни қаердан олиб бераман,— деди Одина Раҳмонкуловна бу чиройли — кўкраги, олдинги оёқчалари оппоқ, ҳаммаёғи коп-қора мушукчага завқ билан тикилиб.

Машинада ўтирган Самад туша сола югуриб онасининг олдига келди-да:

— Ойижон, мушукчани олсам майлими?— деб сўради ялинчок овозда.— Олаколайлик, қаранг, қандай чиройли экан!..

— Квартирада мушук, кучук бўлишини ёқтирмаслигимни ўзинг биласан-ку, ўғлим.

— Ойи, кўчадаги дайди мушукларни кўрганда ўзингиз ачинардингиз-ку?! Буям дайди бўлиб кетади. Ола қолай, майлими, ойижон?

— Жудаям олгинг келяптими?

— Жуда!

— Олакол...

— Раҳмат, ойижон!

Самад кўлидаги мушукчани шартта бағрига босиб, машина томон зинғиллаб югурганда атрофдагилар унинг ажабтовур феълидан завқланибми, кулиб юборишган эдилар.

Ҳозир у жонивор каттайиб, энди қарий бошлаган.

— Қорақош, қаердасан?

Мушук ухлаб ётганми — овоз чиқармади.

Одина Раҳмонкуловна ўрнидан туриб, ўғлининг бўлма-синга кирди. Суратларни олиб, яна синчиклаб кўздан кечира бошлади. Ўғли билан ўқитувчиси чинакамига қалин дўст эканини у яхши биларди. Ундан кўра Самаднинг сирдошроқ одами йўқ эди.

Она, ҳар ҳолда ўзини шунга ишонтирар, ҳаяжонланмасликка ҳаракат қилар, лекин бунинг иложи йўқ эди. Ҳозир унга ҳеч ким ёрдам беролмасди.

Фотиманинг бу суратлари қандай қилиб Самаднинг кўлига тушиб қолди? Бу ерда қандайдир бир сир бор. Шуларни ўйлар экан, унинг боши лўқиллаб оғрий бошлади.

Одина Раҳмонкуловна Самад тўплаган ранг-баранг фотоальбомлардан бирини олиб, секин варақлашга тушди. Фотиманинг суратлари тез-тез кўзга ташланарди. Жинси ва куртка кийган кичкинагина, ориққина бу киз гоҳ гулхан ёнида, гоҳ чодир олдида — ўқувчилар орасида турар ва уларга жуда ўхшаб кетар эди.

Одина Раҳмонкуловна суратларни кўздан кечираркан,

Фотиманинг болаларга таъсири нақадар зўрлигини чуқур хис қилди.

У малакали ўқитувчилардан саналар, ўқувчиларга адабиёт, эстетика фанларидан дарс берарди. Уни шунчаки хурмат қилишмасди, балки яхши кўришарди. Унинг меҳмон бўлиб келиши ҳаммага, айниқса Самад учун чинакам байрамга айланарди.

Кейинги пайтларда Фотима Собировна Самад учун фақат севимли ўқитувчи эмас, балки севимли аёлга айланиб бораётганини Одина Раҳмонқуловна сезиб юрарди. Ешларидаги фарққа қарамай, Самад уни яхши кўради. «Ҳаётда бундай ҳодиса учраб туради-ку... Орамизда ким ўқитувчисини яхши кўрмапти,— ўйларди Одина Раҳмонқуловна.— Ўсмирликдаги туйғулар қанчалик беғараз бўлса, шунчалик беқарор ҳам бўлади. Ҳар бир ёш бу қувончли туйғуни хис қилиши зарур».

Шу боис Одина Раҳмонқуловна ўглининг ўқитувчисига бошқалардан кўра кўпроқ диққат қилиб, унга қувонч бағишлайдиган нимаики нарса бўлсин, шунини топишга жон-жаҳди билан уринаётганлигини сезса ҳам, бунга у қадар эътибор бермаган эди. Энди, милиционер Фотиманинг деярли яланғоч суратларини келтириб бергач, у ташвишга тушиб қолди ва бу ишнинг тагига етишга аҳд этди.

Одина Раҳмонқуловна телефон трубкасини кўтарди:

— Облпрокурор билан улаб қўйинг!.. Алло!.. Турсун Тожиевич, ўзингизми?.. Бемаҳал безовта қилаётганим учун кечирасиз... Сизларда яхши фотограф борми?.. Қиркинчи мактабга юборинг, ўқитувчи Фотима Собировнани суратга олсин... Турли тарзда ўн-ўн беш марта. Йирик ва ўрта планда... Сабаби... хурмат тахтасига, деб айтсин. Суратлар эртага туш вақтида менинг кўлимда бўлиши зарур. Эшитдингизми, зарур!

У телефон трубкасини жойига қўйиб, ўйланиб қолди.

Эрталаб унинг машинаси область партия комитети биноси ёнида тўхтади. Одина Раҳмонқуловна йўлакка кирди ва иккинчи қаватга кўтарилиб, коридор бўйлаб юриб кетди. Очиқ эшиклардан ёзув машинкасининг пулемёт товушига ўхшови бетиним чиқиллашн эшитилади.

Одина Раҳмонқуловна очик турган эшиклар ёнидан ўтаркан, йўлақай ходимлар билан саломлашиб, бош силкиб кўяди. Ниҳоят, у икки инструктор ўтирган кабинетга кириб борди. Инструкторлар чакқон ўринларидан кўзгағалишиб, салом беришди. Одина Раҳмонқуловна алик олиб:

— Утираверинглар, — дея сўради. — Ҳамма йиғил-
димми?

— Ҳа, Одина Раҳмонкуловна, ҳамма йиғилди, — деди
инструкторларнинг ёши каттароғи. — Ҳаммасини сиз айт-
гайдек қилдик. Энг тажрибали ўқитувчилар ва мактаб
директорларини чақирдик.

— Айтдингизларми, очик суҳбат бўлади, деб?

— Айтдик, Одина Раҳмонкуловна, айтдик.

— Бўпти. Мен ҳозир...

Одина Раҳмонкуловна ўзининг кабинетига ўтиб кетди.
Эрталабки зарур ишларини саранжомлагач, котибасига
шошилнич баъзи кўрсатмаларни берди-да, аллатовур
вазминлик билан мажлислар залига кирди.

Чоғроқ зал областнинг таниқли ўқитувчилари, пешқа-
дам мактаб директорлари билан гавжум эди. Одина
Раҳмонкуловна қўл ишораси билан уларни ўтиришга
ундаб, тўғридан-тўғри муддаога кўчди:

— Сабабини билмадим-у, лекин кейинги вақтларда
биз негадир бир-биримиз билан муносабатда эҳтиёткор
бўлиб қолганга ўхшаймиз. Бир-биримиздан негадир ҳа-
диксираб турамиз... Оқибат — маънавий ҳаётимизни
қашшоқлаштириб, мазмунсиз қилиб қўяётганимизни
ўйлаб ҳам ўтирмаймиз... Одамга ишонч билан қараш —
сув ва ҳаводек зарур. Буни мен ўз тажрибамдан яхши
биламан. Отам Қўқон хоқлигидаги сўнгги ҳукмдор —
Худоёрхоннинг кули бўлган. Уттизинчи йилларда уни
колхоз раислигига сайлашганда, баъзилар, кечаги кул-
нинг раҳбарга айланганини хушламаганлар. У берган
маслаҳатларга, буйруқларга менсимай қараганлар. Бир
кунни онам уни бедазорда ўласи қилиб калтакланган
ҳолда топиб олган. Шу кунни мен туғилган эканман. Мен
олтинчи фарзанд эдим. Онам ҳеч кимни ёрдамга чақир-
масдан, шундоққина бедазорда — ҳаётдан кўз юмаётган
отам олдида кўзи ёриган экан. Унинг бешта ўгли бўлиб,
ҳаммаси ўлиб кетган экан. Ойдин тунда туғилганим
учун бўлса керак, отимни Ойдин қўйишган. Мен яшаб
кетдим, онам бечора эса тезда ўлиб қетган. Мени бир
бегона хотин асраб олган. У жуда меҳрибон, кўнгли очик
аёл эди. У менга одобли бўлишни, меҳнатни севишни
ўргатди. У хотин мени уришгани ёки каттиқ койганини
эслай олмайман. Кейин мени интернатга беришди. У ерда
ҳам ишим ўнгидан келди: ақлли, раҳмдил ўқитувчи аёл
қўлида тарбияландим... Бир кунни бизни кинога олиб бо-
ришди. «Чапаев»ни кўрсатишди. — Одина Раҳмонкулов-
на илик чойдан хўплаб, жимгина кулок солиб ўтирган

одамларга тикилганча қандайдир шикаста овозда ҳикоясини давом эттирди.— Чапаевчилар тунда хотиржам ухлаб ётишибди. Қаердандир оқлар пайдо бўлиб қолишди — улар кўпчилик. Шунда бутун клуб қалқиб кетди, кимдир хуштак чалар, кимдир бақирар, гўё гафлатда қолган жангчиларни уйғотмоқчи бўлишарди. Ниҳоят, кизиллар кўзголишди. Чапаев ҳам уйғониб, душманга қарши ўқ уза бошлади. Мени эса хаяжондан юрагим сикилиб кетган, вужудим қалтирайдди. Бир вақт ўрнимдан шартта туриб, овозим борича: «Болалар! Чапайни ҳимоя қилинглар!» деб қичкириб юбордим. Худди шуни кутиб тўргандек зал бирдан жунбушга келди. Оқлар устига тош, кесак ёғилди. Болалар қандай қилиб бўлса-да, Чапаевга кўмак беришни хоҳлар эдилар... Хуллас, кино барбод бўлди. Мени интернатдан ҳайдашга қарор қилишди. Шунда ўқитувчим мени ёқлаб чиқди. «Одина ёмон иш қилгани йўқ, — деди у (негадир у мени Ойдин эмас, Одина деб атади. Шу-шу менинг отим Одина бўлиб кетди). — Гарчи, бу кино бўлса ҳам, болаларнинг Чапаевга кўмак берамиз, деб уринишганларини ёқлаш керак. Бу — уларнинг мурғак қалбида яхшилик, эзгулик уруғлари ўсаётганидан дарак беради...»

Агар ўқитувчим менга ишонмаганда, мени ҳимоя қилмаганда, ким билади, аҳволим нима кечарди? Инсоннинг тақдири, келажаги ўқитувчига боғлиқ. Ўқитувчи йўл қўйган нуқсон дарров кўзга кўринмайди, у йиллар ўтиши билан юзага чиқади. Мана шунинг учун сизларни — тажрибали ўқитувчилар, мактаб директорларини чақиртирдик. Сизлар билан мактабни битириб, институт ёки техникумларга ўқишга қира олмай қолган ўсмирлар — ўн етти ёшлиларнинг тақдири, хатти-ҳаракатлари ҳақида маслаҳатлашиб олмоқчимиз. Бу ўн етти ёшлилар мактаб бўсағасидан чиқаётганда нимани хоҳлаган эдилар-у, ҳозир нимага эришдилар? Улардан олдинги ўн етти ёшлилар — ҳозир ўн саккиз, ўн тўққиз... ёшга тўлганлар қай аҳволда? Улар тўғри ҳаёт йўлига тушиб, бирон касб этагини тутиб олдиларми? Гапларим тушунарли бўляптими?

— Тушунарли, Одина Раҳмонқуловна, — деди олдинроқда ўтирган оқ сочили ўқитувчи.

— Ўсмирларнинг мактабдан кейинги мустақил бир йиллик ҳаёти қандай кечди?.. Ўн етти ёшида эгаллаган ҳамда тўғри ва оддий бўлиб кўринган касбидан йигирма бешга етганда ҳафсаласи пир бўлмадимми? Малакали

ишчи бўлиб етишган йигит ва қизлар ўқишни яна давом эттиришни хоҳлайдиларми?

— Ҳаммаси тушунарли,— дея облОНО мудирини ўрнидан турди.— Лекин, Одина Раҳмонкуловна, бу масалада қўлимизда аниқ маълумотлар йўқ.

— Нега йўқ? — Ҳайрон бўлди Одина Раҳмонкуловна.— Унда облОНОда нима иш қиласиз? Шунини яхши билингки, етуклик аттестати олган-у, лекин ҳали камолотга етмаган ўсмирлар ёшида одам ёлғизланиб қолади... Мактаб тамом бўлди, ота-онасининг таъсири илгаригидек эмас, дўстлар ҳар томонга тарқалиб кетган. Шунда миясига «Мен кимман?», «Ким бўлсам экан?», «Нима учун?» каби саволлар ёғилиб келаверади. Мана шу ерда сизларнинг ёрдамларингиз керак. Бу ҳақда ҳар доим ўйлашимиз керак. Биз: «Мендан кейин оламни сув босса-босавермайдими. Ўн ёки ўн беш йилдан кейинги авлоднинг тақдири билан нима ишим бор?» қабилда иш юритмаслигимиз керак. Милиция маълумотларига кўра,— у қўлидаги қоғозларни кўрсатди,— машиналарни олиб қочаётган, майда безорилик билан шуғулланаётганларнинг кўпчилиги ишга ёки ўқишга кирмаган, киролмаган ўн етти, ёки ўн саккиз ёшли ўсмирлар экан. Бунга ким айбдор? Мактабми ёки уларни ўз холига ташлаб қўйган биз.— катта авлодми?..

— Бунақалар қаердан пайдо бўлишига сира ақлим етмайди.— Мактаб директорларидан бири ўрнидан турди.— Лоақал саккизинчи синфни битиришни хавас қилмайдиган — ҳафсаласиз, лаёқатсиз ёшлар бор, ҳатто кўп, дейиш мумкин. Бундайларнинг кўпайишида мактабларнинг ҳам, эҳтимол хиссаси бордир.

— Менимча,— гапга аралашди бошқа мактаб директори,— бу ерда айб факат мактаб ёки оиладагина эмас... Илгарилари меҳнат шаронти ҳозиргидан ёмон эди. Ҳозир нима керак бўлса, автоматлар ёрдамида бажарилади. Зинадан кўтарилишга эринамиз. Лифтлар тайёр турибди. Лифт эшигини очишга ҳам уриниб ўтирмайсиз. Тугмачани боссангиз бўлди, кейин унисини... Баъзан тугмачани босишнинг ҳам ҳожати йўқ — эшикка яқинлашсангиз ўзи очилади. Ҳаммаси яхши-ю, лекин қўл меҳнати йўқолиб кетяпти. Ўз қўлинг билан бирон нарсани яратиш одамзод учун ҳаводек зарур. Ўзинг хоҳлаган нарсангни ўз қўлинг билан, қалбингдаги ҳароратни қўшиб, астойдил берилиб ясаганингга нима етсин! Ҳозирги ёшларнинг такасалтанг бўлиб қолаётганига бир чеккаси қўл меҳнатининг йўқолиб кетаётгани ҳам сабабчимикин?..

Одина Раҳмонқуловна диккат билан эшитар, гапирувчи киши кўнглидаги ҳасратларини тўла ва ошкора айтиши учун далда бераётган каби ўқтин-ўқтин маъқул маъносида бош ирғаб кўяр эди.

Аммо шу пайтда котиба қиз охудеккина келиб:

— Одина Раҳмонқуловна!— деди паст, хаяжонли овозда.— Сизни телефонга чақиришяпти. Геологлар... Топишибди! Нефть топишибди!..

Одина Раҳмонқуловна кулоқларига ишонмай, кўзлари чакнаган кўйи котибасига тикилди:

— Ростми?!

— Ҳа, топишибди.

У залга йиғилганлардан узр сўради ва бир неча дақиқадан сўнг қайтиб келишини айтиб, дахлизга чиқди.

— Худойим-эй!— Ундан орқада қолмасликка ҳаракат қилиб тез юриб келаётган котиба тинмай гапирарди.— Сиз кўнғироқ қилганингиздан кейин, космонавтлар геологларимиз текшираётган жойларни космосдан суратга олиб беришганда ҳам мен бирон гап чиқишига ишонмовдим...

Геологларнинг биринчи қидирув ишлари самарасиз тугаган — нефть ҳам, газ ҳам топилмаган эди. Иккинчи, учинчи қазувлар ҳам натижа бермади. Аммо геологлар ўз фикрларида қаттиқ туриб олишди. Улар Одина Раҳмонқуловнадан Бошқарув Маркази билан боғланишни ва тадқиқ этилаётган майдонни космосдан суратга тушириш учун руҳсат олиб беришни илтимос қилган эдилар.

— Космонавтларнинг суратларига кўра, геологлар қазиладиган ерни танлашда бир оз — тахминан юз метрча адашган эканлар. Қончилар сиздан шу қадар миннатдорки, шу қадар хурсандки...

Котибанинг гаплари Одина Раҳмонқуловнанинг кулогига деярли кирмас, дилда севинчи мавж уриб, телефон сари шахдам юриб борарди.

* * *

Одина Раҳмонқуловна палатага кириб борганда Самад ухлаб ётарди. Унинг бош томонида аъзон танини кечаю кундуз турли дармон дорилар билан таъминлаб турган пластмасса ичаклар осифлик эди,

Докторлар олдига ҳеч кимни киритмай кўйганидан Самад мамнун эди. Тушида кимдир юзидан ўпаётгандек туюлди.

Самад кўзларини очиб, ёнида онаси ўтирганини кўрди.

— Ойи!— шивирлади у. Ўз овози Самадга кексалар-
никидек шикаста ва заиф эшитилди.

— Ухла, ухлайвер, ўғлим. Энди тузукмисан?

— Оҳ, ойижон! Ухлагим келаётгани йўк.

Она майингина жилмайди, энгашиб, кафтини ўғли-
нинг пешонасига астагина кўйди.

Самад онасининг кўлини ушлади.

— Гапиришга қийналсанг, гапирмай кўя кол.

— Ойи, энди ўзимни яхши хис қиляпман.

— Биладан, болажоним, биладан.

Орага жимлик чўкди. Эшик гижирлагадек бўлди.

— Сенинг олдинга яна кирадиганлар бор,— деди

Одина Раҳмонкуловна кулимсираб.— Мен кетганимдан
кейин Фотима Собировна киради.

— Ажабо!.. У каердан эшитди?

Она бирдан ранги оқариб кетган. ўғлига қаради
ва:

— Мен унга телефон қилдим,— деди айбдорона оҳанг-
да.— У жуда ҳаяжонланди. Унга айтганим учун аччиғинг
чикмайдими?

— Йўк,— деди Самад қизариб.

— Биз жуда иноқ бўлиб қолдик ва бир неча марта
учрашдик. Жуда ақлли, жуда иродали экан. Ҳавас қилса
арзийдиган даражада...

— Ва жуда бахтсиз!

Одина Раҳмонкуловна ўғлига ҳайратланиб бокди.

— Бахтсиз?! Нима учун?

Самад жавоб бермади, кўзларини юмиб олди.

— Чарчадингми?

— Йўк.

— У хозир кирсинми?

— Йўк, ойи. Мен уни кўришни хоҳламайман.

Одина Раҳмонкуловна яна ўғлига таажжуб билан
тикилди.

— Ойи, битта савол берсам майлими?

— Майли, ўғлим.

— Нега Фотима Собировнани чақирдингиз? Унинг
суратини кўрибсиз-да?

Одина Раҳмонкуловна ўйланиб қолди: «Нима деса-
микин?..» Ва ўғлида қандай ўзгариш рўй бераётганини
синчиклаб кузатди:

— Менга суратларни милиция инспектори келтириб
берди.

Самад қандайдир нокулай аҳволда қолганини она
сезди.

— Инспектор?.. Суратлар қандай қилиб милицияга тушиб қолдйкин?

— Сенинг чўнтагингдан топиб олишибди. Қани айт-чи, Фотима Собировнанинг суратлари қўлингга қандай тушиб қолди? Уша алфозда уларни сен суратга туширддингми?..

Самад узоқ жим қолди.

— Йўқ,— деди у ниҳоят.

— Бўлмаса ким?

— Ойи, мен унга ачинаман.— Секин гапирди у:— Унинг учуй, ха, унинг учун бу ҳақиқатан ҳам ҳаётининг бутунлай барбод бўлиши билан баробар. Бу дунёда ҳамма нарсани сотиб олиш мумкин экан. У ҳақ...

— Бу гапларни қаердан олдинг?— деб сўради Одина Раҳмонкуловна кўзлари каттайиб.

Унинг овозида шунчалик ҳайрат, шунчалик таажжуб бўҳанги бор эдики, Самад онасига тикилган кўйи жим қолди. Онанинг тиниқ ва ҳозир жуда хоргин кўринаётган кўзларида ғазаб ёки норозилик эмас, балки сўз билан шарҳлаб бўлмайдиган даражадаги дардли бир ҳайрат ифодаси акс этиб турарди. Самаднинг бехтиёр юраги зирқираб, лаблари аста титрай бошлади.

Одина Раҳмонкуловна оҳиста ўглининг оташин юзларини сийпалади:

— Мен бир нарсани яхши англадим. Маъйли, бу ҳақда кейин, болажоним...

Самад кўзларини юмди.

Она яна уни меҳрибонлик билан сийпалади.

— Ойи,— деди Самад кўзларини очмасдан. — Мен Фотима Собировнани шу ҳолда ким суратга туширганини айтаман... Лекин, аввал Гофирга ёрдам қилишга ваъда беринг? Унинг аҳволи жудаям оғир...

Одина Раҳмонкуловна йирик қора кўзойнак таққан кўйи кичкина залга кириб борди. Икки йиғитнинг-пониғ ўйнаётган столни йиғирмага яқин ўспирин ҳар томондан қуршаб олишганидан ўйинчилар сиқик ҳаракат қилишарди.

Томошабинлардан бири бетакаллуф бостириб кирган ёши катта, яхши кийинган аёлга ҳайрон бўлиб қараб қўйди. Уйин давом этарди.

Одина Раҳмонкуловна Гофирни дарров таниди. Қўлига дастак ушлаган йиғит унга қарама-қарши томонда туриб ўйнарди. Бўйи шу ердагиларнинг ҳаммасидан баланд. Яхши машқ кўрган моҳир ўйинчи экани шундоқкина билиниб турарди.

Томошабинлар унга ён босишни хоҳлашмаётганини Одина Раҳмонкуловна дарров пайқади. Ғофир мўлжалга аниқ уролмай қолганда унинг рақибини рағбатлант-рувчи шодон қийқириқлар эшитиларди. Биронта тўп баҳсли бўлиб қолса, томошабинларнинг ҳаммаси келишиб олгандек бир овоздан Ғофирга қарши чиқишарди. У эса даврада гир айланганича ўзининг ҳақлигини исботлашга беҳуда уринар ва:

— Тўп тўғри тушди. Ютуқ менинг фойдамга ҳал бўлиши керак!— дея куюниб, атрофидагилардан мадад кутар, аммо ҳеч ким уни ёқламас эди. Туйқус у Одина Раҳмонкуловнани кўриб қолдию кулоқларигача қизариб кетди, тесқари ўгирилиб, тўпни зарб билан урди.

Бирдан ишкибозларнинг қийқириғи янгради.

Ғофир жаҳл билан дастакни стол устига улоқтириб:

— Мен бошқа ўйнамайман,— деди.

— Сен ютқаздинг. Пулини тўла!

— Нима учун? Мен ютяпман-ку?!

Одина Раҳмонкуловна айни шу пайтда уни ёнига чақирди:

— Ғофиржон, бир минутга мумкинми?

— Хўш?— деди Ғофир кўчага чиққанларидан сўнг қандайдир истехзо аралаш.— Сизга бирор фойдам тегадими?

Одина Раҳмонкуловна индамади. Ғофир эса ўша оҳангда давом этди:

— Менда нима ишингиз бор?

— Демак, сени излаган одам шу харобадан топар эканда-а?

— Ҳа, шу харобадан!— дея кескин жавоб берди Ғофир.

Одина Раҳмонкуловна шошилмасдан тўғрига қараб юра бошлади.

Ғофир иккиланиброк унга эргашди:

— Шундай қилиб... менга нима демоқчи эдингиз?

— Дайди бўлиб кетибсан. Уйда тунамас экансан. Сенга нима бўлди?

— Ҳеч нима. Мен бандман.

— Нега ишдан бўшадинг?

— Бунинг ўз сабаблари бор.

— Мен Самаднинг илтимоси билан олдингга келдим.

—...

— Агар хўп десанг, бирга овқатланамиз, гаплашиб ҳам оламиз...

Ғофир аччиғини аранг ичга ютиб, истар-истамас бош иргаб қўйди.

Шофёр катта боғнинг бир чеккасига солинган ёлғиз уй олдида машинани тўхтатди. Уй пештоқига «Қариялар уйи» деб ёзилган лавҳа осилди эди.

Улар машинадан тушиб, боғ ичкарасига қараб юрдилар.

Ғофир ер остидан Одина Раҳмонкуловнага тикилганча ҳамон индамай борарди. Аёлнинг кўзларида изтироб аралаш таажжуб ифодалари акс этарди.

Уларни қаршилаб бўсағага чиққан аёл:

— Одина Раҳмонкуловна, ташқарида овқатланасизми ё бош врачнинг кабинетларидами?— деб сўради.

— Ташқари яхши,— деб жавоб берди Одина Раҳмонкуловна.

Тезда жой ҳозирлаб, овқат келтирилди.

Ғофир оч эди. Қаҳва қуйилган пиёлани кўтарган кўллари негадир қалтирарди.

Шу пайт ичкаридан Шарофат кампир чиқди. Эғнида беморлар киядиган яшил халат, сочини оркасига турмаклаб олган, қулоғида яшил кўзли тилла зирак, эндигина оёққа кирган касалга ўхшаб эҳтиёткорлик билан қадам ташлайди. Юзида ҳаяжон ва мамнунлик ифодалари балкийди.

Ғофир кампирни кўриши биланок:

— Бувижон!— деб қичқирганча унинг кучоғига ўзини отди — ўпишиб кўришди, омонлик сўраша туриб:— Бувижон, танишинг, бу киши...— дея Одина Раҳмонкуловнага юзланди.

— Биз танишимиз,— Шарофат кампир-неварасининг сўзини бўлди.— Одинахоннинг меҳрибонлиги туфайли бу ерга жойлашдим.

— Бувижон, анави холалар сизни чақиришяпти,— деди Ғофир.

Шарофат буви нарирокда турган бир неча кампир томонга ўгирилиб қаради. Улардан бири қўли билан имлаб уни чақирарди.

— Анави ўртада турганининг учта эр етган ўғли бор, лекин...— дея шивирлади Шарофат буви.— Онанг бўлганда, мени бу ерга сираям қўймаган бўларди. Мен ҳозир, кечирасизлар.

Шарофат кампир инқиллаб ўрнидан турди-да, аёллар сари юрди.

Ғофирнинг кўнгли чўкиб, маънос тортди. У ўзини қўлидан ҳеч бир иш келмайдиган хўрланган кишидек ҳис этиб, Одина Раҳмонкуловнага таъна қилди:

— Бувимни нега бу ерга олиб келдингиз? Мен номус қиламан! Уят...

— ... уят бўлади деб ўйлайсан?

— ... лар мен ҳақимда ёмон хаёлга боришлари муш...

— ... на учун? Одамлар кўпинча гап нимадалигини яхши билмай туриб, ўзларича ҳукм чиқарадилар.

— ... шунмадим.

— ... кани айт-чи, бувингни ким кўпроқ яхши кўради: сени ёки бошқа одамларми?

— ... батта мен!

— ... ғай бўлса, бувингга нисбатан мен тўғри йўл тутганимни англаб оласан.

Гофир огир хўрсинди, индамади.

— Кулоқ сол, Гофир, бувинг етмишдан ошди, унга парвариш керак, тинчлик керак. Унинг бирдан-бир яқин кишиси сен — уч ҳафталаб уйингга бормаёсан, ҳолидан хабар олмайсан, зарур нарсаларни етказиб беролмайсан. Уйларинг эса... Угай онанг... феъли ўзингга маълум. Бу ерда бувингни парвариш қилишади, кўнглига қараш керак, тушундингми?

Гофир ҳамон жим ўтирарди.

— Агар хоҳласанг, шу ерга ишга жойлаб қўяман. Алоҳида хона беришади, бувинг ёнида бўласан. Биров билан дардлашмасанг, биров сени тушунмаса, мадад бермаса, яшаш қийин бўлади. Уқшинг ҳақида кейин гаплашамиз...

Шарофат кампир қайтиб келди. Одина Раҳмонкуловнанинг гапи чала қолди.

Гофир унсиз энтикиб, бувисига меҳрибонана термилди.

Шарофат бувининг намчил кўзларида севинч ифодалари яшнарди. Гофирнинг қўлидан ушлаб, силаб-сийпалар, ўпкаси тўлиб, йиғлаб юборишдан аранг ўзини тутиб турган каби бурнини тортиб-тортиб кўярди.

— Бу ерда яхшими, опоки?— деб сўради Одина Раҳмонкуловна.

— Худди ёш боладек бизни авайлашади,— деди Шарофат кампир кулиб ва ёнидан ўтиб кетаётган хотинни тўхтатди.— Бу — неварам бўлади, Гофиржон.

— Ана, кўрдингизми, ўзи келибди-ку! Сиз бўлсангиз хавотир олиб юрибсиз,— дея аёл жилмайиб, улар билан саломлашди-да, яна йўлида давом этди.

Бир оз жимликдан сўнг:

— Онасининг худди ўзи,— деди Шарофат кампир неварасига бир қараб олиб.— Қизим раҳматлик бу дунёи бевафодан кўз юмганда неварам бир яшарлик чақалоқ эди... Бир кунни Гофиржон каттиқ оғриб қолди.

Врачлар шол деб тахмин қилишди. Қизим дарров эрига телеграмма жўнатди. У тоғда — шериклари билан кон қидириб юрган эди. Эртасигами-индинигами ундан шундай қискагина жавоб келди: «Кутма».

— Бувижон, кўйинг шу эски гапларни! — деб зорланди Ғофир.

— Сен жим ўтир! — деди Шарофат кампир. — Бу — эски гап эмас, юрагимнинг битмас дарди. — Сўнг у Одина Раҳмонқуловнанинг кўзларига тикилиб, ҳикоясини давом эттирди. — Қизим бечора телеграммани чангаллаганча фарёд солиб, ўзагига болта еган гужумдек қулади-қўйди. Кейин, қизим касалхонада ҳушига келди. Лекин... — дея Шарофат кампир ютиниб, халатининг енги билан кўзларини артди. — Лекин қизгинам бечора кўр бўлиб, қолди, узоқ яшамасди, оламдан ўтди. Қизгинамнинг кўзи у дунёга очик кетди... Қизгинамдан қолган шугина зурёдга, — Шарофат кампир бошини ҳам қилиб, хомуш ўтирган неварасига ишора қилди, — худойим марҳаматини дариф тутмади — дўхтирлар дардига шифо топди, энди соғайиб кетганди, отаси келиб қолди. Гапни чўзиб ўтирмай, улар ярамас, ғариб одамлар... Ман нотавонни суддан судга судраб, охири ёлғизгина неварамдан ҳам бенасиб қилдилар. Бир куни Ғофиржон — ўшанда ўн ёшларда эди шекилли, тунда меникига қочиб келди. «Энди уйга сираям қайтиб бормайман», деб йиғлади. Уч-тўрт кундан кейин «Борсаммикан, бормасаммикан?» деб юриб, охири куёвникига йўл олдим. Йўлда соч-соқоли ўсиб кетган кекса-намо бир кишига дуч келдим. Умримда бу қадар абгор бўлган одамни кўрмаганман: оёғи яланғоч, қўллари қоқ суяк, эти устихониға ёпишган. У қари эмасди, ёши нари борса эндиғина қирқлардан ошгандек эди. «Қандай қилиб шу кўйга тушдийкин?» деб ўйлайман денг... Шундоққина олдидағижимланган шапка, ичида беш-олтита сариқ чақа йилтираб кўринади. У бошқа гадоларга ўхшаб, қўл чўзиб, тиланчилик қилмас, аксинча, бошини ерга эгиб, бир нуктага тикилган кўйи жим ўтирар эди. Унинг бутун турки-тароватидан буткул хароб бўлгани яққол кўриниб турар, бундан, одамни даҳшат босарди. Мен шапкага бир неча чақа ташлаб, ўтиб кетдим. Аммо бир неча қадам юргач, ўгирилиб, синчиклаб назар ташладим. Ногоҳ уни таниб қолдим. Ичкилик хароб қилган бу нусха куёвим эди...

Одина Раҳмонқуловна надомат билан бош чайқаб, калласини ҳам қилиб ўтирган Ғофирга қараб қўйди.

Шарофат кампир беадад алам ўтида пиҳона ўрта-

наркан, кўзларидан сизиб оқаётган аччиқ ёш томчиларини артиб, ҳасратли оҳангда ҳикоясини давом эттирди:

— Уни ўзим билан олиб кетдим. Врачлар даволадилар. Ҳамма иш кўнгилдагидек бораётган эди. Куёвнинг ховли-жойини сотиб, ўзига бисот йиққан оқибатсиз аёл яна қаёқдандир пайдо бўлиб қолди. Баъзан кўли қисқалик одамни ҳар кўйга солади: у ёлғон гапириши, ичкиликка берилиши, ҳатто ўғирликка кўл уриши ҳам мумкин экан. Барча хўрликларга, ҳақоратларга тишимни-тишимга кўйиб чидадим, куёвим одам бўлсин, неварамга нафи тегсин, деб кўлимдан келган яхшилиқни аямадим. Фойдаси бўлмади. У яна ичишга тушди. Қимонсиз хотин эса узун рўйхат тузиб, мендан турли рўзғор буюмларини даъво қила бошлади. «Квартирадан ҳеч қаёққа кетмайман», деб тўс-тўпалон кўтарди. У ўзининг фойдаси учун нима қилиш кераклигини билади-да!.. Мен неварам билан чиқиб кетишим керак эмиш.

— Квартира сизники-ку, бувижон,— деди Гофир аста. Кампир хўрсинди:

— Бу хотин ўз тегишини дод деб талаб қилиб: «Қонунни ҳаммангга ўргатиб кўяман», деб кўкрагига уриб турса, кўлингдан нимаям келарди, болам.

Бир оздан сўнг Шарофат кампир ихраниб ўрнидан турди, хув наридаги стол ёнига бориб, катта идишдан яхна чой куйиб ичди, келиб ўрнига ўтирди.

Орага чўккан оғир жимликни Одина Раҳмонкуловна бузди:

— Кўнглингизни кенг қилинг, опоқи. Ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Бу ҳақда яна мавриди билан гаплашамиз,— дея жойидан қўзғалди.— Майли, энди мен борай. Гофир, мени кузатиб кўясанми?

— Ҳм,— деди Гофир ўрнидан туриб.

— Вой, холажониси, нега кузатмасин экан?!— дея Шарофат кампир ҳам оёққа қалқди.— Раҳмат сизга, Одинахон. Умрингиздан барака топинг, ойноний...

— Хайр, опоқи.

— Хайр...

— Самадни мен урганман,— деди Гофир машина ёнига яқинлашганларида.— Айтмадим сизга?

— Биламан,— деди Одина Раҳмонкуловна негадир унга қарамай.— Ҳаммасини биламан.

— Аммо сабабини билмайсиз.

— Сабаби ҳам менга маълум,— деди Одина Раҳмон-

куловна.— Шунинг учун ҳам сени бу ерга олиб келдим. Мен рухсат бермагунимча шу ердан ҳеч қаёққа кетмагин. Бувингдан бошқа ҳеч ким бу ердалигингни билмаслиги керак!.. Агар ишлашни хоҳласанг, бош врачга учрашгин. Тайинлаб қўйганман,— Одина Раҳмонкуловна шундай дея унга сермаъно қараб, қўлини чўзди.— Бўпти, хайр!
— Раҳмат...

Одина Раҳмонкуловна қариялар уйдан чиққанидан кейин алламаҳалгача хаёлпаршонлик билан кўча кезди: қурилиш майдонларини кўздан кечирди, дала айланди... У қандайдир ғайриодатий бетоқатликдан бир жойда туролмас, хаёлига турли фўқрлар ёпирилиб келарди. Аммо машъум суратлар билан боғлиқ ғавғоларни барта-раф этишда бирор кескин чора қўллашдан аввал атроф-лича ўйлаб олиш зарур эди. Шерали Шерматович тўғри-сидаги ўғли айтган гапларни Ғофир ҳам тасдиқлади. Демак... Шерали Шерматович билан қай йўсинда муо-малада бўлишни олдиндан белгилаб олиб, пухта ҳара-кат қилмоқ лозим. У бу можарони шов-шувсиз, совуқ-қонлик билан тугатишни хоҳлайди. Қарийб ўн йиллик фаолияти давомида бу қадар чигал жумбоққа биринчи дуч келиши. Партия ишига ўтгунча Одина Раҳмонкуловна йирик сув иншооти қурилиши бошлиғи бўлиб ишлаган ва одамларнинг феълу атворини яхши ўрганган эди.

Ҳа, беш қўл баравар эмас. У канал қурилишида ишчиларга ўргатар, ўзи ҳам улардан нималарнидир ўрганар эди. Аммо зиёлилар билан эса бутунлай бошқача муомалада бўлиши керак. Шерали Шерматович зиёли-лар орасида ишлайди. Шерали анойи эмас.

Қоронғи тушгунча Одина Раҳмонкуловна тажанг ва қовоғи солинган кўйи шаҳар кўчаларида айланиб юрди. У ҳеч ким билан гаплашишни хоҳламасди, йўловчилар-нинг қуюқ саломига бош силкиб кўярди. Область ҳурмат тахтаси ёнига яқинлашганда, ўзига бино қўйганлиги шундоққина сезилиб турган Шерали Шерматовичнинг салобатли фотосуратига кўзи тушмаслиги учун ерга бок-қанча тез-тез юриб ўтиб кетди.

У кабинетига қош қорайганда кириб келди. Чирокни ёқди, ўрнига ўтиб, телефон трубкасини кўтарди:

— Менга облпрокурор Турсун Тожиевични чақириб беринг!

Шу пайт эшик очилдию Одина Раҳмонкуловна ҳайрат-дан донг қотиб қолди — кабинетга Турсун Тожиевич кириб келмоқда эди.

У хийла ёш кўринади, ялтираб турган юзларида ажин аломати йўқ, орқасига силлик таралган сочларига ок оралаган. Вазмин, юмшоқ табнатли бу одам hozир негадир совуқ қотгандек жунжикиб турарди.

— Фотограф ўқитувчининг суратларини келтириб бердими?— деб сўради у саломлашганидан сўнг.

— Ҳа. Раҳмат.

Одина Раҳмонқуловна ёзув столи тортмасидан суратларни олиб, Турсун Тожиевичга берди. У суратларни кўриб бўлгунича ундан синчков назарини узмади.

— Жуда гўзал!— Таъкидлаб деди Турсун Тожиевич.— Оқила аёл...

— Сиз уни биласизми?

— Албатта!— деди Турсун Тожиевич.— У мактабнинг машъали. Хотиним шу мактабда алгебрадан дарс беради.

— У билан дўстмисизлар?

— Нима десам экан?.. Хотиним билан уларникига бир-икки марта борганмиз.

— У ҳақда қандай фикрдасиз?

— У билан суҳбатлашиш жуда марокли. Роялниям жуда қотириб чалади. Ўзингиз қандай фикрдасиз?

Одина Раҳмонқуловна жавоб беришга шошилмади. Милиционер келтириб берган суратларни конвертдан чиқариб, Турсун Тожиевичга узатди.

— Тушимми, ўнгимми бу?!— Бейхтиёр хитоб қилди у суратларни кўздан кечирар экан.— Худди ҳаво очик кунда момақалдиروق қалдираётгандек бўлди-ку! Сираям ўйламагандим...

Одина Раҳмонқуловнанинг лабларида истехзоли табассум ўйнади:

— Фотографингиз келтирган суратларда у ўзини сипо тутишга ҳаракат қилгани кўриниб турибди. А-а, бу суратларда эса... Кўрдингизми?... Унинг кўзлари... кўзлари бахт ва хурсандчиликдан чарақлаб, лаблари ханда қияпти. Хатти-ҳаракатлариям худди туш кўраётган пайтдагидек...

— Сиз ҳақсиз... ҳақсиз!— дея такрор шивирлади прокурор.— Ҳа... яширин камерада суратга олинган. Агар сезса, ўзини бундай тутмаган бўларди.

— Бу суратларни ўғлимнинг чўнтагидан топишибди.

— Самаднингми?

— Ҳа.

Турсун Тожиевич ўрнидан сакраб туриб кетди: «Йўқ, шундай ажойиб аёл ҳали она сути оғзидан кетмаган ўсмирнинг маъшуқаси бўлиши мумкин эмас!»

Прокурор йирик қадамлар билан кабинетда у ёқдан-бу ёққа юриб, ўзидан-ўзи сўраётган каби:

— У Самадни қачон йўлдан оздирди экан? — деди.

Одина Раҳмонкуловнанинг юзлари хиёл титраб кетди. У негадир кўзларини юмди, лаҳза ўтмай, яна очиб, сўради:

— Шерали Шерматович қанақа одам?

Турсун Тожиевич унинг кўзларидаги ғазаб учкунларини илгаркан:

— «Плодоовощвинпром»нинг бошқарувчисими? — дея сўради ҳайрон қолиб.

— Ҳа.

— Ёши қиркда, жони темирдан, тез кўтарилиш йўлларини яхши билиб олган, фан кандидати, яқинда «Хизмат кўрсатган иқтисодчи» унвонини олганидан хабарингиз бор.

Турсун Тожиевичнинг кўз қарашларидан у ҳазил қиялпими ё жиддий гапиряптими, билиш қийин эди. У гапдан тўхташи билан Одина Раҳмонкуловна хотиржамлик билан сўради:

— Ҳаммаси шуми?

Жавоб ўрнига прокурор савол берди:

— Ўзингиз нима деб ўйлайсиз?

Одина Раҳмонкуловна унга синчков тикилиб, елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди-да, ним табассум билан:

— Йўқ, шошманг, — деди. — Ўзингиз ҳозир нимани ўйлаяпсиз?

Прокурор: «Ҳеч нарса ўйлаётганим йўқ», деб уни чалғитди. Аслида эса, кўнгли очик, ҳалол бу аёл учига чиққан фирибгар Шерали Шерматович билан курашда панд еб қолишидан хавотирланмоқда эди.

— Наҳотки ҳеч ўйламаётган бўлсангиз? — дея такрор сўради Одина Раҳмонкуловна. — Мен эсам баъзи одамларда чинакам коммунистга хос виждон етишмаслиги ҳақида ўйлаяпман. Хизматига машина, хизматкор котиба ажратиб қўйилган Шерали каби бошлиқлар озми? Шофёр, котиба у одамга сидкидилдан хизмат қилади, аммо у эса бунга арзимамайди. Энг қизиғи шундаки, шофёр билан котиба хўжайинининг разиллигини билса ҳам, миқ этмайди. Бу... ҳар нарсадан ёмон! Шералини-ку, эрта-индин партиядан ўчириб, ўзини судга топширамыз. Мени унга ачинмайди, деб ўйлайсизми? Йўқ — янглишасиз. Ачинаман! Унинг атрофини қуршаб олган одамлар бошқача иш тутганларида, у шу қадар разиллашмаган бўларди. Мен шунисига ачинаман, партиянинг, ҳукуматнинг Шералига қилган хизматларига ачинаман. Уни турмада чиритиш учун

ўстириб, тарбия бериб, ўқитганимиз йўқ-ку, ахир! Шуларнинг ҳаммасини кўриб, индамай турган одамлар қани?! Улар кўр, қар ёки соқов эдими? Уларнинг виждони қаерда қолди? Нега шундай бўлди?! Нима учун?! — Бирдан Одина Раҳмонқуловна бақириб юборди. Кабинетда хиёл фурсат асабий сукунат ҳукм сурди. Кейин у вазмин оҳангда сўзида давом этди. — Мен эрталаб ўғлимнинг палатасида бўлдим. Узоқ ўтириб, очик суҳбатлашиб олдик. Самад юм-юм йиғлаб туриб, Фотимани яхши кўришини айтди: «Фотима — олижаноб, беғубор аёл», деди. Сўнгра бир воқеани ҳикоя қилиб берди.

— Агар мумкин бўлса, мен ҳам эшитсам, — деди прокурор Турсун Тожиевич.

— Албатта эшитасиз!..

Пешин пайти чароғон қуёш нурлари дарахт шохлари орасидан ўтиб, ер сатҳига қумуш тангалардек сочилган.

— Консултациядан чиқаётиб, Ғофирни кўриб қолдим. У ўртадаги эшик олдида соқчига ўхшаб котиб турарди. Қўлтиғига китоб-дафтарларини кистириб олган абитуриентлар билан уларнинг ота-оналари тўда-тўда бўлиб юришар, биров хурсанд, биров хафа кўринар эди. Уларга қараб турган Ғофирнинг кўзлари негадир ҳасаддан ёнарди. Мен унинг олдида бордим.

Ғофир салом ўрнида бош ирғаб, сирли жилмайиб қўйди. Кейин чеккага қараб юрди. Мен унга эргашдим.

— Қария, теша тегмаган янгиликлар бор, кўрсанг оғзинг очилиб қолади, — деди у. — Бу янгилик момақалди роқдек бутун мактабни ларзага солади. Тамом — Фотима кўлга тушди! У — учига чиққан...

— Елғон! — дедим мен бақириб.

— Зарур кептими? — деди у бепарво ва юзини ваҳший ғазаб алангаси қоплади, афт-башараси ёкимсиз, ғалати бир тусга кирди. Сўнг кутилмаганда кулиб юборди-да: — Кечкурун коммутаторда навбатчилик қилдим, — деди. — Шеф кўнғироқ қилди. Шофёримни топиб айтгин, дачамга бориб, зиракни олсин-да, эрталабки биринчи рейсда учадиган стюардесса орқали Ялтага юборсин, деди...

Мен шофёрни кидириб топдим.

— Қайси зиракни олишимни хўжайин айтмадими? — деб сўради у.

— Шеф фақат: «Қаердалигини ўзи яхши билади», деб айтди, дедим.

— Демак, пуштиранг кўзлик зирак экан,— деб жилмайди шофёр.

— Пуштиранг бриллиантлар ҳам бўладими?— хайрон қолиб сўрадим мен.

— Бўлади,— деди у.— Юр, мен сенга баъзи нарса-ларни кўрсатаман. Фақат ҳеч ким билмасин. Одамлар қандай яшаётганини кўрасан.— Шофёр ҳар бир сўзига алоҳида урғу бериб, эҳтирос билан гапирарди.— Фақат тилингга эрк бермайсан, майлими?..

Биз Шерали Шерматовичнинг дачасига бордик. Меҳмонхона деворига ёпиштирилган Фотиманинг жуда катта суратини кўриб:

— Унинг хотиними?— деб, ўзимни билмасликка олиб сўрадим.

— Йўқ. Хўжайиннинг янги дилхуши,— деди у.

— Хўжайиннинг ҳали уйланмаганми?

— Уйланган. Иккита боласи бор. Пули кўп...

— Пулни қаердан олади?

— Адо бўлмайдиган кони бор уни,— киноя билан секин гапирди шофёр.

— Тушунмадим. «Кони» нимаси?

— Сабзавот, мева, куруқ мева билан ишлайдиган одамга пул чикора?.. Нави бошқа, стандартга тўғри келмайди, янги эмас, деган баҳоналар тўлиб ётибди. Мана сенга — кони... Олиб-сотишларни айтмайсанми?.. Наманганда шафтоли бир сўм. Тошкентда уч сўм, Олмаота, Свердловскда эса бундан ҳам қиммат. Дехқонларга Намангандан мева олиб чиқишга рухсат беришмайди, карантин. «Плодоовощвинпром»га бўлса — марҳамат. Тушундингми? Пулнинг ўзи дарёдек оқиб келаверади. Қовунтарвуз, узум, эҳ-хе, саноғига етолмайсан!

— У гўзал-экан,— дедим мен яна Фотиманинг суратини кўрсатиб.

— Ҳа, гўзал. Менинг хўжайиним уни қиморда ютиб олган,— деди у.

— Қиморда?!

— Ҳа. Бир куни қойилмақом базмга хўжайин учта кизни бошлаб келди. Биласанми, очигини айтганда, менинг дидимга ҳозирги ярим яланғоч, лабидан сигарета тушмайдиган, чарлстонга ликиллаб тушадиган бежамдор кизлар тўғри келмайди. Улар билан лақиллашишга хушим йўқ. Шу куни хўжайин роса олиб-югуриб юрди. Меҳмонларни роса сийлади... Ниҳоят, ҳалиги кизлар кетишгач, меҳмонлардан бири: «Бу гўзалларни қаердан топдинг», деб сўради. Хўжайин хахолаб кулди:

— Истаган аёлингизни кўрсатинг, бир ҳафта ичида мана шу ерда буйруғингизга мунтазир ўтиради!— деди хўжайин.

Меҳмонлардан бошқа бириси истехзо билан:

— Чақирсанг — эргашиб келаверадиган енгилтакларни жиним суймайди. Сен фариштадек бир аёлни олиб кел-чи, кўрайлик!— деди.

Хўжайин кизишиб:

— Қанақа фаришта?!— деди.— Борми шунақаси?! Кимлигини айтсанг бўлди!

— Қирқинчи мактабдаги Фотимани биласанми?. Адабиёт ўқитувчиси... Ана ўша! Уриниб кўр-чи? — деди бояги меҳмон.

— Менми?

— Сен!

— Уч ой муҳлат. Ютқазсам, ҳаммаларингга жаннат-макон денгиз бўйида катта зиёфат қилиб бераман. Агар ютсам, сен қилиб берасан. Худди ўша ерда!

— Маъқул! Лекин ютганингни нима билан исботлайсан?

— Уч ойдан кейин мен уни сизларга кўрсатаман. Кинода. Тўшакда яланғоч ётган бўлади,— деди хўжайин.

Ғофирдан бу гапларни эшитганим сайин жаҳлим кўзиб, вужудимни ваҳм чулғарди.

— Кейин-чи?— деб сўрадим.

— Ундан кейин сийқаси чиққан усул-да!— деди Ғофир.— Шерали Фотимага ноёб китоблар, ажойиб туфлилар, этикчалар топиб бериб юрди. Дастлаб ҳаммаси гўё ҳалол, хийла-найрангсиз давом этади. Кейин чекинишлар, тунда шаҳар кезишлар, тоғ сайрига чиқишлар... Қимматбаҳо совғалар эвазига Шерали бу сирли киморнинг қахрамонига айланиб бораверди.

— Елгон гапиряпсан!— деб бақириб юбордим.

Ғофир кулди. Кулиб туриб:

— Дунёда севгидан кучли нарса борми ўзи?— деб сўради.

— Ғофир, гапларингга ҳеч ишонолмаяпман,— дедим.

— Ишонмайсанми? Мана — ишонмасанг!— деб кўлимга бир даста сурат тутказди.

Суратларга қараб, даҳшатга тушдим.

Ғофир индамай, мени кузатиб турарди:

— Майда зиёлининг ахлоқини фош этадиган ашёвий далил,— деди у қандайдир аламзадалик билан.

— Тушунолмай қолдим,— дедим мен тилим аранг ай-

ланиб.— У шу ҳолда суратга тушишга қандай рози бўлдийкан?

Гофир яна кулди ва мени майна қилиб, завқ олаётган-дек елкамга қоқиб қўйди:

— Оғайни, уни яширинча суратга туширишган. У бу ҳақда ҳеч нарса билмайди. Мен бу суратларни Шерали Шерматовичнинг ёзув столининг тортмасидан ўмариб келдим.

Мен ҳамон лол эдим. Эштаётган гап-сўзларни ақлим ҳеч бовар қилмасди. Ахир, бу қанақаси?!

— Буларни нима қилмоқчисан?— деб сўрадим ниҳоят.

— Мактаб директорига совға қиламан. Бу — мен учун реванш бўлади.

— Бу қандай илвогарлик?

— Уч олишнинг оддий усули,— деди у кулиб.

— Йўқ,— дедим.— Бу — аблаҳликнинг ўзгинаси.

— Аблаҳлик дейсанми?— Гофир ичаги узилгудек қаҳқаҳ урди. Кейин кўзини артиб сўради.— Битириш имтиҳонида Фотиманинг адабиётдан менга икки қўйгани аблаҳлик эмасми?

— Гофир, икки баҳони сенга комиссия қўйган. Фотиманинг бунга дахли йўқ,— дедим.

— Суратларни бу ёққа бер,— деб у ёқадан ушлади.

— Гофир,— дедим аранг ўзимни босиб.— Яхши эмас.

Олдимиздан шовқин-сурон солиб бир тўда ёш-яланг ўтиб кетди. Мен овозимни пасайтириб унга ялиндим:

— Кел, шу суратларни йиртиб ташлайлик. Кейин мен оймга айтаман, у директор билан гаплашади, ҳамма ишларингни тўғрилаймиз. Майлими? Менга ишонасанми?

— Жи-и-им!— дея масхараомуз шивирлади Гофир.— Мен ўзимгаям ишонмайман. Ишонч деганинг нима?.. Фирибгар Шерали Шерматовичнинг кўлида кўғирчоқ бўлиб қолган ўқитувчимга ишонайинми? Йўқ, оғайни, энди мени тинч қўй.

— Жуда ўзингни кўкка чиқаравсрма!— дедим уни мурсога чакириб.— Бировнинг ногорасига нега ўйнасан? Сен бунақа эмасдинг-ку!

— Сен ўйлаганданам баттарман!— деди у тутаяиб.— Мен учун бошқа йўл йўқ! Ҳаётда ҳамма нарса силлиқ бўлмагандан кейин нима қиласан?! Сенинг онанг — амалдор, менда эса... Бувимнинг бирдан-бир суянадиган одами фақат менман. Агар бувим мактабни битиролмаганимни билиб қолса, адойи тамом бўлади. Билдингми? Гап сотганимиз етар. Суратларни бер!

Бир лаҳза иккиланиб турдим. Сўнг кўлларимни чўнтагимга тикиб, оёқларимни кердим-да:

— Йўк, Ғофир!— дедим қатъий қилиб.

— «Йўғ»инг нимаси?

— Мен бунга йўл қўймайман...

У бирдан:

— Э-ҳа!— деб қичқирдию бошимга зарб билан туширди.

Кейин нима бўлганини билмайман.

Одина Раҳмонқуловнанинг киприкларида ёш ялтиради.

— Самаднинг аҳволи қандай?— деб сўради Турсун Тожиевич.

— Соғлиғи-ку, ҳозир ёмон эмас, аммо кайфияти чатоқ. Биласизми, баъзи одамлар бировни яхши кўрса — юракдан яхши кўради. Самад ҳам шунақалар хилиданми, дейман-да.

Турсун Тожиевич индамай бош ирғаб қўйди, сўнг:

— Шерали Шерматович ҳақида мен ҳам баъзи гапларни биламан,— деди.— Бир неча йил аввал мендан олдин ишлаган ҳамкасабам у билан жиддий шугулланган эди.

— Наҳотки, Шерали Шерматович судланган бўлса?

— Далиллар бўлмагани учун иш тўхтаб қолган. Менинг ҳамкасабам узоқ вақт уни яширинча кузатган эди. Бир амаллаб унга қарашли винзаводга ўз кишиларидан бирини юк ташувчи шофёр қилиб жойлаштириб қўйган. Бир куни, янги йил арафасида, ана шу шофёр облпрокурорга сим қоқиб, марказдаги катта магазинга бир машина ўғринча мол — қирқ яшиқ сараланган коньяк туширилганини хабар қилади. Менинг ҳамкасабам шу захотиёқ бешлик комиссия тузади. Улар магазинга етиб келишганда, кутиб олишга атайлаб чиққандек Шерали Шерматович ҳам ўша ерда бўлади, ёнида магазин директори.

Облпрокурор Шерали Шерматовичнинг саломига эътибор бермай, магазин мудирига буюради:

— Қани, омборни очинг-чи!

— Бирон нарсга кўришни хоҳлайсизми?— сўрайди магазин директори.

— Омборни кўрмоқчимиз,— деб жавоб беради облпрокурор.

— Унда кўрадиган ҳеч нарсга йўк.

— Очинг!

Магазин директори иккиланиб Шерали Шерматовичга қарайди.

Хамкасабам Шерали Шерматовичга тезгина кўз югуртиради ва директор томонга энгашиб:

— Очинг!— деб буюради қатъий.

— Нима, бу — буйруқми?

— Ҳа!

— Тинтувми?

— Шундай. Очинг!

— Агар очмасам-чи?

— Камокқа оламан. Мана, тинтув учун ордер.

Облпрокурор чўнтагидан ордерни олиб, магазин директорининг тумшуғи остида силкийди. У эса ковоғини солиб, облпрокурорга хўмрайиб қарайди. Сўнг истаристамас калитни қўлига олиб:

— Яхши, очаман,— дейди.— Фақат Шерали Шерматовичнинг иштирокида.

— Жуда яхши.

— Аммо ҳеч нарса топа олмасангиз, иғвогар сифатида устингиздан арз қиламан,— дея кулфни очиб, оркага чекинади.— Марҳамат қилсинлар.

Прокурор Шерали Шерматовичга тантанавор қараб қўйгач, эшикни бир тепиб очади. Лекин бирдан ҳамма хайратдан донг қотиб қолади — омбор бўм-бўш — сараланган коньякдан лоқал биттаям кўринмайди.

— Қаерга гумдон қилдинг, ўғри?!— деб кичкиради шофёр директорнинг ёқасидан маҳкам тутиб.— Ун беш минут олдин ўзим шу ерга қирк яшик коньякни туширдим-ку! Қани, қани улар?!— дея таҳликага тушиб сўрайди... Шу! Кейин...

— Жуда антика иш бўлган экан-ку!— деди Одина Раҳмонқуловна таажжуб билан.— Кейин-чи?

— Бечора ҳамкасабамни иғвогар сифатида ишдан олишди. Ҳозир нотариус — оддий нотариус.

— Й-э!— деди Одина Раҳмонқуловна.— Қирк яшик коньяк қаёққа кетди.

— Юк ташувчи шофёр кетиши билан бошқа машина олдириб, бўлак магазинга жўнатишган.

— Ҳа, пухта ишлашаркан,— деди Одина Раҳмонқуловна уларнинг уддабуронлигига қойил қолиб.

— Қирк яшик коньякни сотиб юбориш магазин учун ҳеч гап эмас. Яшириб қўйиш, заводдан ўмариб чиқиш ҳам муаммо эмас. Қачон ревизия босишини олдиндан билишса — бас.

— Нахотки, заводдагилар ортиқча маҳсулотни сезиш-маса?

— Улар шохида юришса, булар баргида юришади-да!

— У ерда жиддий назорат ўрнатиш мумкин эмасми?

— Мумкин. Аммо анча мушкул,— деди Турсун Тожиевич гапида давом этиб.— Бошка бир мисол: табиий рўй берадиган нобудгарчилик даражасини олиб кўрайлик: биздаги винзавод учун у 2,2 процент микдорда белгиланган. Завод бир кунда 200 минг шиша маҳсулот тайёрлайди. Демак, бир кунда 4400 шиша маҳсулот «синиб» ёки «тўкилиб» кетиши мумкин. Агар бундай табиий нобудгарчилик кунлик нормадан камроқ содир бўлса-чи?

— Ана сизга «ортиқча маҳсулот!»

— Нимасини айтасиз? Омбор мудирлари билан савдо ходимлари эса осонлик билан тил топишиб олиши ҳаммага равшан.

— Кизиқ... Шерали Шерматович доимо виждонли, ҳалол одам бўлиб кўринади-я!

— Гапингиз тўғри. Маълум вақтгача у ҳеч қандай ёмон ишлар қилмаган. Шундай дарахтлар бўлар эканки, улар маълум баландликкача бир меъёردа ўсиб, кейин бирданига авж олиб кетаркан. Шерали Шерматович ҳам гўшт комбинатига ўтгунча ҳалол ишлаган, цех бошлиқлигига тайинланганидан сўнг ўзи билиб-билмай, ёмон йўлга кадам қўя бошлаган. У ҳар бир гўшт консерва банкасига битта лавр япроғи билан бىр чимдим тузни ортиқча солишни таклиф этган. Бу «ихтирочилик» эвазига бир йилда тўксон тонна гўшт ўмариб қолиш мумкин экан. Кўрдингизми, манаман, деган эксперт комиссияси ҳам буни сезавермайди.

— Ҳм-м,— дея сўради Одина Раҳмонкуловна.— Нега уни қамокка олмайсиз?

— Йў-ўқ,— деди Турсун Тожиевич ғалати кулимсираб.— Мен айтаётган гапларнинг ҳаммаси тахминлар, шубҳалар, холос. Судга эса фактлар керак. Шерали Шерматовичга ўхшаган устаси фарангларни осонликча қўлга олиб бўлмайди. Унга ҳозир ҳамманинг шафкат назари тушган. Пойдевори ҳам жуда мустаҳкам: отаси гражданлар уруши қаҳрамони. Эсингизда бўлса, илгарилари бундайлар ҳақида: «Оғизда ҳақиқат, дея лоф уради-ю, амалда эса ҳеч нарсадан тоймайди», деб айтишарди. Майли, жуда муносиб рақибга дуч келганман. Пайти етар, ана шунда шартта қўлга олиб, бу йирик фирибгарнинг ҳақиқий башарасини очиб ташлаймиз. Дарвоқе, Одина Раҳмонкуловна, Фотиманинг суратини далил қи-

либ, иш кўзгасак қандай бўларкин? Сиз нима дейсиз?

Орага хийла узоқ жимлик чўкди. Одина Раҳмонкуловна кафти билан иягини ушлаб, прокурорга қараганча хаёлга толди. Бир оздан сўнг ўйчанлик билан:

— Нарн борганда Шерали Шерматович виговор олади-ю, ҳаммаси тамом бўлади. Унинг бутун тўдаси кўлингиздан сирғалиб чиқиб кетади,— деди у.— Кейин Фотимага раҳмин келади. Унга руҳий азоб беришнинг нима кераги бор? Қиморга тикишганини ўзи билмай кўя қолсин.— Одина Раҳмонкуловна тин олиб, сўзида давом этди.— Бу одам жуда айёр, аммо ишонаманки, Турсун Тожиевич, биз уни кўлга туширамиз ва бутунлай фош қилиб ташлаймиз! Чамамда, у аллақачон бошини қопқонга суқиб бўлган.— Обком секретари шундай дея стол тортмасидан чиройли аёл суратини олиб, Турсун Тожиевичга узатди.— Бу расм Фотиманинг суратлари орасига тасодифан тушиб қолган. Қимлигини аниқланг, лекин эҳтиёт бўлинг!

Турсун Тожиевич суратдан нигоҳини узиб, Одина Раҳмонкуловнага синчков тикилди: унинг кўзларида интиком ифодаси акс этарди.

Шу пайт қабулхонадан қандайдир йўғон, кувнок овоз эшитилди.

Овоз эгасини танигандек бўлиб, Турсун Тожиевич обком секретарига ҳайрон боқди: энди обком секретарининг кўзларидан қандайдир вазмин лоқайдликни илғаш мумкин эди.

Эшик очилиб, ичкарига баланд бўйли, бақувват гавдали, қорни хиёл дўмпайган, кўркам кўринишли Шерали Шерматович кириб келди.

— Сизни ишдан қолдириб, безовта қилганим учун хижолатдаман,— деди Одина Раҳмонкуловна ним табасум билан.— Марҳамат...

— Кечирасиз,— Шерали Шерматович тарадудланди.— Ҳузурингизда одам борлигини билмапман.

— Турсун Тожиевич,— деди Одина Раҳмонкуловна унинг гапини бўлиб, прокурорга мурожаат қиларкан.— Шерали Шерматович билан танишмисизлар?

— Бу шарафга ҳали муяссар бўлган эмасман,— деди у.

Прокурор билан Шерали Шерматович қўл олиб кўришди. Одина Раҳмонкуловна уларни бир-биринга таништиргач, Шерали Шерматовичга битта папкани узатди:

— Бу обком бюроси мажлисининг кейинги кварталга

мўлжалланган плани. Сизнинг трестингизни комплекс текшириш планига киритганмиз. Лекин сиз — Шерали Шерматович, хоҳламасангиз, пландан чиқариб ташлашимиз мумкин,— дея гўё ўчириб ташламоқчидек қўлига қалам олди.

— Йўқ, йўқ!— Шошилиб эътироз билдирди Шерали Шерматович.— Ўчирманг. Бир текшириш кўп бўлди нимаю кам бўлди нима?— У шундай дея обком бюроси планига кўз югуртира бошлади.

Одина Раҳмонкуловнанинг қора кўзларида совуқ учкунлар ялтиради. У эса бу қарашни сезмади, ўкиб бўлгач, кўл қўйиб, қайтариб берди. Қоғозни оларкан, хиёл кулимсираб:

— Мана бу бошқа гап!— деди Одина Раҳмонкуловна ва яна область прокурорига мурожаат қилиб, бўлиниб қолган суҳбатни давом эттираётгандек гапираверди.— Завод, фабрика мўрилари ҳар куни ҳавога тонналаб қурум, олтингургурт кислотаси, фтор чиқаради. Оқибатда атрофдаги муҳит зарарланыпти, ғалла, сабзавот, полиз маҳсулотларининг унумдорлиги пасайиб кетмоқда. Ҳосилдорликни ошириш учун баъзи хўжаликларнинг беғам раҳбарлари кимёвий ўғитларни кўп миқдорда қўлламоқдалар. Тупрокда, сув ҳавзаларида пестициду нитратлар маълум даражада тўпланиб қолаётгани, кейин шу жойларда етиштирилган маҳсулотлар орқали инсон организмига тушаётгани билан уларнинг қанчалик иши бор? Планни тўлдиришса — бас!

— Э, яшанг! Бор экансиз-ку!— деди шодланиб Шерали Шерматович.— Илгари қовун сотиб олсанг, кўклагача саклаш мумкин эди. Ҳозир ҳатто егани ҳам кўрқасан. Памилдорилар-чи? Бир соат турса, ириб кетади. Лаънати химикатлар...

Одина Раҳмонкуловна Шерали Шерматовичга ғалати синчковлик билан бир қараб, гапида давом этди:

— Бу ярамас аҳволга чек қўйиш учун областимизда беш йил олдин алмашлаб экиш қўллана бошланган эди. Уни ҳамма хўжаликларда амалга ошириш муддати аллақачон ўтиб кетди. Шунга қарамай, кўп колхоз ва совхозлар алмашлаб экишдан ҳалиям фойдаланишмаяпти. Бизни алдаб келишяпти. Бир жойнинг ўзига узок йиллар мобайнида пахта экилиши оқибатида вилт касаллиги кўпайди, ҳосилдорлик кўтарилмаяпти. Бедани ниҳоятда кам экадиган районларимиз бор. Уларнинг раҳбарлари бу боқибегамлик ва қалбакиликлар жамиятимиз учун жуда қимматга тушаётганини сира ўйлаб кўришар-

микин? Мавриди келганида айтиб кўяй, Турсун Тожиевич, прокуратура томонидан бу масалалар етарлича назорат қилинмаяпти...

— У нимадир деди, аммо эшик тақиллаб, гапи бўлинди.

— Кириг!— деди Одина Раҳмонқуловна.

Қотиба жувон бўсагадан берида тўхтаб:

— Мени кечирасизлар,— деди.— Одина Раҳмонқуловна, интуристдан телефон қилишди. Эртага японлар қурган балиқлар озуқаси тайёрловчи заводнинг очилишига борасизми? Шуни билишмоқчи...

— Ҳа, бораман. Албатта, бораман!

Завод ҳовлисидаги фаввора ёнида японлар учун зиёфат дастурхони ҳозирланган эди.

Стол ёнида кимоно кийган ва сочига оқ хушбўй гуллардан чамбарак таққан икки ўзбек қиз турарди. Улардан бири мохирлик билан коктейль аралаштирмоқда эди.

— Аччикроқ бўлсин, қизим,— деди Одина Раҳмонқуловна.

Қиз коктейлни қадаҳларга қуйди ва мафтункор табасум билан японларга узатди.

— Қани, дастурхонга марҳамат,— дея меҳмонларни столга таклиф этди Одина Раҳмонқуловна.— Аввал суккияки¹ тамадди қилиб олайлик, кейин ишга ўтамиз.— Японларнинг ҳайратга тушиб қолганидан завқланиб, мағрур қулиб қўйди у.

Стол ўртасига қозон қўйилганди.

Қизлардан бири арчилган сабзи, йирик-йирик кўк пиёзлар, редискалар ва яна бир неча хил қилиб тўғралган сабзавотлар солинган катта япалоқ сават келтирди.

— Ўзбек одатига кўра, меҳмонга нон едирмай туриб, хатто отини суриштирмайди,— дея Одина Раҳмонқуловна ҳамон қулимсираганча сабзавотларнинг ҳар биридан оздан олиб, қозондаги қайноқ суюқлик устига қўйди.

Иккинчи қиз узун қилиб қирқилган ва кўк япроқчалар устига терилган гўшт парраклари солинган катта товоқ олиб келди. Одина Раҳмонқуловна гўшт бўлақларини ҳам қозондаги қайнаб турган суюқликка аралаштирди.

Қизлар тухум ва хийла каттароқ пиёлалар келтиришди. Японлар учун қўйилган овқат анжомлари ёнида янги узилган гуллардан тўқилган кичик гулчамбарлар ҳам бор эди.

¹ Японча таом.

— Қизларимиз буларни сизлар учун тўкиган,— деб гулчамбарларга ишора қилди Одина Раҳмонкуловна.— Буларни тақиб олинглар.

Улар гулчамбарларни бошига кийишди. Сўнг меҳмонлардан бири ўз ҳайратини яшира олмади:

— Бу ерда ҳам сукиякини шунчалик лаззатли тайёрлай оладилар, деб сира ўйламаган эдим. Японлар бу таом билан энг азиз, энг қимматли меҳмонларини сийлайдилар.

Одина Раҳмонкуловна жилмайди:

— Сизлар биз учун ана шундай энг азиз, энг қимматли меҳмон ҳисобланасизлар.

— Ташаккур! Буни борган жойларимизнинг ҳаммасида ҳис қилдик. Сизнинг ажойиб ўлкангизда кезиб юриб, роса ишлагим келиб кетди. Қаёққа қарасангиз, ишлайман деган одам учун иш тўлиб ётибди. Сизларда юзлаб тонна газоконденсатлар кечаю кундуз қурукдан-қурук ёниб ётганини кўрганимда кўзларимга ишонмай қолдим. Улардан фойдаланиш бемалол мумкин-ку?!

— Модомики, ишдан гаплашадиган бўлсак,— иккинчи япон суҳбатга кўшилди,— бизга нима учун «Тошкесак» шахтасидан эмас, Шарғундан кўмир бера бошлаганингиз сабабини билсак бўладими?

— «Тошкесак» шахтасини вақтинча тўхташиб қўйганмиз.

— Ишчи кучи етишмайдими?— деб сўради қари япон.

— Ҳа.

— Агар биз «Тошкесак» шахтасидаги кўмирни қазиб берсак, бунга нима дейсизлар? Икки йил ичида бир нечта йирик меҳмонхона ва бир қанча турар-жой бинолари курамиз. Сизларда тарихий ёдгорликлар кўп. Биз уларни реқлама қиламиз. Жаҳон сайёҳлари диққатини тортиш учун Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарларидаги кўҳна обидалар акс эттирилган рангли альбомларни миллионлаб тиражда чиқарамиз... Икки йилдан кейин эса барча қурган нарсаларимизни сизларга совға сифатида қолдириб кетамиз. Маъқулми?

Орага ноқулай жимлик чўкди.

— Ҳа,— дея ўйчан жавоб берди Одина Раҳмонкуловна.— Яхши таклиф. Бутун дунё бизни — яқин ўтмишда қоқоқ ҳисобланган ўлка турли офатларни: саводсизликни, очлик, муҳтожликни енгиб, қай даражага кўтарила олганини англаб олиши учун ҳақиқатан ҳам реклама зарур. Мен бу ҳақда республика раҳбарлари билан маслаҳатлашиб кўришим керак.

— Маъкул. Жавобини кутамиз!— деди қари япон шерикларига кўз югуртириб.— Бу сизларга ҳам, бизга ҳам фойдаси тегадиган амалий таклиф эканини унутманг...

Заводнинг тантанали очилиш маросимидан кейин японларни кузатгач, Одина Раҳмонқуловна тўғри обкомга кайтди, кабинетига кўтарилиб шаҳарнинг тунги манзарасини кузатган кўйи беихтиёр унинг яқин ўтмишини хотирида тиклашга уринди.

Унинг изидан кирган ёрдамчиси кўлидаги қоғозларни столга қўйиб, истиҳолали оҳангда японларнинг таклифини эслатди-да:

— Тошкентга кўнғироқ қиласизми?— деб сўради.

— Йўқ,— деди Одина Раҳмонқуловна хаёлчан.— Ҳатто хаёлимга келтиролмайман. Бемаъни таклиф. Бир вақтлар урушдан кейинги йилларда японлар билан Жанубий Сахалин кўмирини қазिश ҳақида шартнома тузилган эди. Биз у вақтда Жанубий Сахалин кўмири таркибида германий борлигини билмаган эдик. Германий — ярим ўтказгич дегани. Электроника! Ношудлигимиздан фойдаланган японлар биздан илгарилаб кетишди. Ҳозир улар ярим ўтказгич асбоблар тайёрлаш бўйича дунёда биринчи ўринда туришади. Японлар шартнома тузиб, ўз иссиқлик станцияларида ёқиш учун бизнинг кўмиримизни Покистонга ташишга тушганларида, нега бундай қилишяпти, деб жуда ҳайрон қолган эдим. Олимларни чақирдим. Маълум бўлишича, японияликлар икки тарафлама фойда кўришар экан. Бизнинг «Тошкесак» кўмиримиз билан иссиқлик станцияларини ишлатишади, кулидан эса германий ва индий олишади... «Тошкесак» кўмири таркибида кўп миқдорда германий ва индий мавжуд экан.

— Мушук текинга офтобга чикмас экан-да! Германий электрониканинг асоси бўлса, индий ракета техникасининг асоси ҳисобланади,— деди ёрдамчи йигит.— Японлар чиндан ҳам ишбилармон одамлар экан.

— Фақат японлар эмас,— деди Одина Раҳмонқуловна.— Бельгия ва Голландияда бўлган вақтимда уларнинг фермалари билан қизикдим. Уларнинг ерлари кам, аммо ундан шунчалик унумли фойдаланишадими! Айтайлик, хўжайиннинг бир гектар ўтлоғи ва ўн беш сигири бор. Бир гектар ерни ўн бўлакка тақсимлайди, даланинг икки томонига козиқ қоқади ва уларга чайир арқон боғлаб қўяди. Ана шу арқон бўйлаб сигирни қўйиб юборишади, беш минутдан кейин иккинчисини, яна беш

минутдан сўнг учинчисини. Хуллас, ҳаммасини шу зайлда қўйиб юборишади. Улар турнақатор бўлиб, бир-бирига халақит бермасдан ўтлашади. Сигирлар ажратилган бўлакдаги ўтни еб битиргандан кейингина навбатдагисига ўтказилади. Хуллас, сигирлар ўн парча ерни айланиб чиккунча биринчисида ўт ўсиб қолади ва юкоридаги тартиб яна такрорланади.

— Жуда зўр экан,— деди ёрдамчи йигит ҳавас билан.

— Ҳа,— деди Одина Раҳмонқуловна.— Биз эса ерни ўз ҳолига ташлаб қўйганмиз. Ҳозирги кишлок хўжалигимиздаги энг катта иллат, менимча, парвосизликда бўлса керак...

— Ерни ўз ҳолига ташлаб қўйиш — жуда қадимдан давом этиб келаётган иллат.— Одина Раҳмонқуловна область активида бу хусусда яна гап очди.— Ўтгизинчи йилларнинг бошларида саноат ва транспортни ҳам шу нарса анча қийнаб қўйганди. Кейин бунинг иложини топишди: станоклар, автомобиллар ва бошқа машиналарни маълум ишчиларга ёки кичик қоллективларга биркитиб қўйиладиган бўлинди. Ер ишларида эса бу тартиб қўлланилмади. Қолбуки, энг аввал унинг доимий «хўжайин»лари бўлиши керак эди. Дала ҳар қандай машинадан кўра мураккаброқдир. У ҳамиша, очиқ ҳавода мунтазам ўзгариб турадиган ва ҳеч вақт олдиндан белгилаб бўлмайдиган инжиқ об-ҳаво шароитида ишлайди. Даланинг тарихини яхши билиш, ҳосилдорликка таъсир қиладиган ўнлаб омиллардан хабардор бўлиш керак.

Одина Раҳмонқуловна залда ўтирганларга мурожаат қилаётгандек бурро-бурро гапирар, одамлар диққат билан тинглашар, ортиқча «тиқ» этган товуш эшитилмас эди.

— Балки етиштирилган ҳосил миқдорига қараб меҳнат ҳақи тўланадиган хўжалик асосида ишловчи нарядсиз звеноларни кенг жорий қилиш керакдир? Ер ва техникани маълум звеноларга биркитиб қўйилганда, деҳқон ана шу жойга меҳрини қўйиб ишлайди, ҳосилни ошириш учун бутун куч-қувватини аямай ишга солади. Ана шунда у келгуси йилда ҳам бу ер Тошматга эмас, ўзига — Эшматга тегишини билади ва уни авайлаб парваришлайди. Уни назорат қилади, қаровсиз қолиб кетишига асло йўл қўймайди. Мен, нарядсиз система ерга муҳаббатни оширадиган, ер кадрига етишга, ҳосилдорлик учун чинакамига қайғуришга ўргатадиган омил, деб ўйлайман. Ҳозир сўзга чиқадиган ўртоклар шу масалада ўз фикрларини очиқ айтсалар, яхши бўлар эди. Марҳамат...

Одина Раҳмонқуловна ўрнига ўтираётганида ёнидаги

киши секин тирсагига туртиб, эшик томонга ишора қилди. У кўрсатилган тарафга қараб, бирдан қошлари чимирилди: эшик биқинида Мунаввар синиққина жилмайиб турарди.

Улар ўн йилдан бери учрашмаган, гарчи, ёшлиқдан таниш бўлсалар-да, бир-бирларини сира ёқтирмас эдилар.

Одина Раҳмонкуловна Мунавварга яқинлашган сари ёмон нарсани олдиндан сезгандек, кўнгли негадир зирқираб кетди.

Танишлар ўпишиб кўришдилар.

Мунаввар бежирим кийиниб, калин сочларини яхшилаб турмаклаб олганди. Шунданми, у жозибали кўринарди.

— Сен билан гаплашгани келдим.

— Мен билан нимани гапласан?

Мунаввар жавоб бермади. Одина Раҳмонкуловна унинг атай парвосизлигига эътибор бермади, соатига қараб қўйди.

— Нимадан бошлашни билмаяпман.— Ниҳоят тан олди у.

— Иккиланяпти, деб ўйлама,— деди бир оздан сўнг Мунаввар.— Мен барибир гаплашишни хоҳлайман, ҳамма гапимни айтиб оламан. Шунинг учун олдинга келдим. Аммо суҳбатимиз сал чўзилади-да.

— Мени кечирасан, жуда бандман, ҳозир...

— Биламан, чўлдаги каналнинг очилишига боришинг керак. Мен йўлда ҳукумат комиссияси аъзоларини кўрдим. Уларнинг орасида фан докторлари, академиклар ҳам бор... Агар йўқ демасанг, мен каналгача сен билан бирга бораман. Йўл-йўлакай гаплашиб оламиз.

— Ихтиёринг,— Одина Раҳмонкуловна қандайдир итоткорлик билан рози бўлиб, яна соатига бир қараб олди.— Кетдик.

— Фақат менинг машинамга ўтирамиз.

Улар Одина Раҳмонкуловнанинг «Газиги» ҳамроҳлигида йўлга тушдилар.

Атроф яйдоқ чўл. Фақат кўкламдагина бу жойлар кўм-кўк бўлади, баҳор ёмғири тўхташи биланок чўл яна қуриб-қовжираб, кўнғир тусга киради.

— Амударё сувларини чўлга окизиш гоёси кўпдан бери мавжуд. Бунинг учун ҳозир қуриб, йўқ бўлиб кетган кўхна Чўпонариқ ўзанидан фойдаланиш мумкин,— деди Одина Раҳмонкуловна ноқулай жимликни бузиб.— Асримиз бошларида бир чўпон ана шу ният билан юртдошларига мурожаат қилиб, шу ишга ундаган. Унга ҳеч ким қулоқ

солмагач, бир ўзи чўлга чикиб кетиб, казий бошлаган. Одамлар ниятимни англаб етадилар ва ёрдамга келадилар, деб умид қилган-да бечора. Мана, энди унинг ниятини биз амалга оширяпмиз...

Мунаввар кулоқ солмаётганини сезиб, Одина Раҳмонкуловна гапдан тўхтади ва секин сўради:

— Хўш, нима демокчи эдинг?..

• Мунаввар анчагача жим борди, сўнг:

— Одина,— деб гап бошлади,— мен ҳеч кутилмаганда

Шавкатга турмушга чиққанимда институтда қандай гап-сўзлар бўлиб ўтганидан яхши хабарим бор: ёмон гаплар тарқалди. Сендек энг яқин дугонамнинг эрини йўлдан уришим одамгарчиликдан эмас эди. Аммо одамлар мен ҳақимда қандай фикрга бормасин, ўзимнинг ярамас ва бетайин эмаслигимни исботлашга уриндим. Турли ғийбатларга кулоқ солмадим. Аммо мен сенга ҳозир, фақат шундайдан тангал айтишим керакки, Шавкатни мен бутун вужудим билан яхши кўраман. Унинг бутун туриш-турмушини — талантини, камтарлигини, ҳақгўйлигини, талабчанлигини, сажийлигини, худбинлигини — ҳаммасини яхши кўраман.

Мунаввар жим бўлиб қолди. Сўнг яна гапга тушди. Унинг овози бир текисда, баъзан шафқатсиз оҳангда чиқар эди.

— Биламан, мени ҳаммадан кўпроқ сен айбладинг. Дастлаб бу мени жуда ғазаблантирди. Ҳозир яхши англайман: менга ҳакамлик қилганлар қанчалик ноҳақ бўлса, мен ўзим ҳам шундай эдим. Шавкатни сен ўзинг ташлаб кетгансан, деб ҳамма жойда бор овозда кичкириб айтишга эса менда мажол йўқ эди.

— Кел, кўй бу бефойда гапларни.

— Шошилма. Ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди. У сени катта кийинчиликлардан сақлаб қолган. Бир пайтлар диссертациянг тақриз учун унинг қўлига келиб тушганини ҳали билмайсан. Бунини менга ҳам айтмаган эди. Аммо мен сезиб қолганман. Бу гапни сенга миннат қилиш учун айтаётганим йўқ, фақат кўнглимдан нима кечган бўлса, барчасини очик билдириш учун гапиряйман. Яна шуни билиб қўйишинг керакки, Шавкат сени олим сифатида қадрлайди, энг муҳими ҳурмат қилади.

— Жуда соз.

— Шошма, бу ҳали ҳаммаси эмас, Одина. Сен қийналиб яшаётганингни Шавкат билар эди. У ҳеч кимга сир бой бермай — гўё қийналмай, осон яшаётгандек юргангдан, аммо тунлари одамларнинг кўйлагини тикиб, машинкани чиқиллатиб кун кечираётганингдан хабар-

дор эди. Лекин биз — иккимиз ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб қолган эдик, сенга ёрдам бериш ҳақида заррача ҳам қайғурмасдик... Лекин барибир бизни кўришга тоқатинг йўқлигини била туриб олдинга ёрдам сўраб келганимни билиб қўйгин, деган ниятда буларни очик гапиряпман. Сен катта олима, республиканинг кўзга кўринган партия раҳбарларидан бирисан. Бизга сенинг ёрдаминг керак. Мен сенга ҳамма гапни очик айтдим. Сен менинг дийдам бўшлигига эътибор берма,— деди Мунаввар кипригида илиниб турган кўз ёшларини артиб.— Мен ночорлигимдан, иложсизлигимдан йиғлаяпман.

Одина Раҳмонкуловнани аллақачон қалтироқ босган эди. У доимо жиддий, қаҳрчан кўринса ҳам, кўнгли бўш аёл эди. Овози шикаста титраб:

— Тушунтириб гапир, нима бўлди ўзи?— деди.

— Кеча Шавкатни институт илмий совети мажлисидан тўғри касалхонага олиб кетишди... Юраги ёмон бўлиб қолди.

— Нима учун?

— Ишининг муҳокамасида роса савалашди.

— Нега?

— Э! Унга минг марталаб айтганман: диссертациянгни йиғиштир! Менга соғлигинг керак. Кандидатлигингча қолавер, ўзингни беҳуда қийнама, деворни пешонанг билан урганингдан фойда йўқ, сен бунга ярамайсан, деб кўп гапирдим...

— Мен Шавкатнинг ишини ўқиганман,— дея Одина Раҳмонкуловна унинг гапини бўлди.— Айрим суғориш тармоқларини хўжалик ҳисобига ўтказиш ҳақида яхши фикрлар айтилган унда. Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикаларида Амударё ва Сирдарёнинг сув ресурсларидан рационал фойдаланишни бошқариш учун сув хавзалари куриш ҳақидаги мулоҳазалари ҳам маъқул.

— Одина!— дея хўрсинди Мунаввар.— Муваффақиятсизликлар Шавкатни йилдан-йилга хароб қилиб, кучқудратини сўриб олди, аммо у шунда ҳам ўз фикрларидан асло чекинаётгани йўқ. Ўзинг биласан, унинг истеъдоди бор! Аммо ўлгудек қайсар. Унга сўз беришганда ўз нутқини: «Бош Туркман канали кемалар қатнови учун катта аҳамиятга эга, у Волга ва Амударё каби улуғ дарёларни бирлаштиради, Орол денгизини Каспий ҳамда Оқ денгиз орқали СССРнинг Европа қисми билан боғлайди, натижада Осиёдан Европага қараб олис масофаларни туташтирувчи мисли кўрилмаган сув йўли ўтади. Фақат Бош Туркман канали базасининг ўзидаёқ бутун Европа

территориясига тенг келадиган майдонларда пахтачилик кенг ривожланиди», деб бошлади. Илмий совет аъзолари кулиб юборишди. Совет раиси профессор Фозилов эса ўзини қўйишга жой тополмай, типирчилаб колди. Ниҳоят, Шавкат кўлини кўтариб, бутун залга эшиттириб кичкирди: «Бу гапларни совет раиси, ҳурматли профессор Фозилов ёзган! Мен унинг «Правда» газетасида 1950 йил 12 сентябрда босилган ва докторлик диссертациясининг асосий маъзини ташкил этувчи мақоласидан парча ўқиб бердим. Мен биронта ҳам сўз қўшганим йўқ».

Советда жанжал бошланди, профессор Фозилов йиғилганларнинг аччиқ таънаси остида чиқиб кетишга мажбур бўлди. Шавкат тилини тийиши, ўз ишининг тақдирини ўйлаши керак эди. Йўқ. У бутунлай куюшқондан чиқиб кетди. «Ҳозир бу бемаъни гап деб куляпсизлар,— деди у.— Бош Туркман канали куруқ сароб, хомхаёл деганим учун мени аспирантурадан ҳайдашган эди». Эримнинг бемаврид гаплари ишнинг пачавасини чиқариши мумкинлигини ўйлаб: «Шавкат Усмонович, алмисокдан қолган бу гапларни эслашнинг нима кераги бор?»— деб лукма ташладим. «Мен бу хатолар тағин қайтарилмасин, деб эслаяпман бу гапларни,— деди Шавкат.— Хўш, Сибирь дарёларининг бир қисмини Ўрта Осиёга оқизиш ҳақидаги гаплар ҳам Бош Туркман канали сингари хато бўлиб чиқмаслигига ким кафолат бера олади?..»

Қизишиб кетган Шавкат илмий совет аъзоларининг ярмиси ана шу муаммо устида ишлаётганини унутиб қўйгандек эди. Унинг феъли менга маълум: баҳсга киришганда ҳаддан ташқари тутоқиб, одоб доирасидан чиқиб кетади, андишани йўқотиб қўяди. Исботлашдан бошқа ҳеч нарсани тан олмайди. Оқибатда нуқул ўзига душман орттириб юради. Вақтида тилини тийишни билмагани учун нималарга дуч келмади дейсан?.. Энди кеч бўлди. Ишингда камчилик кўп, деб ҳар хил эътирозларни шу қадар қалаштириб ташлашдики, асти сўрама...

Мунаввар ёнида ҳамон индамай бораётган Одина Раҳмонқуловнага қараб қўйди. У олисларга ўйчан тикилганча лабларини қимтиб, йўл маромига мос оҳиста чайқалиб ўтирарди.

— Олдинга келдим-у, тўғриси айтсам, ўйланиб колдим,— деди яна Мунаввар гап бошлаб.— Ўшандан бери ораддан шунча йиллар ўтиб кетди. Амударёни Каспий денгизига оқизиш мумкин эмас, деб исботлашга уринганда Шавкат ҳақ эди. Буни вақт исботлади. Узбой дарёси Амударёнинг эски ўзани эмас. У вақтда эса кўп

олимлар Шавкатга қарши боришди. Орол денгизининг сатҳи камайган сари суғориладиган серҳосил янги ерлар кўпаяди, деган фикрни илгари суришди. Ҳозир эса газеталар, Орол денгизини сақлаб қолиш керак, деб жар солиш-япти. Демак, Шавкат ҳақ экан-да?! Бош Туркман канали кани ҳозир? Қаерда? Бу канални «Коммунизмнинг Буюк қурилиши», деб аташган эди-ку?! Бу хатолар учун ким жавоб беради? Беҳуда совурилган канчадан-канча пуллар учун-чи? Ҳамма худди Бош Туркман канали ҳақида ҳеч қандай гап-сўз бўлмагандек тутуди ўзини. Бу канал бўлган эди! Ҳа, бўлган эди! Ва у ҳақдаги барча фикрлар хато эди. Фозилов хатолари учун жазоландими? Йўқ... У аввалгидек айшини суриб юрибди. Унга нима учун фан доктори даражасини беришди, деб ҳозир кимдан сўрайсан? Адолат қаерда қолди ахир, менга айтиб бер-чи?!

Одина Раҳмонқуловна кескин бош ирғаб:

— Қарор қабул қилинаётган пайтда канал мўлжалланган трасса геологик жиҳатдан ҳали ўрганилмаган эди, — деди ўйчан овозда. — Кейинчалик бу ердаги табиий шароит канал ўтказишга тўғри келмаслиги маълум бўлиб қолди — ер ости бўшлиқлари аниқланди. Кейин, Бош Туркман канали эмас, Жанубий Украина ва Шимолий Қрим каналларини бунёд этиш ҳақидаги фикрлар ҳам хато бўлиб чиқди. Эллик учинчи йилда Бош Туркман ва Жанубий Украина канали қурилиши тўхтатилди, Қрим каналидаги ишлар эса вақтинча кечиктирилди...

Сибирь дарёларини Ўрта Осиёга буриш ҳақидаги фикрлар ҳам келажакда хато бўлиб чиқмайди, деб ким кафил бўла олади? Биласанми, Мунаввар, Бош Туркман, Жанубий Украина, Шимолий Қрим каналлари қурилишига уруш тамом бўлиши биланоқ киришилган эди. Бутун дунёга биз бунёдкорлик — тинч қурилиш ишлари билан банд эканлигимизни кўрсатишимиз керак эди. У вақтда ҳар томонлама геологик тадқиқотлар олиб боришга имкон йўқ эди. Грецияда, Фаластинда катта-кичик қонли урушлар кетмоқда эди. Халқаро муносабатларда ҳамжиҳатлик, уйғунлик йўқ эди. Хиросима ва Нагасаки шаҳарларининг кули кўкка совурилгач, бутун дунё янги уруш хавфидан қўрқиб қолган — олам безовта эди. Ишонсизлик, умидсизлик, очлик ҳаммаёқда ҳукм сурарди. Қўрқув — буларнинг ҳаммасидан ёмонроқ эди. Совет кишилари босқинчилар эмас, бунёдкорлар эканлигини бутун дунёга исботлаш зарур эди! Ана шунинг учун «Коммунизмнинг Буюк қурилиши» деб номланган каналларни тез фурсатда қазиишга киришган эдик! Ҳозир

бизни ҳеч ким шошилтираётгани йўқ. Сибирь дарёларининг бир қисмини бу томонга оқизиш ҳақидаги масала ҳар томонлама пухта ўйланмоқда. Бу — фанимиз шу вақтгача бажарган барча ишларнинг энг мураккаби, энг кўламлиси ва энг қимматлиси бўлади. Унда экономика ва экологияга доир жуда кўп қарама-қарши жумбоқлар бирлашиб кетган. Шавкат: «Қасални даволашдан кўра олдини олган осон. Бу масала ҳам шунга ўхшайди. Беҳисоб маблағ сарфлаб канални куриб битиргандан кейин йўл қўйилган хатони ҳеч қачон тузатиб бўлмайди», — деб гапиради нуқул.

— Шунинг учун ҳам жиддий экологик исботлар бўлмагунча биронта лойиҳа тасдиқланмайди.

— Гапларингга қўшиламан. Аммо буни ким беради ўзи?

Одина Раҳмонкуловна унсиз хўрсиниб:

— Мунаввар, яхшиси шундай қилайлик, — деди. — Мен диссертацияни ўқиб чиқайин. Кейин яна гаплашамиз. Розимисан?

— Майли.

— Лекин ёдингда тут, Мунаввар, Сибирь — Ўрта Осиё канали фақат Ўзбекистоннинг ўзида саккиз миллион гектар ерни суғоради. Бу жуда катта гап. Буни тушуниш керак!

— Диссертацияни сенга бераётганимни Шавкат билмайди. Сен ҳам буни ёдингда тут: агар билиб қолса, мени омон қўймайди. Майли, бўлганича бўлар! Ўтмишдаги гиналарни кўнглингдан чиқар. Мен унинг тезроқ ҳимоя қилишини истайман. Шу иш устида ўттиз йил меҳнат қилди-я! Сени хайрихоҳлигингга ишонаман. Диссертацияни ўқиб бўлганингдан кейин телефон қилгин, хўпми?

— Албатта!

Катта йўл муюлишига етганда Мунаввар тезликни сусайтирди, яна сўник кулимсираб, Одина Раҳмонкуловнага қараб қўйди. У негадир безовталанаётган эди:

— Шу ерда тўхтат, — деди. — Яқинлашиб қолдик. Машина тўхтади.

— Самадга салом айт, — деди Мунаввар.

— Айтаман...

Мунаввар хайрлашиб, машинани чапдаги йўлга бурдида, «Газик»нинг эшигини очиб қараб турган Одина Раҳмонкуловнага жилмайиб, қўл силкиди.

У ўз машинасининг орқа ўриндиғига ўтиргач, ўтмиш хотиралари таъсирига берилаётганини сезмай қолди. Қўз олдидан худди кино лавҳалар каби Шавкатнинг гоҳ

хурсанд, гоҳ маъюс, гоҳ майин, гоҳ хоргин сиймоси липиллаб ўта бошлади. Кейин, дастлабки ганишувларини дардли бир хўрсиниқ билан эслаб, ўриндикка суянди-да, кўзларини юмди.

Одина институтда ўкиган кезлари негадир тез-тез касалланиб турар, узок даволанишига тўғри келар эди. Сўнг сал эпакага келгандек бўлди, лекин бу пайтда тенгдошлари институтни тамомлаб, аллақачон уйлижойли бўлиб кетишган эди.

У йигирма етти ёшга тўлганида бир умр орзикиб кутган одамини учратди. Шу куни у имтиҳон топширгани келган эди.

— Нега кечикдингиз?— дея жиддий сўради ўқитувчи.

Одина ичкари киришга ботинмай, кафедра остонасида туриб колди:

— Шавкат Усмонович, биласизми, кечирасиз... тўғри касалхонадан келяпман. Имтиҳон топшираман, деб зўрға рухсат олдим.

Столга суяниб ўтирган Шавкат Усмонович унга синовчан тикилди ва қаршисидаги нозиккина қизнинг рост гапираётганига ишониб:

— Киригиз, — деди ниҳоят. — Ўтиригиз. Лекин касаллигингиз учун аяб ўтирмайман.

Одина секингина ўтираётди:

— Кераги йўқ, — деди.

— Нима кераги йўқ!

— Сўрайверинг, жавоб беролмасам, икки кўйинг.

Шавкат Усмонович унга ҳайратангиз тикилиб:

— Билет олишдан олдин битта масала ечасиз, — деди.

— Майли.

У Одинага бир масала берди ва ойна олдига борди. Чекди. Кўчани диққат билан томоша қила бошлади. Сўнг анча олдин кириб, тайёрланиб ўтирган Мунавварга юзланди:

— Сиз тайёрмисиз?

— Йўқ ҳали, домла.

Шу пайт кафедрага деканатда ўтирадиган котиба киз келиб:

— Шавкат Усмонович, сизни декан чакиряпти, — деди. — Бир минутга эмиш.

— Ҳозир келаман, — деди Шавкат Усмонович ва Одинанинг сумкасини бир чеккага суриб кўйди. — Сизга ишонаман.

Одина кўллари билан бошини чангаллади. У ҳозир йиғлаб юборадиган алпозда эди:

— Ярамас!— деди.— Мунаввар, бемаъни шубхалар билан нега мени ҳақорат қилади у?

Кейинги столда ўтирган Мунаввар бошини кўтариб:

— Унинг лекцияларида сира бўлмагансан-да,— деди.— Ўзингни бос, Одина! Асабийлашма...

→ Буни қара!— деди Одина.— У менга бутунлай бошқа масала берди. Ярамас!

Мунаввар фикрини бир нуқтага жамлаб, нималарнидир ёзмокда эди. Одина унга ҳавас билан қаради. Бу қиз ҳар доим назарий билими жиҳатидан ундан бир даража устун эди.

Одина ҳам ўзини қўлга олиб, масалани ечишга киришди.

Бир неча дақиқадан кейин у Мунавварга мурожаат қилди:

— Масалани бир амаллаб ечганга ўхшайман. Бир кўриб бер-чи, ечими тўғрими, йўқми?

Мунаввар ялт этиб эшикка қаради: ҳаммаёқ жимжит. Дарров қоғозни олиб, кўз югуртирди.

— Қалай?— Сабри чидамай сўради Одина.

Мунаввар паришон ҳолда қоғозни қайтарди.

— Билмадим,— деди у.— Қўрққанимдан ҳеч нарсани англай олмадим. Домла сезиб қолса, деб хавотирланяпман. Кейин иккаламизниям...

Одина чакқон ўрнидан туриб, китоб жавони олдига борди ва керакли китобни қидира бошлади.

Ҳаяжондан оқариб кетган Мунаввар ўрнидан сакраб турди:

— Тегма!— сенсираб шивирлади у.— Ҳозир кириб қолиши мумкин. Ушлаб олса, институтдан хайдаб юборди. Худо ҳаққи, тентаклик қилма! Сен уни билмайсан: у жудаям шафқатсиз.

Одина керакли китобни олиб, жойига ўтди:

— Қўрқиб, бу чиранчиқ ғозга алданадиган аҳмок йўқ,— дея Одина ҳам эски кадрдонлардек уни сенсиради.— Эшикка қараб тур.

Мунаввар хижолат бўлиб жойига ўтирди. Йўлакдан эшитилаётган ҳар бир товуш уни ваҳимага солар, Одина эса ҳеч нарса бўлмагандек қалин китобни хотиржам варақларди. Ниҳоят, у суюниб, китобни ёпди, элиб жойига қўйди.

— Тамом! Тўғри ечган эканман.

— Уҳ!— Мунаввар энгил тортиди.— Қўрқувдан ўтакам ёрилаёзди. Бало экансан!..

Ана шу имтиҳондан кейин улар учрашиб қолишганда

саломлашадиган бўлишди. Бора-бора Одина танаффус вақтларида негадир Шавкат Усмоновичнинг олдига борадиган ва ўзини қизиқтирган нарсаларни тортинмай сўрайдиган бўлди. Аммо уларнинг фан, адабиёт, санъат, одамлар ҳақидаги карашларида тафовут катта эди. Икки ўртада тасодифан пайдо бўлган яқинлик аста-секин муҳаббатга айланди. Кўп ўтмай, тўй қилишди. Бахтиёр дамлар бошланди. Дастлабки пайтлар фарзанд ҳақида қайғуришмади. Ҳали у студент бўлса, ҳозирча боланинг кераги йўқ. Эри эса жон-дили билан болани кечиктиришни маъқулларди. У Одинага бир неча марта боланинг йиғиси, йўрғаклари, шовкин-суронига тоқати йўқлигини куйиб-пишиб тушунтирди.

— Гапимни тўғри тушун,— дерди у ҳар сафар бола ҳақида гап кетганда.— Сенга ҳам осон эмас. Мен буни хис қиламан. Аммо ҳозирча болани ўйламай кўя қол... Одинахон, биласан-ку, асосий ишим уйга қайтганимдан кейин бошланади. Кўп ўқишга тўғри келади. Барча адабиётлар билан танишиб чиқиш зарур, бошни котирадиган яна миллионта иш қалашиб ётибди.

— Тушунаман, тушунаман...— Ғамгин тан оларди Одина.

Хотини ҳомиладор бўлиб қолганини сезгандан кейин Шавкат хафалигини яшириб ўтирмади:

— Гапимга қулоқ сол, Одина!— деди у ошқора алам ва ўтинч оҳангида.— Азизим, бир-биримизга муғамбирлик қилсак, сира ярашмайди. Ишларим муваффақиятли бўлсин, деб тинимсиз ҳаракат қиляпман, буни кўриб турибсан. Ном қозониш ёки бойлик орттириш учун елиб-югураётганим йўқ. Олимлик номига муносиб бўлайин, деб ўзимни аямасдан келяпман, шу эзгу ният йўлида ҳаётимни бағишлашга тайёрман... Қулоқ сол, Одина, раҳбар ташкилотларимиз эртами-кечми Сибирь дарёлари сувини Ўрта Осиёга оқизиш масаласини кўтардилар. Аслида бу проблема юз йил олдин инженер Детченко томонидан кўтарилган эди. Кейин бу муаммога тўрт марта — 1920 йилда Владимир Ильич Лениннинг барҳаётлик чоғида, яна 1924, 27 ва 37 йилларда қайтилди. Мана, кўрасан, яна бир неча йилдан кейин бу масала яна кўтарилади. Мен буни хохламайман. Бу экологик кризисга олиб келиши мумкин... Менга ишон, бунинг учун жуда катта жасорат керак. Демак, бошқаларнинг турли таъналаридан ташқари ўз шахсий мулоҳазаларимдаги зиддиятларни ҳам енгиб ўтишга тўғри келади... Шу аҳволда боланинг турли-туман ташвишлари бизга фақат халақит беради...

— Нима, аборт килдиргин демоқчимисиз?

— Ҳа!— деди Шавкат.— Мен худди шуни назарда тутаяман.

— Унда яхшилаб эшитиб олинг: ўлсам ҳам бу ишни килмайман!— Қатъий рад этди Одина.— Аборт — ўлим, деган гап.

— Нима деяпсан, азизим? Туғилмаган болада ҳаёт нишоналари бўлмайди. У ҳали эмбрион.

— Аборт қилинган болани кўрганмисиз ўзингиз?

— Йўқ... Ҳали кўрмаганман.

— Мен кўрганман. Шиша банкачага солиб қўйилган эди. У эмбрион бўлса ҳам, тўла шаклланган жажжи одамча киёфасида эди.

— Ё худо! Одина, мен... тўла шаклланиб бўлган болани ўлдиришни таклиф қилаётганим йўқ-ку!

— Бари бир олдирмайман!— деди Одина.

Шавкат бир неча қадам орқага тисарилди-да:

— Сайрга чиқаман. Агар бирор соатда қайтмасам, кинога кирган бўламан...— деди қандайдир машъум хотиржамлик билан.

Одина эрига анграйиб қаради: Шавкат ёлғиз сайрга чиқмоқчи. У кулоқларига ишонмади. Илгари сира бундай килмаганди. Уйда ёлғиз колдириб кетаётганидан ҳатто кўрқиб кетди, аммо шу дақиқанинг ўзидаёқ бу нимагадир жиддий ишора эканини англади, довдираб:

— Мен нима қилай?— дея сўради ниҳоят.

— Билганингни қил!— деди эри бояги хотиржамлик билан ва бурилиб чиқиб кетди.

— Менга қаранг!..

Одина туғрукхонага жўнашидан олдин ҳам катта жанжал бўлди. Улар тунни бегона одамлардек ўтказишди. Шавкат кийимини ечмасдан меҳмонхонада ётди. Одина эрталаб уйғониб қараганида, у жойида йўқ эди.

Одина кўнгли ўқсиз туғрукхонага йўл олди. Бахтига ўғил туғилди.

Шавкат бирон марта уларнинг ҳолидан хабар олмади. Шунга қарамай, Одина турмушларини эски изга солиш ҳақида тинимсиз ўйлади. Эрини, рўзгорини аввалги ҳолида кўришни орзу қилди. Аммо ҳаммаси барбод бўлганини юраги сезиб турарди. Шавкатга нисбатан кўнглида на бир илиқлик, на бир севги, ҳатто нафрат ҳам қолмаган, уларнинг ўрнини қандайдир бўшлиқ ва лоқайдлик эгаллаган эди.

Ўн кундан сўнг уйга қайтишга рухсат берилди. У

мажолсиз қўлларида чақалокни кўтариб, йўлакка чикка-нида энага пастда эри кутиб турганини айтди.

— Кўришга тоқатим йўк,— деди Одина алам билан.— Унга шундоғ деб айтинг...

Энага меҳрибонлик билан сўради:

— Бола билан каерга борасан?

Одина индамади, бошини четга бурди.

— Айт-чи,— деди яна энага,— қариндош-уруғларинг, яқин кишиларинг борми?

— Ҳеч кимим йўк,— деди Одина сўник овозда.

Энага маънодор қилиб бошини кимирлатди:

— Бўлмаса, ҳозирча меникида турасан...

У обком биносига яқинлашди.

Соат тунги ўн бир. Ҳаммаёқ сув куйгандек жимжит. Кабинетининг эшиги ланг очик эди. Қотиба мудраб ўтирарди.

— Хайрли тун.

Қотиба бошини кўтариб каради-ю, Одина Раҳмонкуловнани таниёлмай қолди. Ҳар доим силлиқ таралиб юрадиган сочлари паришон тўзғиб кетган. Оёғида шиппак, калта кўйлаги билан юбкаси ғижимланган, лой чаплашган туфлиси қўлида эди.

— Хайрли тун!— Қотиба сакраб ўрнидан турди ва Одина Раҳмонкуловнанинг бу аҳволга қандай тушиб қолганига ақли бовар қилмай, ҳайрон тикилди.

Одина Раҳмонкуловна шодон, айни пайтда хорғин жилмайди:

— Канал олдига боришим биланок курувчилар, олимлар, меҳмонлар тутиб олишиб, сувга улоктиришди. Уч марта шўнғиб чиқибман-а, одати шунақа эмиш. Сув келдию дарров янги расм-русм ҳам пайдо бўлди! Раҳмат, деб дуо қилиш ўрнига сувда чўмилтиришди. Бунинг устига ўзинг қаздирган каналнинг сувига! Худди чиллада совук сувга тушгандек бўлдим...

— Чўлга сув келиши ҳақиқий байрам-да!— дея қотиба кулимсираб, дам олиш хонаси томон юраркан:— Ваннага илик сув тўлдириб қўяман,— деди.

— Раҳмат, Лилия Сергеевна. Фақат мени сўраганларга ҳали келгани йўк, деб айтинг.

— Хўп бўлади, Одина Раҳмонкуловна...

Ярим соатлардан сўнг Одина Раҳмонкуловна қотибасига жавоб бериб юбориб, иш столига ўтирди. Эғнида дид билан тикилган оқ кўйлак, сочлари яхшилаб турмак-ланган эди.

У Шавкат Усмоновичнинг диссертациясини синчиклаб

Ўқиркан, унда илгари сурилган фикрларнинг мантиқан асослангани, пухталигига тобора тўла ишонч ҳосил қилар эди. Жиддий муаммоларни илмий таҳлил қилишдаги содда баён услуби муаллифнинг ўткир акли ва қатъиятидан очик далолат бериб турарди.

Диссертацияни охиригача ўқиб чиққандан кейин узок йиллар мобайнида биринчи марта Одина Раҳмонкуловнанинг қалбида собиқ эрининг қисматига қизиқиш пайдо бўлди. Ва диссертацияни қандай такомиллаштириш, салмоғини кучайтириш, камчиликларини бартараф этиш ҳақидаги фикрлар миясига нур каби қуйилиб кела бошлади.

«Мунаввар билан ҳозир телефонда гаплашсам, ноқулай бўлади,— дея ўйлади Одина Раҳмонкуловна ва трубкани қайтиб жойига қўйди.— Йўқ, яхшиси диссертацияни яна бир марта ўқиб чиқиб, фикримни эртага айтаман балки ёзиб берарман. Яхшилаб ўйлаш керак...»

Эртасига Одина Раҳмонкуловна диссертацияни яна бир марта ўқиб чиққандан кейин фикри ўзгарди: душанба куни Тошкентга бориб, Шавкатни кўрмоқчи, ишнинг бирмунча маъқул тушганини айтиб, кўнглини кўтармоқчи бўлди. Бундан ташқари эҳтиёткорлик билан ишдаги Сибирь дарёларини Ўрта Осиё ва Қозоғистонга оқишиш лойиҳасига қарши бобларни олиб ташлаш кераклигини тушунтириши зарур эди...

Каравотда юзлари кўкариб кетган, тер кўпчиган пешонасига сочлари ёпишиб қолган беш-олти ёшлардаги бола сезилар-сезилмас нафас олиб ётарди. Шавкат Усмонович каравот ёнида ўтириб, фарзандсевар ота каби меҳрибончилик билан уни елпимокда эди.

Қора кўзойнак таккан Одина Раҳмонкуловна узокдан Шавкат Усмоновичнинг хатти-ҳаракатларини сездирмай кузатди: юзларига ғам сояси чўккан, охириги марта кўрганидан бери жуда қариб, озиб-тўзиб кетибди. Эғнидаги касалхона кийими шалвираб турибди. Бўйнига қалин оқ сочиқ ўраб олган. Сочлари сийраклашиб, чеккалари кумуш гарди юкқандек ялтираб қолибди. У болани елпиб ўтирар экан, негадир йиғлаб юборадигандек алфозда эди.

— Тинчлан, кичкинтой, тинчлан,— дерди у болани опатиб.— Ҳали отдек бўлиб кетасан. Агар укол қилмаса...

Одина Раҳмонкуловнанинг шундоқ ёнгинасида шарпа эшитилди — Мунаввар ўтиб бормокда эди. У эрининг ёнига бориб, қўлидан ушлади...

Одина Раҳмонкуловна уларнинг орқасидан қараб ту-

рар экан, ўшанда кетиб қолмаганида турмуши қандай бўлиши мумкинлигини ўйлар, аммо хаёллари ўзига бўйсунмай, миясида айқаш-уйқаш ғужғон ўйнар эди. Ногоҳ бу ерга келганига ўқинди; ғалати, қандайдир бўғик, аламли киноя билан ичида ўзини қойиди.

Бемор кишининг ҳозирги аҳволини кўра-била туриб, диссертация ҳақида гапириш ортиқчалигини англади: «У мени тушунадиган ҳолатда эмас экан,— дея ўйлади Одина Раҳмонқуловна.— Бунинг устига мендан Шавкат эмас, Мунаввар ёрдам сўради. Дарвоқе, унга айтма, деган эди-ку!.. Яхшиси, эрининг иши ҳақидаги барча фикрларимни унинг ўзига очик айтаман...»

У кўзойнагини кўлига олди-да, ички бир шиддат билан йўлак ўртасидаги майдонлик бурчагидаги телефон қутиси ёнига борди, эшикни очиб, трубкани кўтардию гўё гаплашиб турган киши бўлиб, ойна орқали йўлакни бесабр кузата бошлади. Ҳамширалардан бири яқинидан ўтаётганда, уни чакириб, трубкага ишора қилди:

— Бешинчи палатага беморни кўргани кирган Мунавварни чакиришяпти...

Ҳамшира ҳайрат билан бир Одина Раҳмонқуловнага, бир трубкага қаради, сўнг:

— Ҳозир чакираман,— дея чакқон юриб кетди.

Одина Раҳмонқуловна тагин кўзойнагини такди..

Орадан хиёл фурсат ўтиб, Мунаввар пайдо бўлди. У негадир кулимсирар эди.

— Салом!— деди Одина Раҳмонқуловна унинг олдига чиқиб.

Мунаввар шартта ўгирилиб қаради ва... Одина Раҳмонқуловнага тикилиб қолди. Секин-аста лабларидаги табассум сўниб, бирдан кўзларида изтироб аломатлари изғиди.

— Одина,— оҳиста деди у.— Бу қандай мўъжиза!..

— Шавкат мени кўрмай кўя қолсин...

Улар узок йиллардан бери илк марта бир-бирига меҳрибон нигоҳ билан тикилиб қолишди.

Мунавварнинг истараси жозибали кўринади. Ҳар доимгидек, атир-упа сурилмаган, қалин сочларидаги икки-уч ок толалар эса бўялмаган. У ўзини хотиржам тутарди.

Улар дераза яқинидаги диванга бориб ўтиришди.

— Қани, Одина, нима дейсан?

— Диссертацияни ўқиб чикдим.— Секин гап бошлади Одина Раҳмонқуловна.— У мени ҳайратда қолдирди. Шавкатда шундай ўтқир нигоҳ, шундай серкўлам ақл борки, энг мураккаб жумбоқларнинг ҳам содда ечимини

осонлик билан топа олади. Чинакам олимлик истеъдоди, фазилати ҳам худди ана шунда! Шавкатнинг диссертациясини ўқирканман, инсон ақли қоқоқлик зулматини қанчалик машаққатлар билан енгиб, буюк юксакликларга эриша олиши мумкинлигини яна бир қарра ўйлаб кетдим...

— Бу гапларинг мени хурсанд қиляпти, Одина.

— Шошилма! Лекин шу ҳолича диссертацияни ҳимояга қўйиб бўлмайти, деб қўрқаман.

— Нима учун?

— Сабаби ўзингга маълум: Сибирь дарёларининг бир қисмини Ўрта Осиёга оқишиш ҳақида... партия XXVI съездида ҳам кўп гаплар айтилди.

— XIX съездда ҳам Бош Туркман канали ҳақида кўпчилик гапирган эди. Оқибати нима бўлди?

— Ундай бўлса, кулоқ сол: Сибирь дарёларини буриб юбориш устида ҳозир катта тадқиқотлар олиб борилмоқда. Масаланинг моҳияти шундаки, улар билан қайси ташкилотлар шуғулланишида? Бу масала эрта қўзғалдими, ҳозирми — бунинг аҳамияти йўқ. Менга маъқул бўлгани учунгина бундай деяётганим йўқ. Тегишли идоралар шундай фикрда. Мен оғзимни ёпганим билан, барибир факт фактлигича қолаверади. Шу ҳолда қўйилса, иш барбод бўлади. Бирдан-бир тўғри йўл диссертацияни қайта ишлаш... Агар шу гапларимни Шавкатга очик айтсам, қандай қабул қиларкин?

— Ўлади,— деди Мунаввар.

— Э, қўйсанг-чи!

— Унинг феъли ўзингга маълум-ку!

Одина Раҳмонқуловна унга синчков тикилиб, ҳозир васвасага тушиб қолмасайди, деб ўйлади. У кучли руҳий таъсирланиш туфайли ҳушини йўқотар даражада жазавага тушган одамларни кўплаб учратган, аммо ҳаяжонли изтироб ларзага солган Мунаввар энди ўзини қўлга олганини сезиб, кўнгли хиёл таскин топди.

Мунаввар дугонасининг дилидан нималар кечганини пайкаган каби сўник кулимсираб:

— Шу тобда нималарни ўйлаётганингни биламан,— деди.— Лекин меням гапларимни охиригача эшитгинда... Мен Шавкат Усмоновични яхши кўришимга бутунлай ишонганимдан кейингина турмушга чиққанман. У билан ўн олти йил бирга яшаганимдан ўзимни бахтиёр, деб биламан. Бахт деб баъзиларга ўхшаб хотиржамлигу фароғатни тушунганим йўқ. Бахтимга соя соладиган аччиқ изтироблар кўп бўлди, айниқса, фарзандимиз йўқлиги мени қаттиқ қийнади... У киши менинг олдимда ҳам, илм

олдида ҳам, одамлар олдида ҳам ўзини айбдор ҳисоблайди... Кейинги йилларда Шавкат Усмонович умри ўтиб бо- раётгани ва узоқ йиллик меҳнати охирига етмаганидан қаттиқ азоб чекди. Доим менга, гарчи ҳато бўлса-да, ҳақи- қатни исботлашга кўмак берадиган ҳар қандай тажриба фан учун қатта қимматга эга, деб таъкидлаб келади. Шу- нинг учун ҳам уни... илмий даражалар ҳеч қачон қизиқтир- ган эмас. Унинг учун энг қатта ютуқ — илмий ишини бит- казгани бўлди. Ўрта Осиё дарёларининг ўзи ерларимизни сув билан таъминлай олишини Шавкат Усмонович илмий асослаган. Фақат бу масалага ишнинг кўзини билган ҳолда тўғри ёндашиш зарур. Сибирь дарёларини бу ёққа буриб келишнинг ҳожати йўқ... Шавкат Усмонович, илмий ишим якунланган, деб ҳисоблайди. Шунинг учун ҳам виждони олдида, одамлар олдида покиза. Диссертацияни ўзгартириш ҳақида унга таклиф қилишнинг фойдаси йўқ. Унинг феъл-атворини ўзидан кўра яхшироқ биламан. Бугун туни билан ухламасдан қоғозларини титиб чиқдим. Ҳамма нарсани шунчалик батартиб ажратиб чиққанки, буларни кўриб, унинг ҳақ эканлигига яна бир қарра ишондим. Ҳатто мени даҳшат босди, Одина! Худди нарсаларни архивга топширишга тайёрлагандек... барча керак- сиз қоғозларни йўқ қилган, энг муҳимларини шошилич тарзда тартибга солган. Мен стол ғаладонларида ётган унинг дафтарлари, ёзишмаларини тахлаш билан тонг оттирдим. Хуллас, диссертацияни ўзгартириш ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас!..

Одина Раҳмонқуловна кабинетга кириб келганида ранги ниҳоятда оқариб кетган эди. Ўйчан букчайиб, мажолсиз одим отган кўйи кабинетда у ёқдан-бу ёққа кезиб юрди. Эрталабки почта билан танишиб чиқиш керак эди, аммо ҳозир калласига ҳеч нарса сизмасди. Ташвишларининг боиси шу эдики, қанча уринмасин, Шавкат Усмоновичнинг диссертацияси ҳақидаги фикрни ҳаёлидан қувиб чиқаролмасди. У бошқа одамники бўл- ганда, эҳтимол, Одина Раҳмонқуловна ўйлаб ҳам ўтир- масдан рад этган ва аллақачон унутган бўларди. Шавкат Усмонович олим сифатида ундан анча юқори турар ва у илғари сураётган фикрларнинг салмоғи ўзини олим ҳисоб- лаб юрган ростмана фан номзодининг ўнтачасига оғирлик қилар эди. Хўш, Шавкат Усмоновичнинг тақдири нима бўлади? Диссертацияни маъқуллашмаса... даҳшат! Шу- урида туғён ураётган шиддатли фикрлар таъсирида Одина Раҳмонқуловна трубкани кўтарди-да, ҳозиржавоб-

лик билан: «Лаббай!» деган телефончи қизга керакли рақамларни айтиб, шу тобда Москва атрофидаги чорбоғида дам олаётган академик Василий Тимофеевич билан улашни илтимос қилди.

Одатдаги салом-алиқдан кейин Одина Раҳмонкуловна Василий Тимофеевичнинг кайфияти яхшилигини сезди.

— Нечук бунчалик барвақт безовта қиляпсан?— деб сўради академик.

— Сиз қанчадан-қанча докладларга тайёрланасиз, симпозиумлар, пленумлар, сессиялар, конгресслар, чет эл сафарлари қалашиб ётибди,— деди Одина Раҳмонкуловна ҳамдард оҳангда.— Ҳаммасини тушунаман. Аммо шундай бўлса ҳам, мен учун бир неча соат вақтингизни ажратоласизми?

Академикнинг қандайдир такаббуруна кулгиси эшитилди:

— Ниятингни тушунмадим. Нима демоқчисан, гапиравер!

— Илтимосим Шавкат Усмонович ҳақида. Унинг ишлари сира юришмаяпти. Диссертациясини ўқиб беролмайсизми?

— Қачондан бери собик эрингга меҳрибончилик қилдиган бўлиб қолдинг? Ўзи илтимос қилдими?

— Йўқ-йўқ!— деди Одина Раҳмонкуловна.— Мутлақо ундай деб ўйламанг. Хатто сизга телефон қилганимни ҳам у билмаслиги керак. Шавкат Усмонович чинакам истеъдод эгаси. Истеъдодли кишиларга ёрдам бериш — савоб. Уртамиёна одамлар ўзи йўл топиб кетади...

— Одина, диссертацияни ўқиб чиқдингми?

У негадир ростини айтгиси келмади:

— Йўқ, ҳали.

— Демак, ўқигансан. У сенга ёкмаган. Шундайми?

— Шавкат Усмонович диссертациясида Ўрта Осиёда йирик ҳавзалар қуриш ҳисобига Амударё ва Сирдарё сувларини тежаш ҳамда тўғри бошқариш, қолхоз ва совхозлар учун сувдан ҳўжалик ҳисобида фойдаланиш тартибини жорий этиш ҳақида жуда ажойиб фикрларни илгари сурган. Академиянинг илмий кенгашида Шавкат Усмонович ўз қарашларини ёқлаши учун кўмаклашсангиз. Илтимос, бир марта биз учун ёрдамингизни аяманг?

— Яхши. Ҳаракат қилиб кўрамиз.

— Раҳмат!— деди суюниб Одина Раҳмонкуловна.— Галина Тимофеевнага салом айтинг...

Одина Раҳмонкуловна трубкани қўйгач, ўйлашиб қолди: «Шавкат Усмонович қайсар одам.— Овоз чиқариб

деди у ўз-ўзига.— Василий Тимофеевичнинг маслаҳатларига амал қилармикин?..»

Прокурор кирди.

— Сурат масаласи нима бўлди?— деб сўради Одина Раҳмонкуловна.

— Кимлигини аниқладим. Исми Нодира экан. Нодира Назаровна,— деди Турсун Тожиевич.— У винзаводнинг лабораториясида ишлаган.

Одина Раҳмонкуловна ҳаяжонланганидан ўрнидан туриб кетди:

— Ана, худди ўзи керак эди. Чақиринг уни!

— У йўқ.

— Қанақасига йўқ?

— Йўқ. У — яширинган.

— Унда топасиз.

— Ҳаракат қиламиз.

Одина Раҳмонкуловна унга тик қаради:

— «Ҳаракат қиламиз», деганингиз нимаси?

— Ҳозирча унинг қаердалигини аниқлай олмадик.

— Заводда у билан бирга ишлаганлар нима дейишди?

— Ҳеч ким билмасмиш.

— Қариндошлари-чи?

— Улар ҳам йўқ.

— Дугоналари, дўстлари-чи?— Одина Раҳмонкуловна беихтиёр кичкириб юборди.— Ё улар ҳам ўлганми?!.

Прокурор кўзларида ҳайрат ифодаси аке этиб, беихтиёр ўрнидан туриб кетди.

— Кечирасиз, Турсун Тожиевич, бугун хаёлим жойида эмас...

— Одина Раҳмонкуловна, ҳақиқатан ҳам областда нималар бўлаётганидан хабарингиз йўқми?— дея залда ўтирганлардан бири савол берди.

— Ҳа, ҳақиқатан ҳам яхши билмайман. Бу залда ҳалол одамлар ўтирганига ишонаман, аммо ҳар бир завод ёки совхоз директори лўнда ҳисоб-китобга келганда кечикиб ахборот беришга одатланиб қолган. Агар цех бошлиғи бирон нарса етишмаётганини сезса, эртага тўғри-лаб юборамиз, деган хаёл билан яширишга уринади. Хўш, эртага бундан ёмон аҳвол содир бўлса-чи? Уч кундан кейин завод учун тузатиб бўлмайдиган ўпирилиш рўй берса-чи?..

Иккинчи ёмон нарса — бошбошдоқлик. Мен бунда нимани назарда тутяпман?.. Квартал тамом бўлаётганда

завод, совхоз, колхозлардан аниқ ҳисобот маълумотларини талаб қилиб оламан... Бухгалтерия бир хил маълумот берса, область план бошқармасидагилар яна бир бошқача маълумот беришади. Энг ёмони шуки, улар сира бир-бирларига тўғри келмайди. Сабаби: ҳар бир ташкилотнинг ўз ўртача кўрсаткич системаси мавжуд. Оқибатда на мен, на бошқа раҳбарлар областимиздаги ҳақиқий аҳвол манзарасини билолмай қоламиз. Бундан кейин ана шу уч хил рақамлар бир-бирига мос бўлишини сизлардан илтимос қиламан.

Нихоят, ҳаммасидан ҳам ачинарлиси — меъёр масаласи... Ишчилар қанча реал маҳсулот ишлаб чиқарганидан қатъий назар ой ўртасида аванс оладилар, ой охирида эса тўла маош. Натижада ойнинг биринчи ярмида план бажарилмай қолади, ойнинг охирги ҳафтасига келганда завод, фабрикаларнинг директоридан бошлаб барча чинакаймига штўрмга ўтади ва бутун кучни сарфлаб аранг ойлик планни бажаришади. Ана шу муаммоларни баргараф этадиган бошқарув системаси яратиш мақсадида мен сизларни ва ҳурматли олимларимизни бу ерга таклиф қилдим. Қани...

Одина Раҳмонкуловна залдан чиқиб, кабинети томон шахдам юрди. Қабулхонага яқинлашганида орқадан прокурор хандон-хуш етиб келди:

— Нодирани топдик. Хозиргина телефонда хабар қилишди.

— Қаердан? Қаердан топдинглар? — деб сўради Одина Раҳмонкуловна ҳаяжонланиб.

— Минскда экан. Эрга тегиб, фамилиясини ўзгартириб олибди. Шунинг учун ҳам уни излаб топиш қийин бўлди.

— У қачон келади?

— Келишни хоҳламаяпти.

— Нима учун? — Одина Раҳмонкуловна таажжубланиб, прокурорга қаради.

— Бўлган иш — бўлиб ўтди. Энди фойдаси йўқ, дейди.

— Унинг адресини менга беринг!

Прокурор унга савол назари билан қараганча кўкрак чўнтагидан бир варақ қоғоз чиқариб узатди.

Одина Раҳмонкуловна адресни ўқимасданок стол устига қўйди-да, рақам териб, трубкани кўтарди:

— Менга Минскка билет топиб беролмайсизми? Шу... энг яқин рейслардан бирига...

Қотиба кирди.

— Мен бугун кечкурун бўлмайман, Лилия Сергеевна, — деди у трубкани қўяр экан. — Эртага эрталаб, жуда кечи билан соат ўнларгача ишга келаман.

— Соат бешга врач чакирилган... Унга қандайдир маслаҳатлар бермоқчи экансиз. Сўраса нима деб қўяй?

Одина Раҳмонқуловна хиёл кулимсиради:

— Хеч нарсадан хабарим йўқ, деб айтишингиз мумкин, — деди-да, кескин бош чайқади. — Йўқ, ундай деманг! Узримни айтинг-да, эртага шу пайтда келишини тайинланг...

— Нодира, нимани таклиф қиласиз? — деб сўради Одина Раҳмонқуловна девордаги соатга қараб. Соат тунги иккинчи кўрсатарди. — Демак, бормайсиз. Шундайми?

Нодира елкасини қисди. У кичик жуссали, нозиккина, қора сочлари қалта қиркилиб, тўлқин-тўлқин жингалак қилинган, йигирма тўққиз ёшлардаги аёл эди. Уни жудаям гўзал деб бўлмас, аммо хомиладорлигига қарамай, тиниқ юзлари жозибали эди. Эғнида жуда одми кўйлак. У ёнида чой ичиб ўтирган эрига қаради. Эри афтидан камгап одамга ўшарди, чойни катта-катта ютумлар билан ҳўплаб, нимадир дейишга чоғланди-ю, аммо негадир яна индамади: Хотини ҳаяжонланаётганини пайкаб, бепарво одамдек пиёлани кўлида айлантира бошлади. У хотинини яхши кўриши шундоққина сезилиб турарди.

Нодира ҳайкибгина Одина Раҳмонқуловнанинг қўлини ушлаб, оғир хўрсинди-да:

— Бу ишни қўйинг; опагон? — дея бошини сарак-сарак қилди. — Сиз битта одамнинг эмас, бутун бир шайканинг йўлига кўндаланг бўляпсиз. Улар шунчалик кучлики, оқибат собиқ прокурорга ўхшаб ёмонотлик бўлиб қолишингиз мумкин. Сиз ҳозироқ ўзингизни бир чеккага олишингиз керак. Мени тўғри тушунинг, опагон, мен сизга бу гапларни ачинганимдан айтяпман...

Бир муддат Одина Раҳмонқуловна қошлари чимирилган кўйи белгисиз бўшлиққа изтиробли назар билан тикилиб қолди.

Нодиранинг эри — ўзини Рустам деб таништирган, тимқора сочлари силлиқ таралган, қорапаранг, ўттиз беш ёшлардаги хушсурат йигит орага чўккан совук жимликни бузиб:

— Опа! — деди кулимсираб. — Ўтган йили Москвада ўзимизнинг ўша ёқдан келган шофёр билан бир

палатада ётган эдим. «Сенга ўхшаган одамларга ачинаман», деб қолди у бир кўни.

— Нима учун? — деб сўрадим.

«Чунки, — деди у, — сенга ўхшаганлар яшашнинг маънисини билмайди».

— Тушунтириб гапир! Нима демоқчисан бу гапинг билан? — дедим.

«Элликка бориб қолган бўлсанг керак, — деди у. — Хўш, ҳаётда нима кўрдинг?.. Бу юртда фақат картошка билан нон еб, бир кружка сут ичиб, бахтиёрман, деб юрган бўлсанг, бунинг нимаси ҳаёт бўлди? Бирон марта дарё бўйида зогора балиқни кўрга кўмиб еганмисан, думба ёғига пиширилган бедана кабобни татиб кўрганмисан? Овлоқкина бир гўшада ногораю сўрнай мақомига муком қилиб турган парилар базмида шахзодалардек тантана қилганмисан?! Эй-й!..» — деди у гижиниб.

— Ким бўлиб ишлайсан? — деб сўрадим ундан.

«Икариус» шофёри», — деди у.

— Автобусдами?

«Автобусни ақл ишлатиб ҳайдай олсанг, хоҳлаган нарсангга эришасан. Фақат рулни керакли ёкка айлантир. Рулни тушундингми? Чамбаракни эмас. Ана шунда жононлар кўлингга тушаверади. Қўлимга қанча пул келиб кетганининг хатто саногиниям билмапман-а! Ўзинг ўйлаб кўр! Тошкентда эндигина помидор пйшди, Шимолний Қозоғистонда эса ҳали у бир ҳаёл. Гапга тушундингми? У ёкда галлакёрлар — пулдор одамлар яшашади. Бир рейс қилсанг бас, ҳамёнингни қаппайтириб келаверасан. Тушундингми, инженер?!»

— «Икариус» юк машинаси эмас-ку?! — дедим мен.

«Ким шундай деяпти! Мен йўловчиларни ташийман, — деди у керилганнамо салмоқланиб. — Помидорлар нима бўлади? — деди у. — Билетлар-чи? Йўловчилари йўк рейсинг ўзи қанақа бўлади? Билетлар ҳисоб-китобсиз эмас-ку, ахир?»

«Икариус» шофёри менга бир тейтакка қарагандек тикилди ва хаҳолаб кулиб юборди.

«Ҳисоб-китоб ҳамёнда бўлади. Диспетчер — ўзимизнинг одам, у ҳам улушни олади. Гапга тушуняпсанми?..»

— Қанча рейс қилгансан?

«Қанча рейслиги ёлғиз худога маълум».

— Фақат помидор олиб борармидиларинг?

«Фақат помидор эмас, мавсумига қараб хандалак, қовун, узум, саримсоқ, бодом ҳам олиб борардик. У ёкдан

ҳам мавсумига қараб жун, гўшт... олиб келардик...»— деб мақтанди у.

— Бизни ғазаблантирган нарса шу эдики, шофёр атрофида ҳамширалар ҳам, профессорлар ҳам парвона эдилар,— деди Рустам аччиқ истехзо билан кулиб.— Унга ҳатто Лондондан дори келтириб беришди. Бунга нима дейсиз?

Одина Раҳмонкуловна кўзларида ғазаб учқунлари ловуллаб, лаблари асабий титраган кўйи қандайдир аламзадалик билан:

— Сизнинг гапларингизни эшита туриб, мўл ҳосил учун қишда белигача лой кечиб, ернинг шўрини ювадиган азамат деҳқонларимизни эсладим,— деди.— Қани улар етиштираётган ҳосил?.. Далага, трактор паркига борсанг, йигитлар қорамойга беланиб, чанг-тупроққа ботиб ишлаётган бўлади. Лекин улар шундаям ҳазилни кўйишмайди: «Ҳаммаёғимиз сальярка бўлгани яхши. Бит йўламайди...» Бошқасиники ундан ҳам ошиб тушади: «Урток секретарь, биз билан ёвгон шўрва ичиб кўрсангиз, планни камрок талаб қиладиган бўласиз. Марҳамат...» Секретарь эса эртадан-кечгача дала кезиб юриб, ҳатто туз тотмагани билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Мен ҳар гал одамлар олдида сўзлаб, яқинда барча маҳсулотлар мўл-кўл бўлади, деб ваъда берганимда, уялиб кетадиган бўлганман. Қани ўша мўл-кўлчилик? Бунга ким айбдор?! Бунга Шерали Шерматович билан сиз айтган шофёрга ўхшаганлар айбдор! Улар қасддан планларимизни барбод этиб, кўзбўямачилик қилишади, етишмовчиликларни келтириб чиқаришади. Шу йўл билан пулдан пул ясаб, фақат ўзлари учун яшашади. Эртага нима бўлиши билан уларнинг иши йўқ.— Одина Раҳмонкуловна чуқур энтиқиб, гапдан тўхтади. Нодирага қаради, жувоннинг мафтунқор кўзларида шаффоф ёш пардаси йилтирарди. Одина Раҳмонкуловна юзларида қандайдир мунис, эркаловчи табассум жиловланиб, аста жувоннинг кифтидан қучиб:— Нодира, биз томонга бориш ва обком бюросида сўзлашни хоҳламаганингиз учун хафа бўлмайман,— деди.— Мен салкам қирқ беш ёшдаман. Ҳаётим давомида бировни қаттиқ ранжитганим йўқ. Ашаддий ичкиликбозни ҳам тўғри йўлга солишга уриндим, чунки инсонга муҳаббат энг аввалроқ ундаги яхши жиҳатларни кўра олиш ва уни рубёга чиқариши учун кўмаклашишида намоён бўлади. Аммо Шерали Шерматовичга муносиб жазосини бераман! Сизлар ҳақсизлар: у — жинойт оламининг султони. Салгина

шошилсак, салгина нотўғри қадам қўйсак, у энг сўнгги дақиқада ҳам қўлимиздан чиқиб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам олдингизга шахсан ўзим келдим, Нодира!..

Область партия комитетининг чоқкина мажлислар зали одамлар билан лик тўла. Ҳамманинг нигоҳи минбарга қаратилган.

— Бугун Шерали Шерматович раҳбарлик қилаётган «Плодоовощинпром»да ўтказилган ўн кунлик текширув натижаларини якунлаймиз.

Одина Раҳмонқуловна шундай дея залга бир қараб олди.

Биринчи қаторда ўтирган Шерали Шерматович сохта лоқайдлик билан бошини қуйи эгиб ўтирарди. Унинг юзларида рўй берган қувноқ ўзгаришни сезган Одина Раҳмонқуловна негадир пйнхона ижирганди-да, қўлидаги коғозни столга қўйиб: .

— Комиссия чиқарган хулосалар билан обком бюросининг ҳамма аъзолари танишиб чиққанми?— деб сўради.

— Ҳа, танишмиз!..— деган овозлар эшитилди.

— Унда комиссия раисига сўз берамиз. Марҳамат қилинг, Валижон Каримович.

Валижон Каримович ҳарсиллаганча йўғон гавдасини лапанглатиб минбарга кўтарилди.

— Биз — ўн беш кишидан иборат комиссия аъзолари,— ҳириллаб гапира бошлади у,— «Плодоовощинпром» фаолиятини синчиклаб текшириб чиқдик ва ўз хулосаларимизни ёзма равишда баён қилдик. Хулосамиз — асосан яхши... Ажойиби шуки, трестда кадрлар кўнимсизлиги йўқ. Нима учун? Сабаби равшан. Шерали Шерматович ўз атрофига соғлом коллектив тўплай олган. Ҳар бир ходим унга кадрли. Бир мисол келтираман: эрталаб ҳаво чароғон эди. Бирдан иш кунининг охирида жала қуйди. Ишчилар эса кўчага чиқиб, раҳбарларининг меҳрибонлигидан жуда хурсанд бўлдилар: Шерали Шерматович уй-уйига элтиб қўйиш учун чақиртирган автобуслар уларни кутиб турарди. Эрталаб одамлар енгил кийиниб келишганини Шерали Шерматович биларди, жалада ивиб уйга қайтганда кўпчилик шамоллаб, касал бўлиши тайин эди. Шунинг учун у автобус чақиртирган эди. Бу — қўл остингда ишлаётган одамларга ғамхўрлик намунаси эмасми?..

Комиссия раиси ним таъзим қилиб, жойига йўналди.

— Раҳмат!— Миннатдорчилик билдирди Одина Раҳмонқуловна ва бир лаҳза Шерали Шерматовичга нигоҳ

ташлади, сўнг бюро аъзоларига қараб, секин сўради.—
Ким гапиришни хоҳлайди.

Жимлик.

— Хоҳловчилар борми?

Яна ҳеч ким индамади.

— Сиз-чи, Қоплонбек Ислombeкович? Балки сиз танкидий фикрлар билан чиқарсиз, мулоҳазаларингизни айтарсиз. Ҳамма ишлар бирдек яхши бўлиши мумкин эмас-ку?!

— Нима учун?!— дея ўрнидан турди Қоплонбек Ислombeкович.— Шерали Шерматовичнинг ишлари ҳақиқатан ҳам яхши йўлга қўйилган. Мен комиссия яқунларига тўла қўшиламан...

— Раҳмат,— деди Одина Раҳмонкуловна.— Ўтиринг. Гапирувчилар йўқми?

— Рухсат этинг!— дея комиссия аъзоларидан бири ўрнидан турди.— Мен жуда галати бир воқеани сўзлаб бермоқчиман, Мумкинми?

— Марҳамат, бемалол,— деди Одина Раҳмонкуловна.

— Винзаводнинг ишларини текшираётган пайтимизда чекиш учун кўчага чиққан эдим, олдимга бир қария келиб: «Эшитяпсизми?» деб сўради. «Нимани?» дедим хайрон бўлиб. «Ер фарёд чекапти», деди у. «Қаерда?» дедим. «Сизларнинг оёқ тагингизда. Лекин сизлар на кўрасизлар, на эшитасизлар. Ўғрини тутиш керак, изидан қувиш керак. Сизлар бўлсангиз...» дедию қўл силтаб, шарпадек гойиб бўлди. Дастлаб мен уни бирор телба бўлса керак, деб ўйладим. Ҳозир эса бошқача хаёлга боряпман. Мен ўшанда ўзимни бошқача тутганимда, у кўркиб кетиб қолмаган бўлармиди?.. Шундан бери, ўйлайман, «Плодоовощинпром» раҳбарларининг ҳаммамиз кўриб турган ҳаётдан бошқа кўзга кўринмас — на комиссия аъзолари, на бирга ишлайдиганлар, на бошлиқлар ва на кўшни кўчадагилар сеза оладиган иккинчи ҳаёти ҳам борга ўхшайди. Менда шундай таассурот пайдо бўлдики, биз — комиссия аъзолари устидан худди кулишаётгандек ёки қандайдир мураккаб, мен ўзим асло англаб етолмаган ўйинга оддий пиёда каби аралаштириб қўйишгандек туюлди.

Залдагилар кулиб юборишди.

— Сиз комиссия ҳулосаларига қўшилмайсизми?— деб сўради Одина Раҳмонкуловна.

— Йўқ. Қўшиламан. Аммо унчалик қониқмадим. Яна жимлик чўқди.

— Гапингиз тамом бўлдими?

— Ҳа, тамом.

— Раҳмат, ўтиринг. Яна сўзловчилар борми?

Залда оғир жимлик ҳукмрон эди.

— Рухсат этинг,— дея прокурор ўрнидан турди.— Қарор лойиҳасининг муҳокамасига ўтишдан олдин, агар мумкин бўлса, Шерали Шерматовични ўғри, фирибгар, ахлоқсиз шахс сифатида таърифловчи бир неча хат мазмуни билан бюро аъзоларини таништирмоқчиман...

Залда ногаҳоний ҳайрат овозлари эшитилди.

— Турсун Тожиевич!— Прокурорнинг гапини бўлди Одина Раҳмонкуловна.— Қўлингиздаги хатларнинг эгалари... маълумми?

— Хатларга имзо қўйилмаган. Аноним хатлар.

— Имзосиз хатларни ўқиб эшиттиришингизга қаршман!

Залда ғовур кўтарилди.

— Бу хатларда,— деди Турсун Тожиевич овозини сал баландлатиб,— Шерали Шерматович қандай фирибгарлик йўллари билан миллионерга айлангани ҳақида гапирилади.

— Турсун Тожиевич! Имзосиз хатлар мазмунини айтишингизга йўл қўймайман. Ўтиринг!

— Одина Раҳмонкуловна!— деб луқма ташлади Қоплонбек Исломбекович.— Майли, ўқиб берсин. Агар фактлар бўлса, эшитиб қўйганимиз маъқул.

Яна оғир жимлик чўкди; ҳамма Одина Раҳмонкуловна нима дер экан, деб кутарди.

— Совет ҳокимияти ўрнатилган пайтда одамлар ўзларига ёкмаган нарсаларни очикдан-очик айтишган эдилар,— деди Одина Раҳмонкуловна жимликни бузиб.— Нега айрим кишилар бундан жабр кўрганда ҳам қўрқиб ўтирмадилар. Нега ҳозир камчиликлар ҳақида, кўзбўямачиликлар ҳақида очик гапирмаймиз? Нега?! Ҳеч нарсадан чўчимасдан гапириш, танқид қилиш, фош этиш мумкин бўлган бир шароитда имзосиз хатлар ёзамиз. Йўқ, хатто анонимчи юз фоиз ҳақ бўлганда ҳам менинг хатини эшитишни хоҳламайман. Мен ҳар ким ўз нуқтан назарини — хоҳ у яхши, хоҳ у ёмон бўлсин, ҳалол ва очикчасига айтишининг тарафдориман.

Ҳар тарафдан маъқулловчи овозлар қулоқка чалинди.

Кейин Турсун Тожиевич унга ўтинч оҳангида мурожаат этди:

— Одина Раҳмонкуловна! Бюро аъзолари талон-тороғлик фактларини тасдиқлаб берувчи гувоҳларнинг кўрсатмаларини тинглаши мумкинми?

— Ҳа, мумкин.

— Яхши,— деди Турсун Тожиевич.— Гувоҳ Нодира Назировани чақиришингизни илтимос қиламан.

Шерали Шерматович ярк этиб, Одина Раҳмонкуловнага, сўнг Турсун Тожиевичга жавдираб қаради. Бирдан ҳамма қатори бурчакдаги эшикка тикилди. Эшикча очилди. Ичкаридан чехраси жозибали, оғироёқ бир жувон — Нодира чиқиб, тўғри минбар томон ўтаркан, Шерали Шерматовичга нигоҳи тушганида беихтиёр бир дам тўхтади, ранги қув ўчиб, бармоқлари асабий қалтирарди.

— Марҳамат қилиб, бюро аъзоларига ўзингизнинг тўла исми шарифингизни ва турар жойингизни айтсангиз? — дея хушмуомалалик билан унга мурожаат этди Одина Раҳмонкуловна.

— Нодира Назирова. Минскда яшайман.

— Қаерда ишлайсиз?..

— Хозир декрет отпускасидаман. Олдин винзаводда ишлардим. Анализ лабораториясида лаборант бўлиб...

— Шерали Шерматовични кўпдан бери танийсизми?

Нодира бошини кўтариб, Шерали Шерматовичга тик қаради. У эса бу ўткир нигоҳ қаршисида лоақал қилт этмади ҳам.

— Бир куні юрагим сиқилиб, завод ҳовлисига чиқдим,— деди Нодира гап бошлаб.— Озгина сайр қилиб, лабораторияга қайтаётганимда устига тўла узум ортилган машинага кўзим тушди. Оқ кишмиш узум. Ҳалиям кўз олдимда турибди: доналари куёшда марвариддек товланади... Катта бир шингилини олиб, еб кўрдим, жудаям ширин экан. Текшириб кўрсам, қанд моддаси 30 процент! Ҳайрон қолдим. Бир неча йилдан бери ишлаб қанд моддаси 20 процентдан юқори бўлган узумни учратмаган эдим. Бунда эса 30 процент-а! Орадани икки-уч соат ўтса ҳамки, узум ортилган машина жойидан кўзгалмади. Тен таклар нега узумни топширишмаяпти, офтобда бузилиб қолади-ку, деб ўйлайман. Шу пайт узумнинг эгаси олдимга келди-да: «Қизим, бу узумнинг ширинлигини 30 эмас, 20 процент қилиб ёзиб бер?» деб ялина бошлади. «Сизга нима бўлди, дедим мен. Ақлдан оздингизми? Узумни сув текинга ташлаб кетмоқчимисиз?» У одам йиғлагудек бўлиб: «Бошқа иложим йўқ, узумни қайтариб олиб кетолмайман, бозорга чиқариб сотиш мумкин эмас. Мени қийнамай ёзиб бер, қизим?» деб ёлворди.

— Кейин сиз ёзиб бердингизми?— деб сўради Одина Раҳмонкуловна.

— Йўқ. Бу ишни ўзимга эп кўрмадим. Бу кўппакундуз куні ўғирлик қилиш, деган гап-ку!

— Бюро аъзоларига тушунтириб берсангиз. Буңинг нимаси ўғирлик?

— Заводга, дейлик, 100 тонна узум келтирган бўлишсин. Мен қанд микдорини бир процентга камайтирдим — 20 ўрнига 19, деб ёзиб бердим дейлик. Бу 100 литр вино спиртини ўмариш деган гап бўлади. Шундай қилиб, бир мавсумда миллион литр чапга кетиши мумкин.

— Назоратчилар-чи, улар бунни сезишмайдими?

— Йўқ. Бунинг учун заводни тўхтатиш керак. Бунга ҳеч ким йўл қўймайди. Бундан ташқари кирим-чиқим журналлари аниқ тўлдирилади. Ҳеч ким унга эътироз билдиролмайди.

— Тушунарли. Сиз виждон амрига бўйсуниб, қалбаки ишга қўл урмадингиз. Шундайми?

— Ҳа. Кейин мен директор олдига кирдим.

— Завод директори ким эди?

— Шерали Шерматович.

— Тушунарли. Давом этинг, у билан нималарни гаплашдингиз?

— Кирсам, директор ёлғиз ўтирган экан. Ҳамма гапни айтиб бердим. У менга тасалли берди: «Қандай даҳшат! Шармандалик. Бу ўғриларнинг ҳаммасини жазолаймиз», деб гапирди. Мени тинчлантиришга уриниб, баржом сув куйиб берди... Кейин унинг уйида хушимга келдим.

— Кимнинг уйида?

— Шерали Шерматовичнинг уйида. У мени яланғоч қилиб... суратга туширган экан, ҳаммасини кўрсатди. Анализларни улар хоҳлаганидек қилиб тайёрлаб бермасам, суратларни отамга кўрсатишини айтиб, мени кўрқитди. У яна: «Бу ҳақда бировга гапиришингдан зиғирча фойда йўқ. Гапингга ҳеч ким ишонмайди», деб таъкидлаб қўйди.

— Сиз қандай жавоб бердингиз?

— Қандай жавоб беришим мумкин эди? Отам бу суратларни кўрса, шу заҳотиёқ юраги ёрилиб ўларди. Отам жудаям кўнгли бўш одам эди.

— Ишдан нега бўшаб кетмадингиз?

— Шерали Шерматович уч минг сўм пул эвазига ўз ихтиёрим билан бўшаб кетишимни таклиф қилди.

— Сиз бу пулларни олмадингизми?

— Отам, бобом меҳнаткаш, ҳалол яшаган одамлар эди. У пулларни олсам, бобомнинг руҳини ҳақоратлаган, отамнинг юзига оёқ тираган бўлардим.

— Шундаям ишлайвердингизми?

— Ҳа.

— Керакли справкаларга қўл қўйиб беравердингиз?

— Ҳа.

— Бу ҳол узоқ давом этдими?

— Ҳа. Шерали Шерматович директорликдан кетгунча... Уни «Плодоовощинпром»га ўтказишгач, мен яширинча Минскка жўнадим. У ёқда турмушга чикиб, фамилиямни ўзгартирдим.

— Бирор нарсадан кўрқдингизми?

— Ҳа. Менга суиқасд қилишларидан кўрқдим. Ҳатто отам вафот этганда, дафн маросимига ҳам келолмадим. Кўрқдим...

Совуқ сукунат ичида донг қотиб ўтирган залдагиларнинг ҳаммаси Шерали Шерматовичга қараб қолди. У ўрнидан секин кўзгалди ва биринчи марта кўраётгандек Нодирага қандайдир падомат аралаш хўмрайиб:

— Ҳаммаси ёлгон!— деди бўғик тапириб.— Ёлгон! Буларнинг барчаси ёлгонлигини исботлаш учун вақт керак. Мен танаффус берилишни илтимос қиламан!

— Норозилик билдираман!— ўтирган жойида қичқириб юборди прокурор.— Ҳеч қандай танаффуснинг ҳожати йўқ!

Шерали Шерматович оғир хўрсиниб, Одина Раҳмонкуловнага ўтинч назари билан боқди. Бутун бюро мажлиси давомида у илк бор ўзини йўқотиб қўймоқда эди: Қарашларида газаб ва илтижо ифодалари яққол сезилиб турарди.

— Бир соатлик танаффус эълон қилинади.— деди Одина Раҳмонкуловна.— Мажлисни роппа-роса соат иккида давом эттирамиз.

— Нима қилиб қўйдингиз?— Прокурор йўлакда Одина Раҳмонкуловнани қувиб етди.— Сувдан курук чикиб кетишига шароит яратиб берярсиз-ку!

— Танаффусдан кейин бизга профессор керак бўлади... Ўзим чақиргунча йўлакда кутиб турсин.— дея Одина Раҳмонкуловна кабинетига кириб кетди.

— Винзавод дарвозаси олдида узум ортилган машиналарнинг соатлаб туриб қолишига Нодира айтганидек, бизнинг қора ишлар билан шуғулланишимиз эмас, аксинча бир вақтнинг ўзида бир неча қолхоз ва совхозлардан заводга кўплаб узум жўнатилиши сабаб бўлади. Лекин улар келтирган маҳсулотнинг атиги учдан икки қисминини завод қабул қилиш имконига эга. Қабул қилинмаганлар дарвоза ташқарисидан беш-ўн соатлаб қолиб кета-

ди,— деб ўз нуткини бошлади Шерали Шерматович та-наффусдан кейин.— Узум нозик нарса, салга уриниб қола-ди. Буғдойни йиғиб-териб олаётганимизда у ризки рўзимиз эканини ҳаммамиз яхши биламиз. Давлат ҳатто Совет Армияси кўшинларидан транспорт ажратиб беради. Шунга карамай, қанчадан-қанча буғдой далада нобуд бўлиб кетади. Узум ҳақида нима деса бўлади?.. Консерва заводларининг олдида ҳам худди шу муаммолар қалашиб ётибди. Фақат манзара сал бошқачарок, холос.

Шерали Шерматович гапирар экан, турли фактлар, рақамларни қалаштириб ташлади. Фамилияларни жуда эҳтиёткорлик билан тилга олди-ю, асосий эътиборни номувофиқлик, ўзаро ҳамкорликнинг йўқлиги, транспорт топилса, идиш етишмаслигига ўхшаш мисолларга диққат-ни жалб этди.

Одина Раҳмонқуловнага у мантиқан тўғри гапирар-гандек туюлди. Ҳар ҳолда, унинг гаплари чиндан ҳам ҳақиқатга яқин бўлиб, хўжалик ишларидаги мавжуд карама-қаршиликларни очиб ташламоқда эди.

— Ерни нима экишга мўлжаллаб, тақсимлаб чиқа-миз?— давом этди Шерали Шерматович дадил овозда.— Ундан олинадиган ҳосилни тўғри идора қиялпимизми? Қолхоз-совхозларга буюриб, ортиқча майдонларга сабза-вот эктирамиз, аммо ҳосилни қайта ишлаш, реализация қилиш муаммолари қай аҳволдалиги билан қизиқиб ўтирмаймиз. Ана шу каби қатор масалаларда мувофиқ-ликка эришмагунча аҳвол ўзгармайди.

— Тўғри!— дея қичқирди залда кимдир.— Мунча маҳ-сулот керак, деб айтинг, тамом, қандай бажаришни бизга қўйиб беринг. Уни кўп участкада етиштирамизми, оз участкадами — ўзимиз яхши биламиз...

Бирдан залда қулги кўтарилди. Сўнг яна ҳамманинг нигоҳи Шерали Шерматовичга қадалди. У хотиржам гапини давом эттирди:

— Етти ўлчаб бир кес,— дейди халқимиз.— Ҳар йили шу бошбошдоқлик. Аввал экишади, кейин нес-нобуд қилишади. Охирида эса айбдорни кидириб қолишади...

— Тўғри!— яна залдан овоз эшитилди.— Остона хатламай туриб, илтимос қилишлар жонга тегди: транс-порт топиб беринг, идиш топиб беринг... Қанчадан-қанча бойлик нобуд бўлиб кетади! Ҳеч кимнинг иши йўқ! Қирқ гектарга яқин помидори териб олинмаган майдонни хайдаб юбордик, юз тонна бодрингни молга ем қилдик... Сабзавот планини тузаётганда бу томонини ҳам ўйлаш керак-да!

— Нодира айтган гапларга келсак, ўзингиз тасаввур қилинг...— Шерали Шерматович овозини кўтармасдан, қатъият ва ишонч билан гапира бошлади. Нодира эса қандайдир довдираган кўйи жавдираб, гоҳ Одина Раҳмонкуловнага, гоҳ Шерали Шерматовичга тикилар, залдагилардан хижолат чекар эди.— Завод қабул қилмасдан қайтариб юборган узумлар учун менинг ҳам юрагим ачишади. Ўзим боғбон фарзандиман. Бутун ҳаётим ерга боғланган. Меҳнат билан нон топиб ейиш қандай бўлишини яхши биламан. Лекин...— дея у Нодирага қаттиқ тикилди.— Ҳозир мен айтадиган гаплар эркак кишининг шаънига тўғри келмайди. Буни айтиш — уят. Аммо бошка иложим қолмади. Ўзимни ҳимоя қилишга мажбурман.— Шерали Шерматович камзулининг чўнтагидан ярим варақ қоғоз чиқариб, баланд овозда ўқий бошлади.— «Отам ҳаммасини билиб қолди. Жанжал кўтарди. Аҳволи оғир. Уни касалхонага олиб кетишди. Учрашишимиз жуда зарур. Тунги соат бирда кутаман. Ақлдан озиб қолай, деяпман. Агар келмасангиз, оқибати учун жавобгар бўласиз! Эшик очиқ туради. Такиллашиб ўтирманг. Н...»— У қўлидаги ярим варақ қоғозни Одина Раҳмонкуловнага узатар экан, кўшиб қўйди.— Нодиранинг мактубини ўқиб бердим. Кейин, ўша кеча айтилган пайтда уйига борганимда, менга уйланасиз, деб туриб олди. Мен кўнмадим. Ана энди ўч олмоқчи. Бор гап шу!

Нодиранинг силласи қуриди, газабдан тиззаларига титроқ қирди. Ҳозир тушим, ўнгими — ажратолмай қолди. Хаёлида ҳамма нарса айқаш-уйқаш бўлиб кетгандек эди.

— Э, худо!— Пичирлади у алам билан.— Менга уйланасан, деб талаб қилибманми? Елғон! Ўғри!..

Залда шовкин-сурон кучайди.

Шерали Шерматович индамай жойига бориб ўтирди. Аммо энди унинг хатти-ҳаракатларида қандайдир бир қарахтлик аломатлари сезилиб турарди.

Нодира яна нимадир дейиш учун чоғланди, аммо қуйилиб келган ёшлар кўз олдини пардадек тўсдию минбарга бошини қўйиб, хўнграб юборди.

— Йўлакда чамадон кўтариб турган кишини бу ёққа чақиринг!— деди Одина Раҳмонкуловна эшикка яқин ўтирган кишига юзланиб.— Тез бўлинг!

Залга қизил хошияли, тўқ яшил чамадон кўтарган эркак киши кириб келди.

Шовкин-сурон ўз-ўзидан босилиб, яна жимлик чўқди, фақат Нодиранинг хўрсиниб йиғлаши сукунатни бузиб турарди.

Турсун Тожиевич ўрнидан турди:

— Одина Раҳмонкуловна, Шерали Шерматовичнинг бош бухгалтерига савол берсам майлими?

— Марҳамат.

— Лйтинг-чи, Жалол Обидович, охирги марта Ялтада қачон бўлган эдингиз?

Бухгалтер раинги рўйи оқариб, аста жойидан кўзгалди-да:

— Ун йилдан бери дам олганимни эслай олмайман,— деди у қандайдир шикаста овозда.

— Мен дам олганингизни сўраётганим йўқ!— деди кескин оҳангда прокурор.— Сўнги марта Ялтада қачон бўлганингизни сўраяпман.

— Ўтган йили.

— Нотўғри! Сиз ўн кун олдин у ерда бўлгансиз. Обком комиссияси текширишни тамомлаган кунгек йўлга чиққансиз. Самолётдан тушгандан кейин янглишиб, бошқа чамадонни олиб кетгансиз.

Чамадонли киши Жалол Обидовичнинг олдига келди. Бу одам — Одина Раҳмонкуловнага Фотиманинг суратини келтириб берган милиционер эди.

Жалол Обидович қизил хошияли тўқ яшил чамадонга ҳадиксираб қараб қўйди:

— Қизик, қандай қилиб бу чамадон меники бўлиши мумкин? Нега сиз шундай, деб ўйлаяпсиз?

— Яхсиси ичини очиб, текшириб кўринг-чи, буюмларингиз жойидамикин?

— Қандай буюмлар?! Биродар, мен умримда бу чамадонни кўрган эмасман!

Шу пайт эшик очилиб, ичкарига котиба кирди, тўғри келиб, Одина Раҳмонкуловнанинг қулоғига энгашди-да:

— Москвадан Василий Тимофеевич кўнгирок килди,— деди шивирлаб.— Тунда Шавкат Усмонович оламдан ўтибди. Юрак зўриқиши туфайли. Ҳимояси шу бугунга тайин қилинган экан.

— Бечора... бечорагинам!— дея Одина Раҳмонкуловна бемажол ўрнидан турди, оёғини судраб, бир, неча кадам нари юрди. Котибаси унга эргашди.— Тақдир унга шафқат қилмади,— деди хаёлчанлик билан Одина Раҳмонкуловна.— Хотинига таъзия телеграммаси жўнатилинг... Шошманг! Самадга отаси вафот этганини бориб ўзингиз айтинг. Бугуноқ касалхонадан чиқиб, Москвага учсин. Василий Тимофеевичникига борсин. Бўпти...

Одина Раҳмонкуловна эзгин алфозда ўрнига келиб ўтирди.

— Бу одам мени масхаралашига токат қилолмайман,— дея Жалол Обидович чамадонли кишига хўмрайиб, обком секретарига жавдираб тикилди.

Одина Раҳмонқуловна унга паришон назар ташлади.

— Тушунолмай қолдим,— дея Қоплонбек Ислombeкович ўрнидан турди.— Биз каерда ўтирибмиз ўзи?!

Заъда бир неча киши хингирлаб кулди.

Одина Раҳмонқуловна зарб билан столни муштлади, гулдон калкиб кетди, йиқилмади.

Бирдан зал жимжит бўлиб қолди, фақат Одина Раҳмонқуловнанинг энтикиб-энтикиб нафас олиши эшитилиб тургандек эди. У кўзларидан ғазаб учқунлари сачраган кўйи Шерали Шерматовичга тик қаради. Бир лаҳза... Бир лаҳзагина улар бир-бирларига қараб қолишди. Шу сонияда Шерали Шерматович ҳаммаси тамом бўлганини пайқадию мотамзадалик билан бошини қуйи эгди.

— Агар сиз — Қоплонбек Ислombeкович, ўз бурчингизга янада виждонан муносабатда бўлганингизда эди, мен ҳозир сизларга чамадонлар ҳақида театр томошаси кўрсатиб ўтирмаган бўлардим,— деди Одина Раҳмонқуловна аламли надомат оҳангида.— Чиндан ҳам сиз каерда ўтирганингизни унутиб қўйганга ўхшайсиз.

— Сиз мени ҳамманинг олдида ноқобил раҳбарга чиқариб ҳақорат қиляпсиз,— деди Қоплонбек Ислombeкович кизариб.— «Плодоовощинпром» менга бўйсунди. Бу трест фақат областимизда эмас, республикада ҳам энг илғорлардан саналади. Қатор кўрсаткичлар бўйича беш йиллик планни уч йилда бажарди. Кўчма Қизил Байроқни қўлда ушлаб турибди. Шерали Шерматович яна нима қилсин?

— Бўлмаган гап!— Унинг сўзини шартта кесди Одина Раҳмонқуловна.— Нодира Ҳазирова ҳақ. Сизнинг мақталган трестингизда фақат сабзавот ва меваларнигина эмас, инсоннинг иззат-нафсини ҳам ўғирлайдилар. Ўзлари ҳеч нарса яратмай, пешона тери тўкмай туриб, халқ фаровонлигини ўғирлайдилар! Бировларнинг обрў-эътибори, кадр-қимматини талон-торож қиладилар.— Одина Раҳмонқуловна шундай дея одамларга сергак назар ташлади.— Партия XXVI съездида шундай дейилган эди: «Совет кишиларининг кўпчилиги ҳалол, виждонан меҳнат қиладилар. Улар ҳақли равишда жамият томонидан берилган ҳар томонлама фаровонликдан фойдаланадилар ва халқ бойлигини авайлаб асрайдилар ва уни кўпайтирадилар. Аммо орамизда оз нарса бериб, давлатдан кўп нарса ундириш пайида юрган одамлар ҳам учраб

туради». Шерали Шерматович билан унинг ҳамтовоқлари ана шундай юлғичлар сирасига киради.

— Янглишяпсиз, Одина Раҳмонқуловна.— Ўз сўзини маъқуллашга уринарди Қоплонбек Ислombeкович.— Ўн беш кишидан иборат комиссия уларнинг ишига яхши баҳо берди. Комиссия хулосаларини ўзингиз ўқидингиз.

— Комиссиянинг айби шуки, жиддий текширув ўтказмаган — алданишган,— деди Одина Раҳмонқуловна унинг гапини бўлиб.— Сабзавот нима бўпти? Улар ҳақиқатни ўғирлашган! Билдингизми, мавжуд аҳвол ҳақидаги ҳақиқатни! Буни ҳали прокуратура ходимлари батамом очиб ташлайдилар.

— Буларнинг ҳаммаси куруқ гаплар!— деди Қоплонбек Ислombeкович ўрнига ўтираётди.— Исботлаш керак.

— Ҳозир мен сизга исботлаб бермоқчиман,— деди Одина Раҳмонқуловна.— Обком комиссияси «Плодоовощвинпром» фаолиятини текширишга киришган пайтда, улар ҳеч нарса топа олмаслигини Шерали Шерматович яхши биларди. Бу менга ҳам маълум эди.

Шерали Шерматович юрагини ялаб ўтган совук шубҳадан аъзойи бадани музлаб, лаблари асабий титради: «Разил... Жодугар. Айёр! Ох, салгина ҳидини сезганимда, салгина олдинроқ билганимда эди...»

Одина Раҳмонқуловна стол устидаги чамадонни очиб кўрсатди ва ичидан бир даста пул олиб, яна жойига тўп этиб ташлади-да, сўнг:

— Бу чамадоннинг ичида ўн беш минг сўм пул бор,— деди.— 150 сўм маош олиб ишлайдиган ва 15 мингги индамасдан ташлаб кетаверадиган одам ҳақида қандай фикрга бориш мумкин? Ким у?.. Ўғрими? Ҳа, ўғри!! Жалол Обидович, мабодо унутган бўлсангиз, эсингизга солиб қўяй, Ялтада самолётдан биринчилар катори тушдингиз. Сизни бири қорамағиз, иккинчиси қўнғир сочли иккита аёл кутиб олди. Чамадонингиз биринчи машинадаги юклар орасида келганини кўриб, жуда хурсанд бўлиб кетдингиз. Машинада бораётганингизда адашганингизни англадингиз. Кулфни бузиб, чамадонни очганингизда хотинлар соявонини кўриб, капалагингиз учиб кетди. Шунда шошилинчда бировнинг чамадонини кўтариб кетганингизни билдингиз. Бу чамадон сизникига ўхшаш — ранги ҳам, шакли ҳам бир хил. Сиз аэропорт хизматчиларини чангитиб сўқиб, ҳамроҳларингиздан машинани орқага қайтаришларини илтимос қилдингиз. Аэропорт биносига отилиб кирдингиз, аммо у ерда ҳеч ким йўқ эди,— дея Одина Раҳмонқуловна бухгалтердан

жиддий сўради:— Жалол Обидович, йўқотган нарсаларингиз ҳақида нега дарҳол милицияга хабар қилмадингиз?

У индамади. Кейин Одина Раҳмонқуловна унга:

— Чунки кўрқар эдингиз. Милицияга шунча пулни қаердан олганингизни айтишингиз зарур эди,— деди.— Шундайми?

Жалол Обидович елка қисди:

— Жуда ғалати! Бу чамадон меники эканини қандай исботлайсиз?

Турсун Тожиевич оғир томоқ кириб:

— Ялта аэропортида сиз билан бир самолётда учган барча йўловчиларнинг исмлари ва юк номери квитанцияларини текшириб чикдик,— деди таҳдидли бош чайқаб.— Ялтада уч кун бўлдингиз, сўнг сизни кутиб олган аёллардан бири билан бирга Сочига жўнадингиз. Яна айтиб кўяй, машина ҳам, рулда ўтирган кўнғир сочли аёл ҳам, сиз бориб тушган дангиллама уй ҳам — ҳаммаси Шерали Шерматовичнинг пулларига сотиб олинган.

— Йўқ, менинг чамадоним эмас!— деди қақшаб бухгалтер.— Пул ҳам меники эмас. Шунча пулни мен қаердан оламан?!

Турсун Тожиевич бамайлихотир сўзида давом этди:

— Бир кун туриб, ҳар хил мева-чевалардан сотиб олдингиз-да, маъшуқангиз билан Сочидан Байкал кўлидаги зиёфатга бориш учун учиб кетдингиз.

— Ҳаммаси бўҳтон!

Одина Раҳмонқуловна прокурорга юзланди:

— Турсун Тожиевич, ялталик гўзални бу ёққа чакиринг... Фотима Собировна сабр қилиб турсин!

Одина Раҳмонқуловна яна Шерали Шерматовичга қаради: у ҳамон ғужанак бўлиб, ички титроғини аранг босганча кичкина эшикдан кўз узмай ўтирарди.

Ок халатли киши апельсин солинган қоғоз халта кўтарган ёшгина аёлни бошлаб ичкари кирди.

Бир қарашдаёқ унинг гўзаллиги Одина Раҳмонқуловнани ҳайратда қолдирди. Йирик кўй кўзли, кўнғир сочли, юзлари хиёл қизарган, чап бармоғида йирик очқизғиш кўзли бриллиант узук ярқираб турган бу аёл ҳар қандай кишини ўзига сеҳрлаб кўядигандек эди.

Одина Раҳмонқуловна прокурорга бир қараб, қошларини чимириб қўйди.

Кимдир — залдагилардан бири йўғон овозда:

— Пуштиранг бриллиантни қаранглар!— деб юборди.

Ёқимтой аёл ўзига қизиқсиниб қараб турган одамларни кўриб, иккиланиб тўхтаб қолган эди:

— Профессор, биз адашганга ўхшаймиз.— Шивирлади у хамроҳига.— Янглишиб, бошқа жойга келиб қолибмиз-ку! Бу ерда кандайдир йиғилиш бўляпти шекли.

Турсун Тожиевич унинг истикболига чикди:

— Марҳамат, марҳамат, бу_ёкка!

— Мени кечирасиз,— деди аёл майин оҳангда.— Биз адашибмиз... Мана бу киши — профессор Ялтага бориб, эрингизни обком биносидан чиқаётганда машина уриб кетди. У ўша ерда ётибди, деди. Биз унинг олдига келган эдик,— аёлнинг кўзларидан йирик ёш томчилари юмалади.

— Хавотир олманг,— деди прокурор уни юпатиб.— Шерали Шерматовичга ҳеч нарса бўлганч йўқ. Мана у — соппа-соғ ўтирибди. Сизни бу ерга Ялтадаги дангиллама уйингизни қим сотиб олиб берганини аниқлаш учун чақиртирган эдик.

— Ҳеч нарса тушунмаяпман. Бу ерда нима бўляпти ўзи?— дея пичирлади кўнғир соч аёл ва Шерали Шерматовичга ваҳима билан тикилди.— Ҳеч нарса...

Ҳамон аёлга индамай қараб турган Одина Раҳмонкуловна гап котди.

— Шерали Шерматович, айтинг-чи, ана у антика бриллиант узукни сиз совға қилган эдингизми?

Шерали Шерматович аламдан кўнғир сочли аёлни мажақлаб ташлагудек вазоҳатдан кичкириб юбораёзди.

— Мен дарров айтдим-ку!— Эллик ёшларга бориб қолган киши ўрнидан туриб гапирди.— Антика бриллиант у. Бунақаси...

— Қизик, сизнингча, баҳоси қанча туради?— деб сўради ундан Одина Раҳмонкуловна.

— О, баҳоси ўн мингдан кам эмас. Қаранг, ловуллашини қаранг, ҳақиқий бриллиант. Мен бунақанги пуштиранг бриллиантни биринчи кўришим...

Ранги оқариб кетган кўнғир сочли аёл кўзлари кўрқувдан олайиб:

— Профессорнинг илтимосига кўра тақиб келган эдим,— дея пичирлади.— Пуштиранг бриллиант узугингизни тақиб олармишсиз, деди. Ўзи совға қилган бу узукни Шерали Шерматович яхши кўради.

«Разиллар, разиллар!— Ич-этини еб ўйлади Шерали Шерматович.— Ҳаммаси менга қарши. Манави ақли пастнинг гапларини қаранг. Буни ҳам Одина Раҳмонкуловна тайёрлаган! У мени мажақлаб, йўқ қилиб ташламоқчи!»

Одина Раҳмонкуловна Жалол Обидовичга юзланди, у ҳамон какқайган кўйи қарахт бўлиб турарди.

— Жалол Обидович, ўзингизнинг фойдангиз ва бизнинг манфаатларимизни ўйлаб, тўғриси айтидиган вақтингиз келди. Шерали Шерматович шунча пулларни қаердан олади?

У бирдан киприкларини пирпиратганча кўзларини жавдиратиб турди-да, сўнг бемажол курсига чўкиб, пўнгиллади:

— Қаердан билай...

Турсун Тожиевич ундан сўради:

— Майли, Шерали Шерматович шунча пулни қаердан олиштни билмайсиз, аммо ўзингиз қаердан оласиз? Душанбадан хонандалар, Хоразмдан раққосалар чакириб, Байкал кўли қирғоғида бутун ҳамтовокларингизга зиёфат бериш учун пулни қаердан олдингиз?

— Тўхмат!— дея кичкириб, Жалол Обидович ўрнидан туриб кетди. Юзлари мум тусига кирди. Бу сўзларни кичкириб айтиётгандаёқ юрагига совуқ ваҳима оралаб, бўлажак даҳшатли жазони ҳис этган-у, аъзои танига калтироқ кирган эди.

— Барча айш-ишратларингизни яширин камерада суратга тушириб олган киночиларимизнинг далилларини ҳам ёлғон дейсизми?— деб совуққонлик билан сўради Одина Раҳмонқуловна ва зал ичкарасида тасвирни катталаштириб кўрсатадиган асбоб ёнида турган мўйловли йигитга имо килди.— Бошланг!

Бирдан залдаги пардалар туширилди. Саҳнада ажойиб Хоразм мақомлари уйғунлигида Байкал кўлининг сўлим қирғоғи намоён бўлди.

Шунда кўққисдан:

— Тўхтанг! Тўхтатинг!!— деб бақирганча Қоплонбек Ислombeкович ўрнидан туриб кетди.— Мен ҳаммасини айтиб бераман! Ҳаммасини!

Шу аснода Шерали Шерматовичнинг паст, бўғиқ овози янгради:

— Сотқин! Сотқинлар!..

Шовқин-суронда ким нима деяётганини англаб бўлмас эди.

Турсун Тожиевич ўз кўзларига ишонмагандек ҳаракатсиз донг қотиб турарди.

Одина Раҳмонқуловна кўлидаги қаламни юқори кўтарганча ҳайратангиз ғалаба суруридан кўзлари чакнаб жим ўтирарди. Ниҳоят:

— Тартиб сақлансин!— деб кичқирди ва қалам билан гулдонни қаттиқ уриб тақиллатди-да, баланд овозда хитоб килди:— Тартиб сақлансин!..

Саҳнада эса сўлим манзаралар тобора равшанлашиб борарди.

УЙГАЧА ИККИ ҚАДАМ

Қаердадир — олисларда кўнғироқ жиринглагандай бўлди. Овоз аста-секин яқинлашди-да, кейин жимлик чўкди. Бир оздан сўнг яна жинғироқ товуши эшитилди.

Доктор Абдурахмонов уйқусираган овоз билан:

— Трубкани олсанглар-чи! — деб бажирди.

Телефон тагин жиринглади.

Доктор бирдан қаддини тиклади-ю, меҳмонхонанинг икки хонали номерида эканлигини англади. Бошини кескин силкиб, соатига қаради: олтидан ўнта ўтяпти. Олар-олмаслигини билмай, иккиланиб турганида телефон яна жиринглади, у чўзилиб трубкани олдию:

— Доктор Абдурахмонов эшитади! — деди хиёл дағал овоз билан.

Жавоб ўрнига олдин сукунат, кейин эса қисқа-қисқа гудок эшитилди: дут-дут...

У ковоғини уйганча трубкани жойига кўйиб, яна кўнғироқ бўлишини кутди, лекин телефон жирингламади.

Доктор ўрнидан туриб, стаканга сув қуйди, уйқусини бузган нокасдан аччиғланиб, телефонга хўмрайиб қараб қўйди. Сўнг сувни ичиб бўлгач, муздай сувда ювингани ваннахонага кириб кетди.

Доктор Абдурахмонов жунжикканча қайтиб чиқиб, чаккон артинаркан, телефон орқали нонушта буюрди. Сўнг яланг оёқ юриб, калта иштонда балконга чикди, пастга қаради: машинаси меҳмонхона олдидаги майдон чеккасида турарди.

Шу пайт эшик аста тикиллади.

— Кириг! — деди турган жойида орқасига ўгирилиб. Нонуштанинг бу қадар тез келтирилганига ҳайрон бўлиб, дастёрга миннатдорчилигини изҳор этишни кўнглидан ўтказиб, ичкарига кирдию баттар ҳайрати ошди. Келган одам дастёр эмас, нотаниш бир қиз эди. Лекин қиз қандайдир танишига ўхшарди. Қиз кейинги пайтларда ёшлар ўртасида кенг расм бўлган костюм-шим кийиб, елкасига японча магнитофон осиб олган эди.

Доктор Абдурахмонов хижолатдан қип-қизариб, сочикка ўранаркан, зардалироқ қилиб:

— Мен официантми деб ўйлабман!— деди.

— Азонлаб безовта қилганим учун узр, доктор,— деди қиз таъзим мақомида хиёл тиз букиб.— Аммо кечроқ келсам, сизни учратолмай қолишим мумкин эди.

— Бир минут сабр қиласиз,— деди доктор ошкора тундлик билан ва оромхонага кириб, эшикни ёпди.

Абдурахмонов кийиниб, қайтиб чиққанида қиз креслога бемалол ўтириб олган, сумкаси эса стол устида эди. Қизнинг анча муддатга келгани — хотиржам суҳбатлашмоқчилиги аён бўлди. Негадир докторнинг энсаси қотди. У қизни танигандай бўлди. «Ўша!— деб ўйлади.— Ўшанинг қизи...»

Эшик тақиллади.

— Кириг!— деди доктор.

Эшик очилиб, ичкарига баркашда нонушта кўтариб, хушсуратгина, аммо уйқусизликдан «ўзлари қизарган дастёр жувон кирди-да:

— Салом, салом!— дея беҳаё бир назар билан қизга қараб, мийиғида кинояли кулимсираб қўйди.— Мен фақат бир кишилик овқат келтиргандим.

«Тасқара! — деб ичида сўкинди доктор.— Башаранг курсин...»

— Мен ҳозиргина нонушта қилиб келдим,— деди қиз.— Менга керак эмас.

Дастёр жувон ҳайронсираб аввал Абдурахмоновга, сўнг қизга нигоҳ ташлаб, эшик сари юрди.

Доктор Абдурахмонов қизга ва ўзига чой қўйди. Пиёласига қанд солиб, қошиқ билан айлантираркан:

— Хўш,— деди Абдурахмонов жимликни бузиб.

— Нонушта қилиб олинг, кейин...

— Кейин вақтим бўлмайди.

Қиз ўрнидан туриб:

— Татьяна Пашина,— деди ўзини таништириб.

«Ўша!— деди доктор Абдурахмонов юраги гурсиллаб.— Худди ўшанинг ўзи!»

— Хўш?

— Мен Москвадан келдим. Журналистман.

Қизнинг гапириш оҳанги доктор Абдурахмоновга нашъа қилди, майин жилмайди.

— Нима десамиқин?— Қизгина тараддулланиб, ёноғини қашиди. Сўнг тез-тез сўзида давом этди.— Мени қизиқтираётган масала Москва атрофидаги Луговая станциясидан бу ёққа олиб келинаётган номаълум жанг-

чининг хокига тааллуқли. Қирк биринчи йилда у ерда ўзбеклардан тузилган гвардиячи қисмлар, яъни Ўзбек дивизияси жанг қилган эди.

— Сизни Москва остоналарида, ўша Ўзбек дивизиясининг сафида жанг қилган ё қилмаганим қизиқтиради шекилли?.. Жавобим шу — йўқ, жанг қилмаганман.

— Қаерда ярадор бўлгансиз?

— Нега сиз мени ярадор бўлган деб ўйлаясиз?

— Боя белингизнинг устидаги каттакоп чандикка кўзим тушган эди.

— Ё тавба! — деб, ёлғондакам кулди доктор Абдурахмонов. — Мен, умуман, фронтда бўлмаганман. У чандик эмас, буйрагимни операция қилишган, шуники.

Доктор негадир бирдан ўрнидан турди.

— Соат ўн бешу ноль-нолда Москва-Тошкент поезди келади. Ўша номатълум солдатнинг хокини олиб келаётган Ўзбекистон делегацияси шу поездда. Делегация аъзоларидан бирортаси сизнинг саволингизга батафсил жавоб беради. Менинг эса у бечора солдатга ҳеч қанақа алоқам йўқ.

— Доктор, мен сиз ҳақингизда кўп нарса биламан, — деди, киз ўтирган кўйи.

Ногоҳ телефон жиринглади.

— Кечирасиз, — деди у трубкани оларкан, кўлини кўтариб. — Доктор Абдурахмонов эшитади!.. Э-э, аллақачон уйғотиб юборишди... Раҳмат, Шоқир, ўзимникида бораман. Кўришгунча...

— Мени афв этгайсиз, — деди Татьяна. — Ҳозир сиз билан гаплашган одам — дўстингиз профессор Шоқир Умаров эмасми?

— Хўш, шундай бўлса-чи?

Абдурахмонов кизнинг кўзларида йилт этган кулги ифодасини илғади, негадир гаши келди.

— Сиз буни қаердан биласиз? — деди доктор, яна ҳам куруқкина оҳангда.

Қизнинг чеҳрасида нимтабассум жилоланди.

— Уруш пайтида Шоқир Умаров госпиталнинг бошлиғи бўлган. Сиз унинг кўлида ишлагансиз. Сизни ҳамма доктор Абубакир деб атаган...

Абдурахмоновнинг туйқус пешанаси тиришди, бир оздан сўнг:

— Мухтарам синглим, — деди куруқкина қилиб. — Яна қайтараман: отимнинг Абубакирлиги рост, аммо у докторга ҳам, урушга ҳам алоқам йўқ.

Докторнинг кутилмаган суҳбатдошдан тезроқ қутулгиси келаётгани энди яққол сезилиб қолди, қаёққадир шошилаётганини рўқач қилиб:

— Мен борсам бўлармиди,— деди худди ўз-ўзига гапираётгандек секин овозда.— Ишларим кўп эди.

— Майли, менга рухсат,— дея Татьяна ўрнидан туриб, магнитофонини елкасига осди-да, сумкасини кўлига олиб, назокат билан хайрлашди.— Кўришгунча, доктор...

Доктор Абдурахмонов машинани чиройли айвон олдида тўхтатиб, ток сўрилари билан ўраб олинган шийпонга караб юрди.

Атроф гулзор, гулзорлар оралаб ёлғизоёқ йўлкалар ишланган. Бу ишларнинг ҳаммаси зўр ҳафсала, ноziк дид билан қилингани яққол кўриниб туради.

Абдурахмонов сарховуз бўйидаги шийпондан анча бериди тўхтади. У олисдан профессор Умаровни кўрган, профессор ёлғиз эмас, ёнида бир аёл бор эди.

Аёл бошини хиёл бурган эди, Абдурахмонов уни таниди: Татьяна!

Абдурахмонов секингина бурилиб, сездирмай чиқиб кетмоқчи бўлди. Худди шу пайтда Умаров уни кўриб қолди.

— Марҳамат қилинг, доктор!

Профессор шляпасини олган эди, бошининг сочи тўкилган тепаси куёшда ярқираб кетди.

Абдурахмонов яқинлашганда Татьяна ўрнидан турди-да, эркалангандай қўл узатиб, деди:

— Мана, биз яна учрашдик, доктор Абдурахмонов.

— О, сизлар танишмисизлар?!— деб сўради Умаров.

— Ҳа, танишмиз,— деди Абдурахмонов ва яқинлашиб келаётган уй бекаси томон бир неча одим юриб, мулозамат билан сўрашди.— Яхшимисиз? Соғлигингиз қалай?..

— Жуда хоргин кўринасиз,— деди профессорнинг хотини.— Чой ичасизми, кимизми?

— Бевозта бўлманг,— деди доктор миннатдор оҳангда.— Ҳеч нарса керакмас, ташаккур.

— Сиз нима ичасиз?— деб сўради бека Татьянадан.

— Қимиз,— деди қиз.

— Бу хоним сен ҳақингда жуда кўп нарсаларни сўрадилар,— деди профессор Татьянага кулиб қараркан.— Жавобларимни айтайми?

— Профессор сизни жуда мактадилар,— дея шошиб, унинг гапини бўлди Татьяна.— Лекин барибир ҳали ҳаммасини айтганларича йўқ.

— Татьяна сенинг Москва остоңаларидаги жангларда қатнашган ёки қатнашмаганлигинг билан қизикдилар.

— Йўқ, қатнашмаганман,— деди доктор.— Йўқ...

— ДеМақ, ёлгон гапирибман-да,— деди профессор. Унинг хотини эса ялт этиб Абдурахмоновга қаради:
— Абубакир, сиз Москва остоналарида жанг қилмаганмисиз?

— Йўқ, жанг қилмаганман,— деди доктор бош чай-каб.

— Майли, нимани назарда тутиб, бундай деяётганингни бизга қизиғи йўқ.

— Нимани назарда тутаётган бўлсам, шуни айтдим,— деди доктор гап хушламай.

Профессорнинг хотини елка қисиб қўйди. Сўнг Татьянага юзланди:

— Юринг, биз кимизхўрлик қиламиз. Қимиз — яхши...

Профессор Умаров докторнинг кўлтиғидан олиб:

— Бу киз сендан нимадир истайди,— деди.

— Шоқир, сен уни анчадан бери танийсанми?

— Йўқ, бугун биринчи марта кўришим,— деди профессор.— Қелди. Отини айтди. Кейин сен ҳақингда сўрай бошлади. Қани, айт-чи, нега Москва остоналаридаги жангларда қатнашганингни ундан яширдинг?

Профессор доктор Абдурахмоновнинг чуқур ўйга толганини сизди. Унинг пешанасидаги ажинлари куюқлашиб, кўзлари олис бир нуқтага қадалиб қолган эди.

— Маринани эслайсанми?— деб сўради доктор жимликни бузиб:

— Маринани?

— Ҳа.

— Хўш?..

— Бу ўшаинг қизи.. Ўша мовий кўзлар, ўша юзлар, ўша жилмайишлар... Онасининг худди ўзи. Фақат Маринанинг сочлари... қорароқ эди.

— Мақсади нима экан бу қизнинг?

Доктор Абдурахмоновдан жавоб бўлмади. У тизгинсиз хаёллар оғушида эди. Хотирисида ажиб бир манзара ёлқинланди...

...Кенг дарёда Марина сузиб борарди. У бирдан гойиб бўлди.

— Марина!— деб чақирди уни доктор.— Қаёқдасан? Ҳеч ким жавоб бермади.

Абубакир қизнинг қаёққа яширинганини тушуномасди.

— Марина!..

Яна жимлик.

Абубакир сувга калла ташлаб, нариги қирғоққа

сузиб ўтди-да, чечаклардан¹ чиройли гулдаста ясаб, киргокка қайтди.

— Нима бало бўлди? Кийимларим қани?..

• Марина орка тарафдан енгил одимлаб келди-да, эркаланиб, унинг елкасидан кучди; улар юмалашиб, сувга тушиб кетишди...

— Абубакир, мени кечиргин, дўстим,— деди профессор дабдурустдан дардкашлик билан.— Мен...

Доктор Абдурахмонов мийиғида кулиб:

— Нима учун узр сўраяпсан?— деди.

— Ўшанда... Марина билан ораларингга совукчилик туша бошлаганида ёрдам беришим керак эди.

— Қўлингдан нима ҳам келарди?

— Ҳеч бўлмаса огоҳлантириб қўйишим мумкин эди-ку! Мен билардим...

— Ўзим ҳам билардим.

— Мен аввалдан билардим. Санитар эшелонидагиларнинг ҳаммаси қирилиб кетгач, биргина Расулни олиб келишган кун эсингдами?

— Албатта, эсимда.

— Ўшанда Марина унинг атрофида парвона бўлиб юргандаёқ ораларингизга совуклик тушишини пайқаганман. Вақт ҳам, олдини олишга имконият ҳам бор эди. Мен четда турдим... Ўзингга ташлаб қўйдим.

Доктор Абдурахмонов индамади, пешонаси тиришди, кескин ўнгга бурилиб, осилиб турган олма шохидан бир сарғайган барғни юлиб олди.

Шу пайт дарвоза тарафдан машинанинг бабаплагани эшитилди.

— Ана, машина келди!— деди профессор.

Поезд жуда секинлик билан яқинлашиб келмокда эди.

— Ҳозир хоки келтирилаётган йигитнинг қачонлардир шу вокзалдан кунларнинг бирида ғалаба билан қайтишига тўла умид қилиб, фронтга кетганлигини ўйласанг, юраги эзилиб кетади кишининг,— деди профессор.

Лабларини қаттиқ қимтиб олган доктор Абдурахмонов индамади.

Шу пайт мотам куйлари янгради.

Номаълум солдат кабридан хомуш қайтишаркан:

— Умримда кўрганим кўмиш маросимларнинг энг каттаси шу бўлса керак,— деди профессор Умаров.

— Менинг ҳам,— деди Абдурахмонов вазмин бош чайқаб.

Улар хиёбондаги одамлар тўпини айланиб ўтишди.

Профессор Умаров савол назари билан доктор Абдурахмоновга қаради.

— Мен энди қайтаман, дўстим,— деди доктор.—
Ўзларингиз меҳмон бўлиб боринглар.

— Бугун қолиб, эртага кетсанг бўлмайдами?

— Иложи йўқ,— деди доктор хайрлашиш учун қўл
чўзиб.— Кўришгунча...

— Абубакир, сиз тўғри Фарғонага кетасизми?— деб
сўради профессорнинг хотини, унинг кўзлари йиғидан
қизариб кетган эди.

— Ха,— деди доктор.— Боринглар, кутамиз.

— Албатта,— деди профессорнинг хотини.— Уйдаги-
ларга салом айтинг.— Сўнгра у Татьянага бир қараб
олди.— Сиз бу қизалоқни ҳам Фарғонага олиб кетмай-
сизми?

Татьяна Абдурахмоновга катта-катта мовий кўзларини
жавдиратиб турарди. Докторнинг негадир тайсаллаётган
ини пайқаб:

— Мен автобусда кетаман,— деди.

— Йўқ, автобус бўлмайди,— деди қатъий қилиб про-
фессорнинг хотини.— Чарчатворади.

Татьяна ҳамон савол назари билан доктор Абду-
рахмоновга қараб турарди.

— Албатта олиб кетаман,— деди Абдурахмонов
ўзини ўзи енгиб.

Улар илиқ хайрлашишди.

Катта йўлга тушганларидан сўнг доктор суҳбат-
лашишни хоҳламай радио мурватини буради, қандайдир
оғир бир куй янгради. Куй борган сари кучаярди.

Татьяна радио товушини сал пасайтириб:

— Фарғонага қандай қилиб келиб қолганингизни га-
пириб беролмайсизми?— деб сўради.

Доктор ялт этиб кизга қаради. Бир оздан сўнг:

— Бунга соғлиғим масаласи сабаб бўлган,— дея жа-
воб берди. Унинг овози негадир бўғик, узокдан келаёт-
гандек эштилларди.— Буйрагимнинг мазаси қочган эди,
докторлар бир йилга ҳам етмайсиз, дейишганди. Кўриб
турибсиз, янглишган экан улар.

— Мен сиздан айни шу Фарғонада ўрнашиб қолган-
ингиз сабабини сўрамоқчийдим.

Доктор Абдурахмонов саволни эшитмагандай парво
қилмади.

Ейилиб оқаётган сойга яқинлашишаркан, Татьяна
сувнинг майин жилдираб оқаётганини эшитгандай бўлди,
юзига салқин эпкин урилганини сизди. Узокдан ям-яшил
кишлоқ сирли бир хилқатдек кўзга ташланарди.

— Қизик,— деди Татьяна,— сойнинг нарғида бит-

таям дарахт йўқ эди. Бу ёкда эса, каранг, шу қадар гўзалки, кўзинг яшнаб кетади. Одам Ато Момо Ҳавони худди мана шунақа боғлар ичида севиб қолган бўлса керак. Шундоқ уйқусидан уйғонгану бир кўришда ошиқ бўлиб қолгандек... Ха, айтмоқчи, бир пайтлар менинг онам ҳам шу жойларда яшаган экан.

— Онам дейсизми?.. Бу ёқларга қандай қилиб келиб қолган экан?

— Аввал бу ерларда даволанган... Кейин эса севиб қолган. Ўша пайтда ўн олти-ўн етти ёшларда бўлган, йигити йигирма уч ёшларда экан.

Машина сой бўйидаги тошлоқ йўлдан борар, осмон акс этиб тургани учунми, зилол сув кўм-кўк-кўриниб, ўзига чорларди.

Соҳилда ёш бир жувон сувга қараб ўтирарди. Бир маҳал у кўйлақ, лозими билан сувга кирди-да, ўртароққа бориб, сузиб кетди.

Доктор Абдурахмонов жунжикиб, газни босди, машина тезлиги бирдан кўтарилди.

Татьяна унга синчков тикилиб туриб:

— Сизнинг жуда чиройли хотинингиз борлигини профессор менга айтгандилар,— деди.

— Бор эди... ҳозир кетиб қолган.

— Тинчгина ажралдинларми ишқилиб?

— Ажралиш — ажралиш-да! — деди доктор.

— Менинг ота-онам тинчлик билан, иззат-ҳурмат билан ажралишди. Онам шартта Парижга, ўглининг олди-га кетди-да, отамга бошқа кутма, деб, ўша ёқдан хат ёзиб юборди.

Улар бир оз муддат жим қолишди.

Татьяна магнитофонини тиззасига кўйиб, асабий равишда мурватларини бурай бошлади.

— Хўш, ойингиз Парижда нима қиляпти энди?

Татьяна кулди.

— Биринчи эридан бўлган ўглиникида яшайди. Ўгли эса элчиҳонада ишлайди.

Қиз унсизгина энтикди-да, туйқус бир гап ёдига тушгандек докторга қизиксиниб тикилди.

— Биласизми, сизни илгари ҳам қаердадир кўрган-декман.

Абдурахмонов елкасини қисиб кўйиб:

— Ойингиз бу ерларда яшаган бўлса, оти нима?— дея ўсмоқчилаб сўради.

— Марина. Марина Косих. Эшитганмисиз?

— Йўқ, эшитмаганман шекилли,— деди доктор бамай-лихотир бош чайқаб.— Бу ерларда яшаб, беморларни

даволаётганимга, мана, ўттиз беш йил бўлиб қолди. Эҳтимол, эшитганман-у, ёдимдан чиқиб кетгандир.

— Онам бу ерларда тахминан тўрт йилча яшаганлар.

— Татьяна, бу давр ичида палаталаримга минглаб одам кириб чиқиб кетган,— деди доктор узр оҳангида.

— Тўғри, тўғри,— деди Татьяна.— Лекин қандайдир Абубакир деган доктор онамда жуда катта таассурот қолдирган экан...

Ногоҳ ён тарафдаги йўлдан бир машина ўқдек отилиб чиққани учун доктор бирдан қаттиқ тормоз берди. Татьяна чайқалиб кетиб, машина радиосига қўли билан тиралиб қолди.

— Келинг, мен ҳайдайн,— деди қиз ийманибгина,— Эрталабдан бери чарчагандирсиз?

— Йўқ, чарчаганим йўқ. Уйгача икки қадам қолди,— дея доктор елиб бораётган машина тезлигини янада оширди.— Ҳадемай етиб қоламиз.

Қизнинг юзларида сирли жилмайиш ифодалари жилланди.

— Шундай қилиб, бу ерларда ўттиз беш йил яшадим, дедингиз-а?

— Ҳа, ўттиз беш йил.

— Демак, сиз доктор Абубакирни танишингиз керак. У ҳам шу ерларда ишлаган.

— Абубакир?— дея доктор қизга бир нигоҳ ташлаб, бошини сарак-сарак қилди.— Йўқ, эслолмаяпман.

— Афсуски, мен унинг фақат отини биламан. Ўзини ҳеч қачон кўрмаганман. Аммо у одам хаёлимда худди Ромео ёки князь Балконскийга ўхшаб, жуда аниқ ўрнашиб қолган.

Доктор йўлга хаёлчан тикилиб борарди.

Татьяна гапида давом этди:

— У одам профессор Зибарскийнинг энг иқтидорли аспиранти бўлган экан.

— Владимир Ильич Лениннинг жасадини мўмиёлаган профессор Зибарскийми?

— Ҳа... Доктор Абубакир негадир аспирантликдан воз кечиб, ҳарбий госпиталга ўтиб кетганида кўплар ажабланишган эмиш. Лекин минг афсуски, онам билан йққаласининг севгиси фожiali тугаган экан.

— Доктор Абубакир ичарканми?

— Йўқ-йўқ!— деди Татьяна бош чайқаб.— Онамнинг айтишича, у жуда кўп ишларкан, ҳар куни ўн бештагача, баъзан ундан ҳам кўпроқ ярадорни операция қиларкан. Бир куни бир оғир ярадорни олиб келишибди. Врачлар операция қилишдан бош тортиб: «Фойдаси йўқ. Операция

столидаёк жони узилади», дейишибди. Шунда факат доктор Абубакир операцияга кўл урибди.

...Тонг отди. Доктор Абубакир ҳорғин юриб ўзи операция қилган беморнинг тепасига яна келди. Бемор жуда хушсурат, ёш бир йигит эди. У уйқусида ўжар қайрилган қошларини каттик чимириб қўйди.

— Ухлайверсин,— деди доктор ҳамширага қараб.— Сиз ёнидан жилманг.

Доктор узоклашиши билан аллақачон уйқуси ўчиб кетган ярадорлардан бири ҳамширадан сўради:

— Бу беморни сен олиб келдингми?

— Ҳа.

— Олма ейсанми?

— Йўқ, раҳмат.

— Фронтда нима янгиликлар бор?

— Билмайман.

— Ахир, сен ўша ёқдан келдинг-ку?

— Чекиняпмиз.

— Газеталарни ўзим ҳам ўқийман. Лекин қанақа янгиликлар бор? Тугайдимиз, тез орада?

— Унақа эмас. Жим! Уйғотиб юборасан. Ухлаши керак бечора. Жуда қийналиб кетди.

— У сенга ким бўлади? Қайлигингми?

— Йўқ.

— Оти нима?

— Кичкина.

— Кичкина? Бу нима деганинг?

— Лақаби «Кичкина». Полковник қўйган лақаб. Бир куни у: «Энди ҳамма умидимиз сендан, Кичкина», деганди. Шу-шу уни ҳамма Кичкина деб атаётган бошлашди. Оти Расул.

— «Расул» нима дегани?

Бурчакдаги каравотдан бир бемор изоҳ берди:

— Расул — оллоҳнинг элчиси дегани..

— Отсаларинг-чи! Нимага отмай турибсанлар! — Бирдан алаҳсираб, бақириб юборди Расул.— Отинглар!..

— Жим!— деди ҳамшира.— Қимирламай ёт!

— Мен қаердаман! Сен кимсан?..

— Мен Ленаман. Ҳамшираман. Сен Фарғона яқинидаги госпиталдасан.

— Фарғона? Демак, мен уйга келиб қолибман-да!..

Нима, уруш тугадими?

— О-о, қанийди!— деди ҳамшира.

— Мен ўламан,— деди Расул юзлари ногаҳоний

азобдан буришиб.— Ҳаммаёғим огрияпти. Ұлишимни сезяпман. Онамни чакиринглар!..

— Расул, азизим, ўзингни бос, кийини ўтди,— деди меҳрибойлик билан ҳамшира.— Бир ойдан кейин бутунлай тузалиб кетасан.

Расул кўзларини юмди. Пешонасига тер чиқиб, устки лаблари титрай бошлади.

— Йўқ!— бақирди у бирдан.— Йўқ! Йўқ! Коля, ёрдам бериб юбор! Менга ёрдам бериб юбор!..

— Улар ўлган-ку!— деди ҳамшира бўғиқ овозда.— Энди сенга ёрдам беришолмайди. Тинчгина ёт.

Беморлардан бири:

— Докторни чакириш керак,— деди.— Бақирмасин, ҳамшира!

— Ахир, у алаҳсираяпти, ўртоқ капитан!— деди ҳамшира.

— Тинчлантиринг-да, уни! Ахир, тинчлантирадиган дорилар бор-ку! Унинг бўқиришидан жинни бўлиб қолишимиз мумкин!

Расул бирдан ўрнидан туриб кетди.

— Мен айбдорман!— дея бақирди у яна.— Уларни мен ўлдирдим!

— Докторни чакиринглар!— деди ҳамшира таҳликага тушиб.— Ұляпти шекилли!

Палатада шовкин-сурон кўтарилди:

— Доктор! Доктор Абубакирни чакиринглар!..

Эрталабки пайт. Уйларнинг олдида сигирлар кавш қайтариб ётишибди. Ҳар ёқдан қушлар сайроғи эшитилади.

Госпиталнинг олдидаги ариқчада элик ёшлардаги катта ҳамшира юзини юваётган эди. У бошини кўтариб, яқинлашаётган доктор Абубакирга кўзи тушди.

— Кўп касал олиб келишдимиз?— деб сўради доктор.

— Бир эшелон. Жуда оғирлари ҳам бор.

— Уларни қаерга жойлаштирамыз? Ҳеч ақлимга сизмайди,— дея хўрсинди доктор.

Улар вазмин одим отиб, палата томон боришарди.

— Сиз ухлаб олишингиз керак,— деди ҳамшира.

— Расул тузукми?

— Ёмон. Кўп алаҳсиради...

Расулнинг кўзлари юмук эди. Доктор унинг елкасига кўл теккизиши билан кўзларини очди.

— Аҳволингиз яхшими?

Расул доктор Абубакирга бир қаради-ю, индамади.

— Сизни эшитмаяпти,— деди Лена.

— Расул! — деди доктор. — Уйингизга хабар юборайликми?

Расул кўзларини юмди.

— Лена, сиз ўтириб туринг,— деди доктор. — Мен хозир келаман...

Доктор Абубакир йўлакка чиққанида унга эргашиб юрган катта ҳамшира:

— Унинг ана шунақа миқ этмаслигини кўрганда одам даҳшатга тушиб кетади,— деди.

— Жуда кўп қон йўқотган-да,— деди доктор.

— Омон қолади, деб ўйлайсизми?

— Ким билади...

Қоронғи туша бошлаган пайт. Естикқа суяниб олган Расул олисдаги ям-яшил боғларга суқ билан ўйчан тикилиб ётаркан, госпиталь учун жуда зўр жой танлашибди, деб хаёлидан ўтказди.

Палатада инқиллаш, йўтал, эснаш аралаш солдатларнинг узук-юлуқ гаплари эшитилади:

— Чекишдан ол!

— Ўзинг олиб юр.

— Яна оғайнимиш-а!

— Оғайнигарчилик ўз йўлига, тамаки ўз йўлига.

— Ўртоқ старшина, аккордеонни беринг, жуда кўнгиш кўмсаепти!..

— Вей, галварс, кўрмайпсанми, Расул ухляепти. Уйғонсин, ўйинга тушадиган қилиб чалиб берасан.

— Кимдир рояль чалапти.

— Вебер,— деб изоҳ берди биров.— Марина ўзининг докторига чалиб беряпти. Яхши куй.

— Зўр чалапти-да, барака топгур! — деди малла сочлари пахмайиб кетган мўйловли бир киши.— Бахтларини берсин ишқилиб...

Расул мусикани тингларкан, бирдан куй асабларига мойдек ёққанини, руҳида ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайдиган ажиб, айни замонда ҳазин шодлик кўзгалганини сизди. Вужудини хушқувчи қарахтлик эгаллади, кўзлари юмилди. Оғриқ йўқолиб, фарқ гуллаган шафтолизорда сайр этаётгандек, жисмида лазиз бир сархушлик ва бахтиёрлик ҳиссини туйди. Куй ҳозирги пайтгача руҳида ўзи сезмаган кучларни кўзгади. Шу дақиқадан бошлаб энди ўлмаслигини пайқади.

— Ажойиб! — деб шивирлади у.— Жуда ажойиб...
Лена тагин таҳликага тушди.

— Яна алахсираяпти!

Тонг отди. Ташқарида тинмай ёмгир ёгарди.

Расул операциядан кейин пайдо бўладиган огрикни энгишга, ўзини ҳақиқий эр йигит қилиб кўрсатишга уринарди.

— Энг кизиғи шуки, ҳеч қаерим огримаяпти...

Доктор Абубакир шукрона оҳангида кулиб:

— Омадинг бор экан,— дея кўлидаги снаряд парчасини кўрсатди.— Сал чапроққа текканда... Эсдаликка олиб коласанми ё ташлаб юбораверайликми?

Расул ташлаб юборинг, деган ишорани қилди.

— Баданга бегона нарсаларнинг ҳаммаси иркит ва мараздир,— деди кулиб доктор Абубакир.— Фашистлар эса газанда. Хўш, уларнинг қанчасини ўлдиргансан?

— Битта ҳам ўлдирмаганман. Снаряд портлаганда бўтқа еб ўтиргандим.

Палатада кулги кўтарилди.

— Жиннилик қилма!— деди Лена, сўнг докторга юзланди.— У қаҳрамонлик кўрсатди.

— Ҳеч қанақа қаҳрамонлик қилганим йўқ.

— Нега ундай дейсан?— деди Лена ва докторга тушунтира бошлади.— Биласизми, у қаҳрамонлик юлдузига тавсия этилган.

— Хўш, ўзи ярадор бўлишига қарамай, бошқа ярадорларни елкасида олиб чиққанми?

— Йўқ, доктор, у бутун бир полкни ҳалокатдан қутқазди.

— Жуда кизик! Қани, батафсилроқ гапириб беринг-чи?

— Жоним билан...

— Лена!— деди Расул.— Сендан бир нарсани илтимос қилсам майлими?

— Сенинг учун ҳамма нарсага тайёрман, жоним.

— Бўлмаса гапирмай, жим ўтир!

Лена нозиккина лабларини бир чўччайтирди-да, анча ёшга борган одамга қараб, сўради:

— Менимча, сиз полковник-а?

— Ҳа, шундай!

— Ўртоқ полковник, келинг бир мулоҳаза юритиб кўрайлик,— Лена бийрон гапира кетди.— Фараз қилинган, штабдаги катталар сизни фронтдаги полкка командир қилиб тайинлашди. Полкка келган заҳотингиз позиция ўртасида қаққайиб турган тепаликни ишғол қилиш ҳақида буйруқ олдингиз. На одамларни, на шарт-шароитни биласиз. Шундай вазиятда нима иш қиласиз, ўртоқ полковник?

— Хужум қиламан. Ҳеч иккиланмай, буйруқни бажаришга киришаман!

— Вазиятни билмай хужум қилдингиз. Одамларингиз қирилди. Аммо тепалик ишғол этилмади. Шунда сизни нима қилиш керак?

— Полк командирлигидан олиб, судга бериш керак.

— Тўппа-тўғри!— деди Лена.— Бизнинг полк командиримиз ҳам худди шу аҳволга тушганди. Ўзи зўр киши эди. Бечоранинг боши қотиб қолган, нима қилишини, қаёққа боришини билмайди. Қўмондоннинг олдига борсинми? Шунақа, шунақа, қўлимдан келмайди, одамларни ҳам, шароитни ҳам билмайман, бир ўзимман, десинми?.. Худди шу пайтда Расул...

— Бас қил!— деди Расул.

— Жим ётсанг-чи!— деди Лена.— Бу тентаквойни нақ фронтнинг ўзидан шу ёққа кузатиб келибман-а! Эртагаёқ кетаман.

— Жаҳлинг чиқмасин.

— Жаҳлим чиқаётгани йўқ.

— Бўлди, бас қилинглар,— дея доктор Абубакир снряд парчасини каравот остидаги тувакка ташлади.

— Доктор, нима қилардингиз-а, шундай ноёб бойликни ташлаб юбориб?— Гап қотди сонидан яраланиб, нарироқда ётган қари бир солдат.

Палатада кулги кўтарилди.

— Расул,— деди доктор бошқа бир беморнинг олдига ўта туриб.— Агар кўрсатган жасоратингни гапириб берсанг— битта укол, гапириб бермасанг, иккита укол оласан.— Яна кулги кўтарилди.

Доктор Абубакир томоғи ва ўнг қўли боғлаб ташланган ёшгина солдатнинг устига энгашди.

— Ярим йил ўтгач, Москвада Большой театр сахна-сидан туриб бемалол ракс тушишингиз мумкин.

— Доктор!— деб кимдир орага гап қўшди.— У, сахнага чиққанда томошабинлар палағда тухум отишига гаров ўйнайман сиз билан.

Ярадорларнинг шодон кулгиси янгради.

— У аҳмоқ!— деди томоғи боғланган солдат хириллаб.— Палағда тухум отишдан бошқа нарсага калласи ишламайди, бошида бир-иккита мурвати камрок.

Яна кулги.

Расул ҳам кулди. Лекин негадир у жисмида ҳорғинлик ва мажолсизлик, қалбида ҳувиллаган бўшлиқни туйди.

Расул ногоҳ докторнинг энтикканини пайқаб, безовталанди ва унинг нигоҳи тушиб турган тарафга қаради:

эшикда бир киз кўлида хурмача ушлаганча жамолини кўз-кўз қилиб турарди. Унинг сарв қоматида, мунис чиройида, чехрасининг тиниклигида, тенги йўк мовий кўзларида юракни титратувчи нимадир бор эди.

Расул унга тик қарамасликка ҳаракат қилса-да, кўзларини олиб қочмади, олиб қочолмади.

Қиз хурмачани остона чеккасига қўйиб, доктор Абубакирга яқинлашди. Доктор унинг сочларини оҳиста силади. Қизга бу ёққанидан бошини хиёл навозиш билан энгаштирди. Унинг докторга қаратилган нигоҳида мунислик ва итоаткорликнинг ажиб бир уйғунлиги сезилар эди.

— Майли, бор энди,— деди доктор уни эркалаб.— Сутингни тарқатиб чиқ.

Қизнинг оппоқ тишлари, катта-катта мовий кўзлари, пишган олча рангидаги бўлиқ лаблари, калта қирқилган қоп-қора сочлари, сал чўзинчоқ юзи — ҳамма-ҳаммаси ажиб бир фусункорлик бахш этган эди.

«Нодон кизларга ўхшамайди,— дея хаёлидан ўтказди Расул.— Гўзаллиги-чи, тавба!..»

Доктор Абубакирнинг кизга мафтун нигоҳи ногоҳ Расул томонга тушди. Расулнинг ҳам махлиё бўлиб турганлигини дилида бир санчиқ билан қайд этиб, навбатдаги бемор устига энгашди.

Расул кизнинг кўллари ҳам ниҳоятда гўзаллигини кўрди. Қиз унга, энди тирикмисан, дегандек қараб турарди.

— Кеча рояль чалган сенмидинг?— деб сўради Расул.

Қиз юзлари кизариб жилмайди.

— Отингни айт? — деди Расул.

Доктор Абубакир касал устидан бошини кўтариб, Расул томонга хавотирсираб қаради.

Палата жимжит эди.

Расулнинг юраги беором тепа бошлади. У бу ерда киз билан ёлғиз эмаслигини, кизга гапираётганда овози ўзгариб кетаётгани, нафас олиши қийинлашаётганини, умуман, унга қарамаслик осон эмаслигини сезди. У яна — агар доктор Абубакир билан, шу палатадаги одамлар билан тинч-тотув яшашни истаса, умуман, кизга қарамаслиги лозимлигини ҳам англади. Лекин шу ондаёқ, нима бўлганда ҳам, бу қизни кўриб турмаса, баттар ўртанишини ўйлади.

— Нима учун отингни айтгинг келмаяпти? Ёки тилингни мушук еб кетдимиз, айт ахир, отинг нималигини?!

— Унинг оти Марина,— деди доктор Абубакир.

— Тинч кўй кизни. Нега ёпишиб олдинг?!— деб бақирди кимдир.

Расул палатадаги ярадорларга бир-бир караб чикди. Унга ўдагайлаган беморнинг юзи кенг ва япалоқ, бурни боксчиларникидай пачоқрок эди. У Расулга киприк қокмай тикилиб турарди. Бошқа ярадорларнинг ҳам юзлари тунд эди.

Бирдан Расулнинг кўнгли хижил бўлди, уят иш қилган-дек уялиб кетди. Лекин шу билан бирга худди каттакон бир бало устига ёпирилиб келаётгандек қалбида жоҳари бир ҳисни туйди. Аммо барибир Маринанинг гўзал чеҳрасидан ҳеч кўзини узолмасди.

— Марина, сен жуда ҳам гўзалсан,— деди у.

Уларга тикилиб турган доктор Абубакирнинг назаридан Маринанинг алланимагадир интиқ вужуди бирдан нурга чулгангандек бўлиб кетгани четда қолмади. Докторнинг синчков назарини сезган Марина қизариб кетди. Сўнг шошиб: «Стаканларингни тайёрланглар!» деган маънода чўмични хурмачага ура бошлади.

Маринанинг бу ҳаракатини беморлар шодон қийқириқлар билан қарши олишди.

Хурмача у қўлдан бу қўлга ўта бошлади. Қимдир стаканни ботириб олар, кимдир эса биров орқали идишини узатиб юборарди.

— Тузук-а!

— Ўртоқлар, ахир бу сут эмас-ку?!

— Қимиз бу, ўртоқлар, қимиз!

— Қимиз нима дегани ўзи?

— Қаллаварам, биянинг сути бу!

— Жуда зўр-ку! Қани куй-чи!

— Зўр экан!

— Пуф-фэ! Бир пулга киммат!

— Ажойиб!..

— Бунақа зўр нарсани умримда ичмаганман!

Доктор Абубакир Маринанинг Расулга қандай киё бокқанини кўриб қолдию бирдан юраги жиг этиб кетди. Бу — оддий қараш эмас, бу — ўз нигоҳи билан қалбидаги сиру сеҳрни билдириб қўйишдан кўрқувчи аёлнинг қарашини эди.

Доктор пинҳоний талваса исқанжасида ўртаниб, бемор устига энгашиди. Худди шу пайтда катта ҳамшира кириб:

— Доктор!— деди.— Янги ярадорларни олиб келишди. Биттасидан жуда кўп қон кетяпти.

Доктор Абубакир шошилишча катта ҳамшира билан бирга чиқиб кетди.

Расул ҳамон Маринадан кўз узмасди. Буни сезган киз тезроқ палатадан чикиб кетишга ошиқди.

— Кетма, Марина, кетма!— деб шивирлади Расул. Лекин киз тўхтамади.

Расул унинг ортидан узоқ вақт қараб турди-да:

— Раҳмат, кимизинг учун,— дея шивирлади ва шу захотиёқ баданида оғрик турганини сизди. Оғрикни босиш учун эса чехраси сулув, калта сочлари елкасида тўлқинланган Маринани ўйлай бошлади ва таажжуб билан ўз-ўзидан сўради: «Қизиқ, нега бир оғиз ҳам гапирмади? Биттаям саволимга жавоб бермади?..»

— Менга қара, Расул, киз билан эҳтиёт бўлиб муомала қилгин,— деди унга боксчига ўхшаган касал. Унинг овози қандайдир сал мулойимроқ эди.— Маринани айтяпман.

— Нега менга бу гапларни гапиряпсиз?

— Сен унга қандай қараганингни кўрдим.

— Жуда чиройли киз экан.

— Анча қийналган. Энди ўзига келяпти. Уни эҳтиёт қилишимиз керак.

Палатага жимлик чўкди.

Бир оздан сўнг армонли овоз билан:

— Хеч қачон бунақа чиройлисини кўрмаганман,— деди Расул.

— Ха, ҳозир у чиройли,— деди боксчи.— Лекин уни биринчи марта кўрганимда шунақа даҳшатли эдики, кўрқиб кетганман.

Палатадагилар кулишди.

— Немислар бутун кучларини ташлашди. Биз чекинаётган эдик,— деб ҳикоясини бошлади боксчи.— Ҳамма қочиб кетди. Енгил ярадорлар ўзлари юриб, врачлар эса уларни кузатиб кетдилар. Биз — оғир ярадорлар эса ётган жойимизда қолавердик. Қаёққа ҳам бора олардик? Бир маҳал ташқарида танк тўхтади. Тамом — фрицлар ҳозир бирсидра ўқ қўйса, шу билан ҳаммаси тугайди, капитан Валиев, дедим ўз-ўзимга. Кимдир яқинлашиб келиб, эшикни очди. Тавба! Тўшимми-ўнгимми? Ҳамюртим доктор Абубакир!..

— Нега булар эвакуация қилинмаган?— сўради у жаҳл билан.

— Булар оғирлари,— жавоб берди биз билан қолган ҳамшира.— Ҳаво ёмон. Учиб ҳам, кўниб ҳам бўлмайди. Темир йўлгача юз километр бор. Буларни эса ўрнидан кимирлатиб бўлмайди.

— Бизни отиб ташлагин, ҳамқишлоқ,— деб илтимос

килдим ундан,— деб хикоясини давом эттирди капитан Валиев.— Ҳамшира ҳақ. Бизларни қаёққа ҳам оборардинг? Елкангда кўтариб кетасанми?..

— Мана бу вайсақини олинглар!— деб бакирди доктор ҳамюртим.

Шундан кейин поездда кетаётиб, тепадаги самолётларнинг гувиллашидан ўзимга келдим. Улар бизни бомбардимон қилишарди. Ана энди тамом бўлдик, деб ўйлаб ётибман. Бомбалар шундоқ ёнгинамизга тушиб ерни ёриб кириб кетади. Худди шу пайт каравотимнинг остидан азроилдек бадбашара бир махлуқ менга яқинлаша бошлади. Шартта ушлаб олиб бақира бошладим...

— Э, аҳмоқ!— деди ўзимга келганимда доктор Абубакир Маринани меҳрибонлик билан ўраб-чирмар экан.— Бечорани бўғиб ўлдириб қўйишингга сал қолибди-ку!

Маринани бўға бошлаган эканман. Қоронғида у шунақанги кўрқинчли кўринардики, менинг ўрнимда бошқа ҳар қанақа одам ҳам уни шундай қилиши мумкин эди. Нақ скелетнинг ўзидек хунук эди.

— Уни сенинг каравотинг остига мен яшириб қўйгандим,— деб гапга аралашди бошқа ярадор.— Докторнинг каравоти остида биринчи марта кўрганимда ўзим ҳам кўрқиб, жоним чиқиб кетай деганди.

— Мен ҳам Маринани каравотим остига яширгандим.

— Фақат сен қилармидинг шу ишни? Ҳаммамиз яширардик.

— Хуллас, доктор Абубакир уни ҳар хил йўллар билан яширганча олиб кетаётган экан,— деб хикоясини давом эттирди капитан Валиев.— Агар сезиб қолишганда, докторни олдинги линияга юборишлари аниқ эди. Чунки, Марина тўпкили терлама билан касалланган экан. Ахир, бу билан ҳазиллашиб бўладими?! Бутун санитар поездига юктириш мумкин экан-да!

— Терлама бўлганми!

— Терлама, тепкили терлама! Қачон қарамай йиғлаб ўтирар, биров сал тегиб кетса ҳам титрарди. «Овқат ейсанми?» деб сўрасанг ҳам йиғларди, нон узатсанг ҳам йиғларди. Фақат доктор Абубакиргина уни одам қилди. Марина докторга тирик қолгани учунгина қарздор эмас.

— Ҳаммамиз доктордан тирик қолганимиз учун қарздормиз,— деди кимдир тепадан.— Зўр одам!..

— Марина бир оз ўзига келгандан кейин унинг соқов эканлигини билиб олдик,— деди капитан Валиев.

— Соқов?!— деди даҳшатга тушиб Расул.— Бечора-а...

— Ҳа, соков,— деди капитан Валиев.— Онáси, синглиси, бувиси унинг кўз олдида бомбанинг тагида ҳалок бўлганмиш. Кейин бирдан соков бўлиб қолганмиш,— дея капитан Валиев анграйиб ётган Расулга таҳдидли оҳангда огоҳлантириб қўйди.— Агар Маринага шилқимлик қилсанг, канадек эзиб ташлайман. Хўш! Нимага бакрайиб турибсан?

— Бас қил-э!— деди бўғиқ овоз билан Расул ва кўрпани юзига тортди.

Капитан Валиев елкасини учириб, ёстикка бошини қўймоқчи бўлди, лекин тилла занжир ушлаб турган сержантни кўриб, унга қўлини чўзди. Занжирга кичкинагина хоч осиб қўйилган эди.

— Сотасанми?

— Сенга нима учун кўрсатяпман бўлмаса?

— Неча пул?

— Беш минг...

— Менга қара, бу... хоч-ку, нима қиласан осмондан келиб? Биратўла бўладиганини айт, шартта қўл ташлашайлик.

— Беш минг.

— Икки минг пулим бор, холос...

— Сен мусулмонсан-ку, хочни нима қиласан?— деб сўради ундан ёнидаги ярадор.

— Бировга совга қилмоқчиман. Ростдан ҳам бошқа пулим йўқ.

— Ҳа, пулинг бўлганда оларсан...

— Мен тасодифан оймнинг дастлаб доктор Абубакир-га, кейин эса Расулга бўлган муҳаббати ҳақида эшитиб қолдим. Расул билан оймнинг умри қисқа, аммо эҳтиросли муҳаббати ҳақида ўйлаганимда, негадир улар шафқатсиз урушдан мишнатдор бўлишлари керак, деган ҳаёлга бораман. Уларнинг севгиси юксак бир нуқтага кўтаришган пайтда Расул фронтда ҳалок бўлган. Улар қаттиқ азоб чекишган, аммо бу лаззатли азоб бўлганига имоним комил. Чинакам севги фожиаси уларни четлаб ўтиб кетган...

— Мен негадир сизни тушунолмаяпман,— деди Абдурахмонов.

— Севги фожиаси фақат ўлим ёки айрилиқ эмас. Агар Расул фронтга кетмаганда, ким билсин, бу севги яна қанча давом этган бўларди.

Абдурахмонов бирдан сесканиб кетди. Татьяна эса унинг ҳолатидан беҳабар бир кўйда гапида давом этарди:

— Севги фожиаси — локайдликда...

Қўққисдан Абдурахмоновнинг вужудини газаб эгаллади. Машинани шартта тўхтатиб, бу маҳмадана кизни улоқтириб ташлагиси келиб кетдию аранг ўзини босиб:

— Агар Расул ҳалок бўлмаганда, уларнинг севгиси қанча давом этиши мумкинлигини сиз билмайсиз-ку? — деди бўғиқ овозда.

— Тахмин қилишимиз мумкин-ку! — Кулимсираб эътироз билдирди Татьяна. — Масалан, мен бир каламкаш сифатида буни жуда равшан тасаввур қила оламан...

Татьяна жим қолди. Абдурахмонов унга энди синчков қаради: ок-сарик сочли, оёқлари узун, келишган, ақлли кўзлари тийрак боқиб турарди.

Айникса унинг кўзларида ғалати бир ёғду бор эди. Бу кўзлар айнан куйиб кўйгандек Маринаникига ўхшаб кетарди.

Абдурахмонов фақат ўша аёлни — Маринани чинакамига севган эди. Ҳозир эса уни абадий йўқотган. Нима учун шундай бўлганини ўзи яхши биларди. Шу боис бу ҳақда ўйламасликка ҳаракат қиларди. «Худди шундай, ҳозир ҳам унинг ҳақида ўйламаслигим керак», деб дилида яна бир карра қайд этди у.

Аммо Татьянанинг уни кидириб меҳмонхонага келиши, мана ҳозир олдида ўтириши, докторнинг оромини бузиб кўйган эди. Айнан Маринанинг ўзига ўхшаб кетадиган бу кизни машинасига миндиргани учун доктор хит бўлиб, ўзини ўзи сўкиб борарди. Доктор, кўндан бери, оилавий бахтга эга бўла олмагандан сўнг ўз ёлғизлигига заррача аҳамият бермасдан яшашга кўникиб кетган эди. «Маринага жуда ўхшаб кетадиган бу аёлнинг олдимда ўтириши... бутун умрим бўйи севган, лекин ҳозир эслашни сираям хоҳламаган кишимни ёдимга солиб туриши жуда ҳам огирлик қилар экан», деб ўйлади доктор. Маринага бўлган севгисини ўйласа яна ҳамма туйғу-ҳисларини янгидан бошдан кечириншга тўғри келадигандек эди. Бу эса кўнглида қандай оғриқлар туғдиришини доктор яхши тасаввур қиларди. Орадан ўтган узоқ йиллар давомида у ўзидаги, юрагидаги севгига содик қолиш туйғусини сўкиру басир қилиш учун беҳад курашиб келди. Маринадан айрилгандан кейин узун кечалар ухлай олмасдан, ўртагувчи ўйга чўмиб ўтказган тунларини у яхши хотирлайди. Бир машъум хатодан кейин ундан баттарига йўл кўйган эди у. Аммо буларнинг барчаси энди ўтмишда

қолиб кетган, аллақачон уларни унутган ва пушаймонлик ҳасратини торта-торта, ниҳоят ўзини кийнамайдиган бўлиб кетган эди.

«Ўтмишни ҳадеб эслайверишнинг нима кераги бор?— деб ўйларди доктор.— Нима учун?..»

Аммо хотиралар ёдига ёпирилиб келар эди.

Марина рояль чалар, доктор Абубакир эса креслога ясланган кўйи папирос чекар эди.

Қиз куйни чалиб бўлиб, клавишлар устига қўлларини ташлаганча жим қолди.

— Глюкдан чалгин,— деди доктор Абубакир.— Глюк ўз асарларини офтоб нурига ғарқ кўмилган боғда ўтириб ёзган, олдида эса, ҳамиша шишада рейнвейн турган экан..

Марина хаёлга чўмганча ўтирарди.

— Жонгинам,— деди доктор Абубакир.— Глюкни чалгинг келмаяптими? Нимага?..

Маринанинг ўйчан юзлари килт этмади.

Доктор эсанкираб қолди. Марина эса бирдан ўрнидан турди-да, дераза томон юрди. Беихтиёр доктор ҳам унга эргашди. Қиз қўлларини кўксига қўйган кўйи булутлар елаётган осмонга ўйчан тикиларкан, юзларида мискин бир ифода изғир, лаблари оҳиста пирпирар эди.

— Ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Албатта яхши бўлиб кетади!— деди доктор меҳрибонлик билан.

Марина шарт ўгирилиб уни кучди-да, йиглаб юборди.

Доктор унинг сочи, елкаларини силаб туриб:

— Ҳечкиси йўқ, жоним,— дея такрорларди.— Ҳечкиси йўқ, ўтиб кетади..

Доктор Абубакир Маринани бу аҳволини кўриб, анчагина ўйланиб қолди. Марина соқовлигидан уялиб, биринчи марта йигламоқда эди. Демак, у Расулга кўнгил бериб қўйган. Бечора!..

Расул оғир ярадор бўлгани учун операциядан сўнг жуда секинлик билан тўзалаётган бўлса-да, атрофдаги ҳамма нарсага бефарқ қараб ўргангани боис ўз аҳволдан сира ташвишланмас, ортиқча изтироб унга бегона эди. Ҳаётдан олиниши мумкин бўлган барча лаззатлардан жиндай баҳраманд бўлиб улгургани учун ҳам соғлиги қандайлигини унча ўйламас эди. «Оғир яраланган бўлсам нима қипти — ҳеч ким дунёга устун бўлмаган-ку!..— дерди у.— Немис ўқиға учиб, ҳалок бўлишим ҳам мумкин эди, жон омон қолди. Буёғи яна бир гап бўлар...»

Расул Маргилонда, аёллар ишлайдиган тўкимачилик фабрикаси ёнида яшаган эди. Шунинг учун ҳам унинг ҳаёти қувноқ бир фароғат билан кечганди. «Аммо ҳар қандай байрам эртами-кечми, барибир тамом бўлади,— дер эди Расул.— Дўконни ёпишга ҳам тайёр туриш керак...»

Расул табиатан қувноқ йигит, одамни зериктирмайдиган суҳбатдош бўлганидан дарров диққатни жалб этар ва ўзига ром қилиб оларди.

Доктор Абубакир, Расулнинг Маринага эрмак учун ўралашаётганига жаҳли чиқса ҳам, Маринани жуда ҳам ақлли киз, деб билар ва Расулнинг Маринага ўралашаётганига бефарқ қарар эди. «Марина мени севади,— деб ўйларди доктор.— Расулни бошига урадимиз?!»

Қуёш томлар, дарахтлар оша палатага нур тўқарди.

Доктор Абубакир Расулнинг тепасида. У эса пол юваётган Маринани зимдан кузатарди.

— Оёқ қалай?

— Зўр.

— Бош-чи?

— Безовта қилаётгани йўқ.

— Бунақа жароҳатлардан кейин одамнинг эсипаст бўлиб қолиши мумкин эди. Ростдан ҳам безовта қилмайдими?

— Ростдан.

— Бахтинг бор экан. Қаерликсан?

— Шу ердан — фарғоналикман.— Расулнинг юзига бирдан дарду алам соя ташлади.— Менинг отам, тўртта акам ҳам ҳалок бўлди.

— Тўртта?!— деди доктор.

— Ҳа, тўртта,— деди Расул кўзларида ёш ғилтиллаб.

— Яна кимларинг бор?

— Онам борлар,— деди Расул чуқур хўрсиниб.— Лекин онам бечоранинг кўзлари кўрмайдиган бўлиб қолибди.

Марина кўзлари катта-катта очилган кўйи Расулга яқинлашиб келди-да, лаблари титраб, унинг қўлларидан такрор-такрор ўпа бошлади.

Тепадаги қаватда ётган полковник:

— Сени акаси сифатида ўпти,— деди.— Синглинг ўрнида. Энди мени ҳам ака деб ҳисоблайвер, Расул.

— Тўғри,— деди доктор Абубакир.— Энди биз ҳаммамиз сенинг акаларингмиз.— Доктор Абубакир Расулнинг елкасига қўлини қўйди.

Расул бош чайқаб:

— Гапирганимдан уялиб кетяпман,— деди эзгин бир овоз билан.— Биламан, ҳозир ҳамманинг дарди бошидан ошиб ётибди. Гапиришим керак эмасди.

— Гапириш керак,— деди доктор Абубакир.— Бу дунёда нега яшаяпмиз, лоақал бир-биримизга таскин-тасалли бермасак?..

Момақалди роқ гумбурлашидан Расул уйғониб кетди. Дераза ойналарига шитирлаб ёмғир томчилари урилар, очиқ қолган ойнадан салқин ҳаво аралаш ёмғир томчилари оқиб кирар эди.

Расул жунжикиб, ён-верига қаради, дераза остидан ялтираб кўринаётган кўлмакка кўзи тушди.

Шу пайт кимдир оёқ учида палатага кирди-да, одамларни уйғотиб юбормаслик учун аста юриб, деразага яқинлашди. Расул уни дарров таниди: Марина! У деразани ёпиб қайтаётганида Расул секин чўзилиб унинг кўлидан ушлади.

— Марина, тўхтаб тур...

Марина тўхтади. Расул уни ўзига тортиб, белидан кучмоқчи бўлди. Марина бир силтаниб, кескин бош чайқади. Расул уни кучлироқ тортиб, ўпмоқ ниятида қаддини кўтарди. Ногоҳ юзига қарсиллаб тарсаки тушди. Расулнинг кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди.

Кимдир чироқни ёқиб юборди. Ҳамма уйғонган экан. Уларнинг ғазабдан чақнаётган кўзлари Расулга тикандек қадалди.

— Мен... хаёлимга келмаганди,— деди Расул дудуқланиб.— Лекин... лекин...

Ҳамма жим эди. Капитан Валиев папирос олиб тутатди. Расул унинг хўмрайган юзи, совуқ йилтиялаётган кўзларини кўриб, сесканиб кетди.

Сонидан яраланган жангчи бир нарсалар деб гудранди-да, жаҳл билан ерга тупурди.

Хонага бир лаҳза кулоқларни шанғиллатиб юборувчи сукунат чўкди.

Расул, умуман, қачонлардир ўзи сира дуч келмаган ғалати севги домига тушиб қолишини тасаввур қилиб ҳам кўрмаган эди. Унинг ишқий саргузашти анча-мунча бўлса-да, чинакам муҳаббатни бошидан кечирмаган эди. У ўз эркига чанг солиши мумкин бўлган барча муносабатлардан қочиб юрарди. Ҳаётдаги бирдан-бир мақсади кўпроқ роҳат-фароғатда яшаш бўлгани учун аёлларга ҳар доим бир эрмак, кўнгил хушлиги, деб қарар ва бундан заррача хижолат бўлмас эди. Шунинг учун аёллар атро-

фида дарров гирдикапалак бўлиб коларди. Расул Мари-
нага ҳам шунчаки дилхушлик нияти билан қаради. Гос-
питалдаги аёллар ичида энг ёши ва энг гўзали бўлган
бу киз Расулнинг нигоҳини тортмаслиги мумкин эмасди.
Маринанинг ҳаётини яқиндан билган сари Расулдаги
иштиёқ кучая борди. Кизнинг дилтортар гўзаллиги ва
қандайдир охудек хуркаклиги, озгин юзларига бошқача
чиroy берган катта ва фавкулудда мовий кўзлари унга
хуш ёкиб борарди.

Кунлар шундай ўта бошлади. Расул ичидаги беадад
бир ўртанишни ҳайрат билан кузатарди. Унинг ҳаётига,
илгари учрамаган бир нарса тўфон сингари тўсатдан
кириб келган, қалбини тобора кучлироқ ларзага сола
бошлаганди. Расул давосиз бир дардга йўлиққани —
соқов қизни севиб қолганлигини тан олишдан неғадир
ҳайиқарди. Бу туйғуни ўзидан яширишга ҳаракат қилар-
кан, ич-ичидан бунинг бефойдалигини, дардни яширса
иситмаси ошкор қилишини тушуниб турарди. Севгиси
қалбини кучга тўлдирар, нималаргадир ундар, аммо
у бу кучларни каерга қўйишини билмай азобланар эди.

У Маринани орзиқиб кута бошлади. Лекин қиздан
дарак йўқ эди. У кунига бир неча марта каравотидан кўта-
рилиб деразадан ташқарига, госпиталнинг орқа эшиги
кўринадиган жойга нитизор тикиларди. Марина кўпинча
ўша эшикнинг олдидаги солдатлар кабрисонида ўтириб,
госпиталда ўлганларнинг мазорига қўйиш учун тахтача-
лар тарашлар, уларга номлар ёзарди. Аммо ҳозир у ерда
ҳам кўринмас эди.

Расул қўлбола қўлтиктаёқларига суяниб Маринани
кўриш ниятида бокка йўл олди.

— Изғияпти! — деди капитан Валиев Расул кўздан
узоклашиш билан. — Бир кунмас бир кун Маринага кўз
олайтираётганини доктор билиб қолса борми, роса таъзи-
рини беради-да!

— Нима қила оларди доктор? — деди полковник. —
Маринани сотиб олганмидики...

— Ўзи ҳам жуда жонон қиз-да Марина! — деди
сонидан яраланган сержант. — Нақ охунинг ўзи! Айтмоқ-
чи, кўринмай қолдим кейинги пайтларда?

— Бу ердан кетиб қолди, — деди кимдир тепа қатор-
дан.

— Лофни ҳам оласан-да!

— Мен-а?

— Ҳа, сен.

— Ёлгон гапиряпманми?
— Ха!
— Доктор уни кўздан пана жойга жўнатди...
— Нега?
— Расул унга ошиқ бўлиб қолган,— деди сержант тепа қатордан.

— Маринагами?— сўради кимдир.— Шу соковга-я?!
— Ха, шу соковга!
— Расул уни бошига ўрадимми?..

Эртасига ҳаво янада иссиқ ва дим бўлди. Кунлар ўтган сари Расулнинг қалбидаги ёлғизлик ҳисси, соғинч туйғуси кучайиб борар эди. Бир кун кечқурун тўсатдан тиник, жозибадор рояль товуши эшитилиб қолди.

Палатадагилар бир-бирларига қараб олишди. Расул диққат бериб қулок сола бошлади. Ҳа, чиндан ҳам роялда кимдир ёрқин, қувнок, ўзига чорловчи куйни чалмоқда эди.

Расул ирғиб ўрнидан турди-да, диконглаб чиқиб кетди. Йўлақларга эса каравотлар қўйилган бўлиб, уларда аксарият қўлидан яраланганлар ётарди. Шу боис атроф-теваракда нукул оппоқ гипсли қўллар кўзга ташланар эди.

Роялнинг сеҳркор товуши тобора кучлироқ эшитилар, Расулнинг назарида гўё атрофда олтин ва қумуш чечакли далалар ястанган бўлиб, паричеҳра соҳибжамоллар эса қуёш ёғдусида сузиб юришар, қушларнинг сайроғи эшитиларди.

Расул эшикни шахд билан очди...

Рояль ёнида турган Валиев эшик томон ўгирилиб кўзлари чакнок, ярим очик лаблари титраётган Расулни кўрди.

Рояль чалаётган қизнинг Марина эмаслигини билиб, Расул бирдан оқариб кетди-да, табассуми юзларида муздек қотиб, ортига бурилди.

— Маринани қидириб юрибсанми?— деди капитан Валиев. Расул такка тўхтади.— У дарё бўйида. Чўмил-япти...

Расул дарё бўйига етиб келганда Марина шу ерда эди. Шафақнинг эртақлардагидек гўзаллиги, сувнинг сирли сукунати, мажнунтолларнинг фусункорлиги — ҳамма-ҳаммаси қизнинг чиройини янада бўрттириб кўрсатаётгандек эди.

У Расулга парво қилмай тип-тиник сувда сув парисидек сузар, ўзини бу ерда ёлғиздек тутарди. Қиз эмас, фариштага ўхшарди.

Расул ўзининг Марина учун бегоналигича қолганини, севгиси ҳамиша жавобсиз қолишини ҳис қилиб, қалбида каттиқ օғриқ туйди. Қўзи соҳилдаги ўтлар устида ётган кизил гулга тушди. Афтидан чўмилишга келаётганда бу гул Маринанинг сочларига тақилган бўлган-у, сувга тушиш олдидан ечиб қўйган. Расул уни қўлига олгиси, искаб, ушлаб тургиси келди. Гулни олаётган пайтида эса доктор Абубакирга кўзи тушди. Доктор унга ачингандек қулиб қараб турарди. Расул уялиб кетиб, гулни сувга ташлади-да, дарду алам билан унинг оқиб кетишини кузатди.

Чўмилгич либосда бўлган доктор Расулни индамай кузатарди. Шунда Расул докторнинг ачинувчан қулгиси таъсирида, унинг бу ерда мутлақо ҳокимлигини сезиши баробарида ўзининг нафратланарли даражада ожизлигини ҳис этди.

— Марина шу ерда чўмилишни ёқтиради,— деди доктор паст овозда.— Хўш, менда ишинг бормиди?

Расул ўнғайсизланиб:

— Йўк, Маринанинг олдига келдим,— деди ва айтган гапининг қандайдир ножўя эканлигини англаб, мужмалгина қўшиб қўйди.— Ўзим... Сайр қилиб юрувдим.

— Сайр?

— Ҳа, шунчаки... ўзим. Йўк, ишқилиб... Э-э, ўзингиз биласиз-ку!— дея доктор Абубакирнинг кўзларида кучли бир ижирганиш ифодаларини илғаб, Расул паришон тўхтади.

— Нималар деб гўлдираяпсан?! — деди доктор ўзини мажбур қилиб.— Бор, кейин гаплашамиз.

Расул итоаткорлик билан кета бошларкан:

— Мен сизга ёмонлик қилмоқчи эмасман,— деди.— Нима қилай, ахир? Рост-ку, ахир...

Расул жим қолиб докторга қаради. Унинг қараши — қотилига сўнги марта сўник, бамисоли бир шабқўр қушнинг қарашига — гўё қуёш, ҳаво, ям-яшил олам ва унинг барча гўзалликлари билан видолашаётган қушнинг қарашига монанд эди. Кейин у бирдан госпиталь томон югуриб кетди.

Расул кун бўйи қарахт юрди, намозгардан эртароқ қарахт бир алфозда Маринанинг уйи томон йўл олди. У ўйчан бораркан, негадир ўзини ўнғайсиз сезар, эғнидаги госпиталь кийимининг ҳалшиллаб ётганидан уялар эди. Қўчанинг икки тарафидаги уйлар ҳам, қийналиб тут шохларини кесаётган пиллачилар ҳам уни синчиклаб кузатаётгандек гуюларди.

У бир тўп аёллар олдига бориб:

— Ассалому алайкум,— деди хижолатли кизариб.—
Марина қайси уйда туришини айтиб беролмайсизларми?

— Бизда Мариналар кўп. Қайси бири?

— Госпиталда ишлайди, ёш...

— Аскарларнинг касалхонасида ишлайдиганими?..

Ану боғбон амакининг уйда туради.

Расул қари боғбоннинг уйини топиб, ҳаяжон билан дарвозани қоққанида, ичкаридан чиройли бир жувон чиқди. Жувон жуда хушмуомала экан, хушфеъллик билан жуда чиройли табассум қилди. Кейин, Маринанинг уйини Расулга кўрсатиб қўйиш учун чамаси олти яшар ўғлини қўшиб берди.

Улар тор, қумлоқ кўчадан боришарди. Бир оз юрганларидан сўнг бола дарвозаси сал қийшайиб турган ховлини кўрсатиб:

— Ана, ҳув анетта турадилар! — деди.

— Ақлли йигитча экан шу,— деди Расул болани мақтаб.— Катта бўлсин!..

Марина айвонда лавлаги тўғраб ўтирарди. Расулни узокдан кўрган заҳоти дик этиб ўрнидан турди-да, кўлидаги пичокни маҳкам қисганча деворга тисарилди.

— Ўша кунги қилган ишимдан жуда-жуда хижолатдаман,— деди Расул.— Мен... билмай қолдим... Мени кечир...

Марина киприкларини сермаъно пирпиратди.

— Демак, мени кечирасан-а? Сени биринчи марта кўрганимда жуда ғалати бўлиб кетган эдим. Тўғрисини айтсам, сенсиз яшай олмаслигимни билдим...

Маринанинг кўзларида ёш филтиллади, кўлидан пичокни тушириб юборди.

Расул идишдан лавлаги олиб тозалай бошлади. Қизнинг чеҳрасида ҳамон гинахонлик ифодалари сезилиб турар, кўзлари чакнар эди.

— Қўй энди, нега бунақа жаҳл билан қараяпсан?..

Марина унга диққат билан тикилиб турарди. Чеҳрасида табассум жилоланиб, кўзлари яшнаб кетди.

Палатадагилар Расулни адоват билан кутиб олишди.

— Уйига бордингми? — деб сўради Валиев.

— Ҳа.

— Яхши кўриб қолдингми уни?

— Ҳа.

— Маринани-я?

— Ҳа!

— Хўш, у ҳам сени яхши кўрадимми?

— Ха!!

— Исбот қилдимми буни?

— Ҳа, овозингни!

— Хўш, киз нима қилди...

— Бас! Бас! Бас!!! — деб бақирди Расул.

— Майли, бас қилдим, — деди капитан Валиев. —

Лекин менга айт-чи...

— Илтимос, э худо?! — деди Расул. — Илтимос, илтимос, бас қилинг!

— Бу бошқа гап! — деди капитан Валиев. — «Илтимос» ҳар ҳолда, яхшироқ. Энди бас қиламан. Лекин Маринага бекор ёпишяпсан. Ундан яхшироғини, овора қилмайдиганини топиш мумкин.

— Буёғи билан сизнинг ишингиз бўлмасин, капитан.

— Олифтагарчилик қилма, Расул! Хўп десанг, зўр бир бева жувон билан таништириб қўяман. Боғи бор, сигири бор. Тўйган кўзичокдай бўлиб юрасан. Ҳа ҳам кетворган жонан. Аммо Маринага тегма!

Расул индамади. Валиев унинг қони қайнаб турган-лигини пайқамагандек, гапида давом этди:

— Ростини гапиряпман сенга, Маринага тегма! Уни доктор Абубакир яхши кўради... Боплаб адабингни бериб қўйиши мумкин. Бир соков кизни деб, доктор билан муносабатингни бузиб нима қиласан?

— Капитан Валиев! — деди Расул. — Бахтингизга менадан ёшингиз улуғ. Бўлмаса, мана шу қўлтиқаёғим билан бир уриб бошингизни ёрган бўлардим.

— Маринага шилқимлик қилишни сенга ман қилгандим-ку! Мана сенга! — дея Валиев Расулнинг кулок-чаккасига бир тарсаки урди.

— Чап қўлда уришни бас қил! — деб бақирди кимдир. — Ҳа қўлни ишга сол!..

— Эй, аҳмоқ, ўлдириб қўйиши мумкин-ку! — деб бирдан полковник бақирди юборди. — Тўхтатинг, капитан, бас!

Лаби ёрилган Расул ҳансираб нафас оларди.

— Қучингиз кўп экан, капитан, — деди у.

— Расул, шу ишингни қўй, — деди полковник унинг кўзларига тик қараб. — Менга қара, йигитчасига гаплашайлик. Лекин тўғри, бу бизнинг ишимиз эмас, бунга тушунаман. Лекин киз сени севмаслигига амин бўлсанг, уни тинч қўясанми?

— Йўк!

— Тентаклик қилма. Маринани тинч қўй!

— Сизлар аралашманглар!

— Вой, аблаҳ-ей! — дея капитан Валиев ўнг қўли билан Расулнинг корнига зарб билан урди. Кейин уни ўзидан сал четлаштириб, чап қўлининг тескариси билан башарасига солди.

— Бўлди! — деб бақирди яна полковник. — Етади!

Кимдир, доктор, деб бақирди. Ҳамма бир зумда жой-жойига тарқаб кетди. /

— Буниси ақлингни киритиб қўйиши учун, — дея Валиев энгашиб турган Расулнинг энгаҳига пастдан зарб берди. Расул эмаклаб қолди. Кейин шу қўйи бошини полга тираб, аста ёнбошга ағдарилди.

— Ёрдам бериш керакмиди? — деди полковник.

— Унчалик каттик йнқилгани йўқ, — деди Валиев. — Ҳеч бало урмайди. Ўзига келиб қолади.

— Бопладингиз, ўртоқ капитан, — деди сержант ва бўйнидан занжирли олтин хочни олиб, Валиевга узатди. — Манг.

— Пулим икки минг, холос.

— Текинга. Сизнинг бу қилганингиз хочдан кўра кимматроқ туради. Энди у бировнинг қайлиғига шилқимлик қилиш ярамаслигини яхшилаб билиб олади.

Полковник палатага кирганда капитан Валиев эчиқ шийпоннинг бир чеккасидаги каравотда ётар эди.

— Ухлаяпсанми? — полковник унинг олдига келди.

— Йўқ.

— Ичгинг келяптими?

— Йўғ-э, раҳмат.

— Қўлинг қалай?

— Шишиб кетган, оғрияпти.

— Сен унинг ақлини киргизиб қўйдинг!

— Йўқ... Мен уни сўқиб, салгина сийпалаб қўйдим.

Аммо охирига етказолмадим-да.

— Улдириб қўйишингга оз колди-ку!

— Барибир фойдаси йўқ. Маринага ачинаман. Расул уни бадбахт қилиб, охири ташлаб кетади. Бечора докторга қийин бўлди.

— Ҳа, — деди ўйчан бош ирғаб полковник. — Расул — аблаҳ. Доктор Абубакир уни ўлимдан сақлаб колди-ю, у бўлса юзига тупурди.

Доктор Абубакир энгашиб, каравот тагидан бир неча бўш шишани олди.

— Агар янглишмасам, шишаларнинг ҳаммаси самогондан бўшаган-а?

— Мен бу ердан туриб яхши кўролмаёпман-у, лекин шунақа бўлса керак,— деди сержант.

— Хўш, қанчадан бери давом этапти бу ҳол?

Жавоб бўлмади.

— Олтин занжирли хочингиз қани? Самогонга алишдингизми?

У тагин индамади.

— Уни бекорга қойиёпсиз, доктор,— деди Расул.

— Оғзингга нима бўлди? — деб сўради доктор унинг юзига тикилиб.

— Э-э, ҳеч нарса.

— Нима бўлди, ахир?

— Ҳеч нарса,— деди Расул.— Лекин, доктор, сиз шишаларни деб уни қойиманг. Отаси ҳалок бўлибди.

— Кечирасиз,— деди доктор Абубакир ярадорга қараб.— Эшитмаган эканман.

— Ҳечқиси йўқ,— деди сержант.

Палатага оғир сукунат чўкди.

— А-а, сенинг юзингга нима бўлди? — деб сўради бир оздан сўнг доктор яна Расулга синчков тикилиб.— Ишқилиб, муштлашмадингми?

Расул юзини буриб, четга — эшик томон қарадио бирдан кўзлари каттайиб кетди: палатага Марина кириб келаётган эди.

Докторнинг маъюс кўзлари бирдан чакнаб кетди.

Марина сут тўлдирилган бидонни кўтариб, палатага кирди. Докторга яқинлашди, назокат билан бошини ҳам қилиб, тўхтади.

— Қел, азизим,— деди доктор юзида табассум жилотаниб. У Маринага шайдолик билан тикиларкан, айни пайтда Расулни ҳам кўз қири билан кузатарди. Унинг юзида шу қадар ёниқ бир меҳр товланардики, доктор негадир хижолатдан қизариб кетди.

Марина унга ҳайрон бўлиб қаради, лаблари титрай бошлади. У Расулнинг юзини кўрмаслик учун атайлаб унга ёни билан турарди.

Доктор Абубакир негадир бирдан бетоқатланиб:

— Мен ҳозир шишаларни олиб кетгани одам юбораман,— деди-да, Маринанинг елкасига оҳиста қоқиб, палатадан чиқиб кетди.

Кечқурун доктор Абубакир Маринанинг уйига борди. Эшик берк экан, тақиллатди. Хона ичидан оҳиста оёқ товуши эшитилди-ю, лекин жавоб бўлмади.

— Эшитяпсанми, Марина, эшикни оч!..

Эшик оркасидан кимнингдир энтикиб нафас олаётгани эшитилгандек бўлди.

Бу машъум сукунат ҳамда эшикнинг очилмаётганида қандайдир даҳшатли аломат сезиларди.

Доктор Абубакир табиатан қаттиққўл, ўзига ишонган одам бўлса-да, шу тобда Маринанинг эшиги олдида эс-хушини йўқотиб қўйгандек аянчли аҳволда турар, шу бонс ғазабдан:

— Марина! Марина! — деб эшикни дўппослар эди.

У бир пайт эшикни зарб билан итарди, эшик нолавор гичирлади, лекин очилмади. Доктор Абубакир остонага паришон ўтириб: «Маринанинг бу... қилиғини кечириб бўлмайди, — дея алам билан ўйлади. — Нима учун очмаяпти, ахир? Демак...»

— Доктор Абубакир Маринани шундай самимият билан севган эканки, — деди Татьяна энтикиб, — унинг баҳти учун ҳамма нарсага, ҳатто айриликка ҳам тайёр экан. Кейин чиндан ҳам шундай бўлган: у ҳеч иккиланмай, Маринанинг баҳти учун ўз севгиси, ўз бахтини қурбон қилади...

Доктор Абдурахмонов Татьянанинг гапларини хиёл кулимсираган кўйи диққат билан эшитаркан: «Нега мен Маринадан ажралиб қолдим? — дея ўйлаб, кўнглидан ўтказди. — Бошқа иложи йўқ эди... Яхшиси, бу ҳақда ўйламаган маъқул!»

Аммо бу ўйлар энди уни ортиқча ҳаяжонга солмас эди. У кўпдан бери Маринани эслаганда ҳаяжонланмайдиган бўлиб қолган, ўз аламини, ғазабини фақат иш билан енгиб, ўзини овутиб келарди... Энди эса бу киз келиб, докторни Маринага бўлган севгиси ва Марина билан боғлиқ нурли кунларини қайта бошдан эшлагга мажбур этиб, безовта қилмоқда эди.

Ҳозир у ёмон яшаётгани йўқ. Мухтожлик унга бутунлай бегона. Хоҳлаган жойига дам олишга, саёҳатга боради. Оилавий турмушини ҳисобга-олмаганда, ҳаммаси яхши. У омад излаб югурмади, аксинча омад унга ҳамиша мададкор бўлди. Чунки ўз ишига астойдил меҳр қўйган эди. Маринадан жудо бўлгач, жуда кўп аёлларга дуч келди, аммо у бирортасига ҳам кўнгили қўёлмади.

Доктор Абдурахмонов тўғри йўлга ўйчан тикилиб, машинани ҳайдаб борар, Татьяна эса гапида давом этар эди.

...Эрталаб палатага кирган доктор Абубакир Расулнинг кўрпа-тўшаксиз хувиллаб турган каравотини кўрди.

Одатда эгаси ўлган жой шундай турарди.

Доктор шартта ҳамширага ўгирилиб:

— Бу нимаси? — деди.

— Уни бошқа палатага ўтказишди.

— Биламан. Нега кўрпа-тўшак солинмаган деяпман?
Хунук турибди... эгаси ўлганга ўхшаб.

Худди шу пайтда қўлида телеграмма ушлаган Марина палатага кирди. У қандайдир бутунлай ўзгариб кетган эди. Унинг юзида мавж уриб турган хушнудлик ифодаларини доктор илгари ҳеч кўрмаганди. Қиз нимадандир бениҳоя мамнунлигини доктор дарров фаҳмлаб, унга яқинлаша бошлади. Аммо Марина Расулнинг каравотини яланғоч алфозда кўргач, бирдан ранглари оқариб, қўлидан телеграммаси тушиб кетди-ю, қўллари икки ёнига шалвираб тушди.

— Марина! — деди доктор унга қўлини чўзиб.

Лекин қиз унга ҳатто қиё ҳам қарамади. У қорачиқлари кенгайиб кетган нигоҳини Расулнинг бўш жойидан узолмасди.

Доктор Абубакир худди шу сонияда бори-борлигида бир беадад оғриқ билан Маринани бир умрга йўқотаётгани, унинг учун бир умр бегонага айланаётганини ҳис этди.

Худди шу пайтда Расулнинг шодумон, аммо оҳиста янграган ўтли хитоби эшитилди.

— Марина!..

Марина Расул томон ўгириларкан, кўзлари яна аввалгидек чакнаб кетди. Ярим очик лаблари титраб, қўллари чўзганча Расул сари интилди.

Доктор Абубакир Расулнинг шайдо кўзларини кўрмаслик учун кескин бурилиб, эшик томон юрди.

Телеграммани ердан олиб ўқиган капитан Валиевнинг ҳасад аралаш ҳайратли овози докторни бир зум тўхта-тиб қўйди.

— Расулга Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони берилибди!..

Расул дарё соҳили томон ошикиб борарди.

Марина қадам товушларини эшитиб, ортига бир ўгирилди-да, қувлик билан жилмайиб, секин сувга кирдию шўнғиб, кўздан ғойиб бўлди.

Расул қирғоққа яқинлашиб, ён-верига аланг-жалаңг кўз югуртирарди:

— Марина! — деб қичқирди.— Жонгинам...

Қизнинг бир зумда қаёққа ғойиб бўлганини Расул ҳеч тушунолмасди.

— Қаердасан, Марина-а!

Яна жимлик.

Расул яна бир оз муддат атроф-теваракни кўздан кечирди-да, чўнқайиб ўтирганча роҳатланиб бетини юва бошлади.

Марина ўт-ўланларни яланг оёқлари билан оҳиста босиб, орқадан овоз чиқармай келиб, Расулни бирдан ўзи билан муздай сувга олиб тушиб кетди.

— Жинни бўлдингми? — деб бақирди Расул мавжланиб оқаётган сувда чайқалиб. — Ярамни газак олдираман-ку! Госпиталдагилар кўриб қолишса, нима дейман?

Лекин Марина гапга кулоқ солмай, атрофда баликдек сузаркан, Расулнинг юзига сув сачратарди. Кейин Марина бирдан қирғоққа караб сузди, энгил ҳаракат билан соҳилга чиқиб, Расулнинг бесўнақай сузиб келишини кузата бошлади. Унинг ҳўл кўйлаги баданига чиппа ёпишиб, хушбичим қоматини кўз-кўз қилиб турарди.

Марина мафтункор таннозлик билан йигитга термиларкан, бежирим қўлларини баланд кўтариб, сочларини текисламоқда эди.

Расул сувдан чиқиб, уни аста кучмоқчи бўлди. Марина эса оҳудек бир сакраб, дарёга калла отди. Расул серрайиб қолган кўйи ҳансираганча кийимларини сика бошлади.

Ногаҳон орқадан таҳдидли гумбурлаган овоз эшитилди:

— Бемор, сизга чўмилишга ким рухсат берди?!

Расул бир сесканиб ёнбошига ўгирилди-да, икки кадам нарида ҳайкалдек қад кериб турган госпиталь бошлиғини кўрди.

— Трибуналга боришни хоҳлаб қолдингизми?

Расул бехос саросималанганидан чурқ этолмади.

— Жўнанг, ҳозироқ госпиталга жўнанг!

Расул унинг ортидан таассуф билан кузатиб қолди.

Марина сувдан калласини чиқариб, Расулга тикилиб тураркан, қандай қилиб унинг кўнглига тушган хижилликни ёзишни ўйларди. У бирдан қирғоққа кийқирганча сакраб чиқди-да, яримяланғоч Расулнинг биллагидан маҳкам тутиб, дарё сари судраб кетди.

Улар яна бир-бирларига сув сачратиб, шўнғиб, пишқириб худди беғам болақайлардек ўйнаша бошлашди.

Ниҳоят, Расул ҳориб, қирғоқ томон сузди. Марина ҳам соҳилга чиқиб, илиқ кумга чалқанча чўзилди. Сўнг хол сўраган каби кўзларини сузиб, Расулга тикилди.

— Келди, бақирди-бақирди, кетди,— деди у қўл силтаб. — Кўявер, жоним, хафа бўлма!

Марина қимирламасдан, навкирон ва гўзал вужудини кўз-кўз қилувчи киёфада чўзилиб ётарди...

Атроф кимсасиз ва жимжит, дарахтларнинг барглари ҳам, ўт-ўланлар ҳам қилт этмасди. Қимирлаган жон далага — пахта тергани чиқиб кетган, хатто боғчалар ҳам дала шийпонларига кўчиб борган эди. Қишлоқ хувиллаб қолган, худди шу терим кизиган пайтда Расул билан Маринанинг беғам, бекайгу чўмилиб юриши анчайин номақбул иш эди. Шу боис госпиталь бошлигининг жаҳли чиққанини Расул тушуниб етган эди.

— Марина!

Қиз унга киё қаради.

— Жимжитликни қара, бирорта инсон товуши эшитилмайди-я!

Марина кўзларини аста юмди.

— Ёлғиз бўлиш ҳам мароқли-да! Осмонга қараб ётаверсанг-ётаверсанг...

Атроф жимжит эди...

Эртасига Расулни доктор Абубакир чақирди:

— Госпиталь бошлигининг жуда ғазаби тошган, — дея сирли қилиб сўради. — Кеча нега совуқ сувда чўмилдингиз?

— Тўғриси айтсам, чўмилмоқчи эмас эдим, — деди дудукланиб Расул. — Лекин... шундай бўлиб қолди-да.

— Жароҳатинг кўкариб кетибди-ку?

— Ҳечқиси йўқ, битиб кетади.

— Менга қара, Расул, — деди доктор Абубакир. — Биламан... сўрашга ҳақким йўқ, лекин тўғриси айт-чи, нечта қиз билан юргансан?

— Кўп эмас.

— Қанча?

— Иккита ёки учта.

— Уларни ҳам севганмисан?

— Йўқ.

— Маринани-чи?

— Маринасиз яшаш...ни, сизга тўғриси айтсам, тасаввур ҳам қилолмайман, доктор.

— Чинми?

— Э-э!..

— Госпиталдан чиққанингдан кейин нима бўлади?

— Унга уйланаман. Мен билан кетади.

— Ундай бўлса майли, — деди доктор Абубакир қипқизариб. — Қўша қаринглар...

Расулни комиссияга чақиришди.

Доктор Абубакир унинг оёғини букиб, яна тўғрилаб кўра бошлади.

— Ечининг!

Расул шошалоқлик билан ечиниб, ўнг елкасидаги бинти ва орқасига ёпиштирилган докасида колди.

— Эшиккача бориб, қайтиб келинг.

— Яхши, энди ўтиринг, туринг!..

— Кўлингизни букинг. Энди оёғингизни букинг!

Катта ҳамшира яра устидаги докаларни ечди.

Расулнинг оёғидаги жароҳатлари ҳам яхши битмаган эди. Бир оз йиринг оқар, тиззаси шишиб, кўкариб кетган болдири бўшашинқираб турарди.

Врачлар Расулни ўраб олиб, ўзаро битимга кела бошлашди.

— Доктор Абубакирнинг фикри тўғри, буни чиқаришга ҳали вақт бор...

— Буни чиқаришга вақт борми?— деди тўдага яқинлашаётган госпиталь бошлиғи.— Шунга-я?! Қани, мен бир кўрай-чи, хў-ўш... Эҳа, гап бунақа денг? Менимча сиз отдек. Мана бу ерингиз огрияптими?

— Йўқ.

— Яхши! Мана бу ер-чи? — дея у тиззанинг кўзини нуқиб кўрсатди.— Ҳа, албатта, огрийди-да! Эшитишимча, сиз Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони билан такдирланибсиз, лейтенант унвони беришибди... зўр, табриклайман! Яна эшитишимча, Маринага ошиқмишсиз?.. Лаънати уруш. Лейтенант, сизни соғайиб сафга қайтганингиз билан табриклайман!— деди госпиталь бошлиғи Расулнинг кўлини сиқиб.

— Раҳмат, ўрток бошлик!

— Эртагаёқ ўз қисмингизга жўнайсиз. Ярангизни ўша ерда қайта боғлаб, кейинги муддатни белгилашади. Комиссияга илтимосларингиз ёки шикоятларингиз бўлса, марҳамат, тортинмай айтаверинг!

— Ҳеч қандай илтимосим ҳам, шикоятим ҳам йўқ, ўрток бошлик,— деди Расул.— Мен отдекман.

— Бўпти, лейтенант, сизга руҳсат,— деди госпиталь бошлиғи, кейин сермаъно кулиб, қўшиб қўйди:— Ишларингиз кўп бўлса керак?

— Хайр, ўрток бошлик,— деди Расул.— Кетишга руҳсат беринг?

— Йўқ, тўхтанг!— деди доктор Абубакир.— Ўрток полковник, бунга жавоб беришга ҳали эрта.

— Нега?

— Уни механотерапия билан даволаш керак.

— Кадрдоним, Абубакир! Бу нарсаларни сизчалик, балки сиздан ортиқроқ тушунарман. Трибуналга топширвормаганимга шукур қилсин.

Госпиталь бошлиғи Расулга ўғирлиди:

— Сиз, модомики ярадор экансиз, совуқ сувда чўмилишдан кўра бошқа бир эрмак топсангиз бўлмасмиди?

Расул госпиталь бошлиғи олдида тек қотиб турарди:

— Айбдорман, ўртоқ бошлик,— деди.

— Ўзининг саломатлигини қасддан бузаётган одамга шафкат йўқ. Шикоятлар борми?

— Биз бу ерга шикоятбозлик учун келмаганмиз, ўртоқ бошлик.

— Оҳо, дуруст! Эртага ўн биру ноль-нолда вокзалда бўласиз! Пулингиз борми?

— Бор, ўртоқ бошлик.

Гапга яна доктор Абубакир аралашди:

— Токи бўғинлари яхши ишлайдиган бўлмагунча мен бу кишига жавоб бермайман. Расул, сиз гапимга тушундингизми?

— Раҳмат, доктор!— деди Расул докторга ва бошликка ўғирлиб гапида давом этди.— Эртага ўн биру ноль-нолда вокзалда бўламан.

— Расул!— деди госпиталь бошлиғи бир оздан сўнг.— Доктор Абубакирнинг гапи тўғри. Сиз ҳали даволанишингиз керак... Туринг, жўнанг!

— Раҳмат, ўртоқ бошлик! Лекин барибир эртага ўн биру ноль-нолда вокзалда бўламан.

Расул кескин бурилиб, чиқиб кетди.

— Оловдек йигит экан,— деди госпиталь бошлиғи.—

Мард йигит...

Доктор Абубакир Расулга госпиталнинг ховлисида етиб олди.

— Сени нима жин урди, Расул? Нега бунчалик фронтга ошиқяпсан? Е Маринадан хафа бўлдингми?

— Йўғ-э, нималар деяпсиз, доктор?

— Бўлмаса нима учун эртагаёқ фронтга кетмоқчисан?

— Доктор, ахир мен ўлгани кетаётганим йўқ-ку!

— Марина хафа бўлиб қолишини ўйлаяпсанми?

— Начора, уруш...

Доктор Абубакир гангигансимон унга анграйиб қаради.

Улар бир оз жим юриб кетишди.

— Расул,— деди доктор ниҳоят паришонхаёллик билан гап бошлаб.— Мен сенга тушунолмай қолдим. Марина билан иккаловингнинг бир-бирингга муносабатинг қандайдир илохий, муқаддас бўлса керак, деб ўйлаган эдим.

Расул курукшаб қолган лабларини ялаб, чукур энтиккан кўйи:

— Доктор, менинг ҳеч ким билмайдиган бир сирим бор,— деди юришдан тўхтаб.— Шуни сизга айтиб берайин. Балки шунда мени тушуниб оларсиз.

— Ишончинг учун раҳмат,— деди доктор беихтиёр пешонасини тириштириб.— Хўш, эшитайлик-чи?

— Мен Маринани танигунимча бир бандаи ожиз эканман. Кейин, ҳаммаси бирдан ўзгариб кетди.

— Хўш-хўш,— дея доктор унга портсигарини тутди.— Марҳамат...

Расул папирос олиб, тутатди. Сўнг секин юриб, гапида давом этди.

— Ўша кунни бизнинг қисмдан икки юзга яқин жангчи нобуд бўлди. Лекин штабнинг буйруғи қатъий — нима қилиб бўлса ҳам, маррани эгаллаш керак эди. Ўзингиз биласиз-ку, ҳар қандай кўрбонлар эвазига бўлса ҳам, маррани эгалласанг — бемалол ўзингни қаҳрамон ҳисоблашинг мумкин.

— Тўғри,— деди доктор оғзи, бурнидан баравар тутун бурукситиб.

— Чор атроф ботқоқлик, денг. Қишлоққа ўтадиган яккаю ягона йўлни немислар тиканли симлар билан тўсиб ташлашган. Қишлоқда маҳаллий аҳоли борлиги учун миномёт билан тўпларни ишга солиш мумкин эмасди. Мен командирнинг олдига бориб: «Ана у қарағайзорни кўряписизми?»— дедим.— Ўша ердаги дарахтлар тепасидан биз қафтдагидек кўришиб турибмиз. Энг четдаги дарахтдан уч юз метрча нарида душманнинг батареяси жойлашган, бизларни ўша тутдек тўкяпти. Энг баланд қарағайда уларнинг кузатувчиси ўтирибди. Бизлар жиндак ҳаракат қилишимиз билан у батареяни огоҳлантиряпти. Агар ҳу, ана у ердан эмаклаб борилса, тиканли симларгача етиш мумкин. У ерни эса дарахт учидаги кузатувчи кўрмайди. Симларни қирқиб, тешик очгандан кейин хужумга ўтса бўлади», дедим.

«Яша, солдат! — деди взвод командири.— Шу ишни ўзинг бажарасан...»

Мен дарров ёнимга иккита шерик олдим: радист қизимиз билан Коля исмли жангчини. Радист қизимиз бошвоқсиз юрган сигирлардан биттасини тутиб, қишлоққа қараб ҳайдади. Сигирнинг панасида эса биз портлатгичларни қўлтиқлаб, эмаклаб борардик.

— Яхши! — деди доктор хаяжонланиб.— Кейин, кейин-чи?

— Кейин,— деди Расул ҳазин хўрсиниб.— Коля бир

амаллаб симтўсиқ орасидан ўтиб олди. Мен унга зарядни узатдим.

— Шошма! — дея доктор Расулнинг гапини бўлиб сўради. — Немисларнинг кузатувчиси радистни кўрмасмиди?

— Албатта кўрарди. Лекин қиз тўппа-тўғри унга қараб бораётган эди-да! Шунинг учун ў хотиржам эди.

— Тушунарли.

— Мен шнурни ёқдим-да, олдиндан тайёрлаб қўйилган пана жойга яшириндим. Коля дарров изимдан келиши керак эди, лекин негадир ундан дарак йўқ, шнур эса вишиллаб ёниб боряпти. Кейин билсам, Коля тиканли симларга ўралиб қолган экан. Мен гарангсиб, нима киларимни билмай қолдим. Тушундимки, Коля кутулишга урингани сайин пўлат симларга баттар ўраляпти. Бир пайт, радист менга нафрат билан ўқрайиб, Коля томон чопиб кетди. У етай-етай деганда бирдан миналар устмас портлади. Мен ерга қапишиб қолдим, устимдан мина, сим парчалари визиллаб учиб ўтди. Хиёл фурсатдан сўнг Коля ётган жойга қараб югурдим. Коля кимир этмай ётар, юзи қон ва лой эди. •Радист қиз ўлган, Коля эса тирик, чалажон эди. Радист қиз охирги лаҳзада унинг устига ташланиб, қалқон бўлган экан, «Сен... сен... аблаҳсан, маразсан!» — деди Коля кўкрагимга зарб билан тепаётиб. Шу пайт яна бир мина қаердадир портладию мен ҳушимдан кетдим. Дала госпиталида ҳушимга келдим, лекин кўз ўнгимдан Коля билан радист қиз ҳеч кетмасди. Уларни ўйлаганим сайин шу кунларда ўзимни қўярга жой тополмай қоляпман. Биласизми, улар, менинг айбим билан ҳалок бўлишди. Сизга ростини айтсам, Маринани яхши кўриб қолганимдан кейин айбимни ювишим кераклигини яна бир карра англадим... Ахир, мен кўрқоклик қилдим, дўстимни — жангчини энг қалтис пайтда ташлаб қочдим — ёрдам беролмадим. Энди мен учун биргина юпанч — жангга қайтиб, ўч олиш. Сиз фронтга жўнашим учун ёрдам беринг.

— Расул, ахир мен худо эмасман-ку! — деди доктор Абубакир бўғиқ овозда. — Сени мен эмас, медкомиссия тўхтатиб турибди.

— Ердам беролмайсизми, доктор?

— Майли. Яна бир консультация олайлик, кўрамиз.

— Қимнинг консультациясини?

— Шаҳар бош хирургининг.

— Нима кераги бор? Барибир фронтга кетаман!

Палатада Валиев фиғони чиқиб бақирарди:

— Нима, нима-а?! Энди фронтга қочиб қолмоқчимиз? Вой аблаҳ-ей! Қиз бечоранинг бошини айлантириб-айлан-тириб, энди туёғини шиқиллатмоқчимиз? Ҳозир боплайман уни!..

Расул шаҳарнинг бош хирургни хузуридан чиқиб, палата томон тор йўлдан келаётган эди.

Капитан Валиев дераза олдида турган аравага югуриб борди-да, аравакаш солдатга шивирлаб буюрди:

— Қани, тез туш-чи!..

Расул бошини эганча хиёл оқсоқланиб, ўйчан юриб борарди.

Валиев тизгинларни ғижимлаб олди-да, отнинг сағри-сига камчи босиб, тўғри Расулнинг устига ҳайдади.

Шовқинни эшитган Расул орқасига каради-ю, қочишга улгуролмади. Арава уни йиқитиб, елдек ўтиб кетди.

— Пўшт, йўлдан! Кўзинг кўрмиди?— деб бақирди Валиев атайлаб кечиктириб.

Ҳаммаёғи лойга беланган Расул базўр ўрнидан тураркан, узоқлашаётган арава ортидан алам билан қараб қолди...

— Мени кутгин, Марина! — дерди Расул унинг қўлларини силаб.— Мен албатта қайтаман. Ишонасан-а?..

Олисдан паровоз гудогининг чинқириғи эшитилиб, чироғи кўринди.

— Қаерда бўлмайин, ҳамиша ҳаёлим сенда бўлади.

Марина ўйчан, дардкаш юзларини Расулнинг кўксига босди. Расул кизни оғушига олди.

Поезд келди.

Расул ўтли кўзлари билан термилиб, Маринани маҳкам бағрига босди-да:

— Хайр энди, азизим,— деди.— Хайр...

Марина унга баттар чирмашди.

Вагонлар аскарларга тўла эди. Ҳаммаси гўё уларга қарашаётгандек, шивирлашаётгандек эди.

— Бора қол,— деди Расул эзгин бир овоз билан.— Тез орада дийдор кўришгунча...

Доктор Абубакир уларга яқинлашди.

— Расул, сизга зафар тилайман,— деди доктор собиқ ярадорини сизсираб.— Омон қайтинг ишқилиб.

Улар оғанилардек қучоқлашишди.

Поезд жила бошлади.

— Хайр, доктор! — дея Расул у билан хўшлашиб, Маринанинг юзларидан ўпди.— Хайр, азизларим...

Расул орқасига қарай-қарай, тобора тезлашиб бораётган вагон сари югуриб, етиб олди-да, аскарлар кўмагида

зинапояга чикди, туткичдан маҳкам ушлаб, Марина билан доктор Абубакирга нималардир дея кичкирганча қўл силкиди.

Кўзларида жикка ёш Марина гўё вагон ғилдираклари юрагини тақатақ босиб ўтаётгандек бирдан кўксини чангаллаб, олдинга талпинди: оташин бир хўрсиниқ бўғзини куйдирди, энтикиб, бехос кичкириб юборди:

— Расу-ул! — Ва орқасидан етиб келган доктор Абубакирга мотамсаро ўгирилиб. — Расул кетди, — деди.

Кўзлари ҳайратдан чакнаб, доктор Абдурахмонов кизнинг шалвираб турган қўлларини кафтига олди.

— Марина, ахийри гапирдинг-а! Билардим, барибир гапиришингни билардим. Яна бир гапир?..

Марина кўзини узмай қайғу аралаш севинч, севинч аралаш қайғу билан бешарҳ бир алфозда йиғлар эди.

Бирдан муюлишдан ўкириб чиққан юк машинаси бабаплаганча елдек учиб ўтди. Доктор Абдурахмонов рулни кескин чапга буриб, машинани йўл чеккасига олиб чиқиб тўхтатди.

Ногаҳоний ваҳимадан мовий кўзлари қизариб-каттариб кетган Татьяна докторга индамай қараб турарди. Абдурахмонов йўл чеккасидаги ўт-ўланларга, дарахтларнинг узун-узун соясига ўйчан тикилиб, чап кўксини ушлади.

— Келинг, мен хайдайман, — деди киз. — Сиз ахир эрталабдан бери рулдасиз. Чарчадингиз.

— Уйгача икки кадам қолди, — деди доктор машинани юргизар экан. — Ҳозир етиб борамиз.

Бирдан доктор Абдурахмонов яқинда томоша қилгани — Бергманнинг «Қулупнайзор» фильмидаги профессор Исаак Боргни эслади. Профессор Борг тантанали нутқлар, музыка ва тўплар гулдуриси остида ўз хаёт йўлининг бенуксон, шон-шухратга тўла кечганлигига гувоҳлик берувчи юксак илмий унвонни олиш учун Лунд шаҳридаги машҳур университетга ошиқмоқда эди... Аммо шаҳар йўлида борар экан, қачонлардир профессор Борг хиёнат кўчасига кирганини, ўзи муқаддас деб билган ва эътиқод кўйган кўп нарсаларини ҳақорат қилгани, топтаб ўтганини яққол англаб етади...

Доктор Абдурахмоновнинг хаёли профессор Исаак Борг хақидаги хотиралардан ўз шахсий хаётига кўчди. У ана шу профессорга нимаси биландир ўхшаб кетаётганлигидан хафа бўлди. У ҳам, Исаак Борг каби ўз ишини яхши кўради, озми-кўпми иқтидори бор, катта маънавий қудратга эга... Йўқ, одам ўзининг барча кирдикорларини

оклайдиган далиллар топаверади... Аммо баногоҳ доктор Абдурахмонов ўзига хиёнат қилгани, ўзи муқаддас деб билган нарсаларни қаттиқ ҳақорат қилганини биринчи марта жисмида беадад оғриқ билан ҳис этди. Бу хиёнат Расул Маринага кўнгил қўйганини илк дафъа билиб қолган кунда рўй берган эди. Ана ўшанда Расулнинг абжағини чиқариш керак экан, лекин...

Доктор Абдурахмонов энди ўзини лоқайдлик, худбинлик ва совуққонликда айблай бошлади. «Шунинг учун ҳам Маринадан жудо бўлдим, — деб ўйлади. — Мен бошқа аёлга уйландим, уни ҳам бахтсиз қилдим. Ҳамма хатоларимни мана энди очик-ойдин сезиб турибман...»

— Расул фронтга кетгач, уч ойдан кейин онам қорахат олганлар, — деб ҳикоясини давом эттирди Татьяна. — Лекин у онамнинг ҳомиладор эканлигини ҳатто билмаган ҳам.

— Онангиз Парижда ҳозир ўша ўғли билан турадими? — деб сўради Абдурахмонов, паришонлик билан.

— Ҳа. Яна бир қизиқ воқеа: ҳар йили туғилган кунларида — ўнинчи майда онам бир кучоқ оппоқ атиргул оладилар. Мен, бу гуллар кимдан, деб сўрасам, онам мавҳумроқ қилиб: «Мени ҳаммадан ҳам кўпроқ севган кишидан», деб жавоб берардилар.

Абдурахмонов индамай машинани бошқариб бораркан, ўйчан бош ирғаб қўйди.

— Биласизми? — деди Татьяна доктор томон ўгирилиб, — доктор Абубакир менинг назаримда кўнгилчан, яхши одам, лекин сезишимча, иродасизроқ бўлган.

Доктор Абдурахмонов ўз хаёллари билан банд эди... У мунофиқлик қилмай, шафқатсизлик билан бўлиб ўтган барча ҳодисаларга холис баҳо беришга уринарди. У ўйлагани сайин Маринанинг тақдирига бефарқ қараганини тобора равшанроқ ҳис қила бошлади. «Маринани севсам ҳам, у Расулга эргашиб кетганда, юз ўгириб, тўғри иш қилдим... Аммо барибир Марина бахтсиз... мен ҳам бахтиёр эмасман... Ҳа, Татьяна ҳақ: мен иродасизлик қилдим. Бироқ, менинг бутун ҳаётимни Татьяна қаёқдан билади? Марина унга ҳаммасини айтиб берган бўлса керак...»

Доктор Абдурахмонов машинани катта кўчага, ўнганга — сершоҳ дарахтлар қоплаб олган хиёбонга бурди-да, бир оздан сўнг катта дарвоза қаршисида тўхтатиб:

— Мана, уйга ҳам етиб келдик, — деди. — Хоналар кўп, маза қилиб дам оласиз.

— Ташаккур! — деди Татьяна майин табассум билан.

Уйга киришгач, киз юмшоқ креслога ҳорғин чўкиб, ён-верига кўз югуртирдию ҳайратидан:

— Оҳ-хо! — деб юборди. У уй бурчагидаги кўҳна бир роялни кўрган эди, чакқон ўрнидан турди, унга яқинлашиб, аста силаб-сийпалади.— Роялингиз мунча чиройли. Мен бу рояль ҳақида эшитгандекман...— Татьяна тирбанд жавонларга анграйиб тикилди.— Китобларингиз жуда кўп экан.

— Китоб ўқиш — менинг энг яхши кўрган машғулоти- тим,— дея доктор эшик томон юрди.— Мен ҳозир, бир зумда қайтаман...

Орадан хийла фурсат ўтгач, доктор Абдурахмонов бир даста оқ — оппоқ гуллар кўтариб кирди-да, биллур гулдонга солиб кўйди.

— Хўш, нега онангиз номаълум солдатнинг хокини кўйишга келмади?— деб сўради у телевизорни кўяётиб.— Ахир, бу Расулнинг хоки бўлиб чиқиши ҳам мумкин эди-ку?

— Онам келмоқчи эди,— деди у бир оз жимликдан сўнг.— Лекин врачлар ҳам, мен билан акам ҳам қаршилик қилдик. Мен онамнинг ёшлиги кечган жойларда икки-уч кун сайр қилмоқчиман. Сайр қилдирасизми?

— Албатта...

Улар рангли телевизорда «Янгиликлар» бўлимидан кўрсатилаётган номаълум солдат хокининг кўмилиш маросимини томоша қилиб ўтиришарди.

— Бу ердан тўғри Москвага учиш мумкинми?

— Мумкин.

— Эртага соат ўн иккида Москвага «Токио-Москва-Париж» самолёти келиб кўнади. Шу самолётда Токиодан акам учиб келиб, Парижга ўтиб кетиши керак. Агар сиз қарши бўлмасангиз, мана шу оқ атиргулларни учувчилар орқали акамга етказамиз. Кейин акам гулларни онамга элтиб беради. Онам албатта сиз билан мендан жуда хурсанд бўлади. Майлими?

— Марҳамат, марҳамат! — деди доктор кулишга ҳаракат қилиб.

— Яхши. Албатта айтиб юбораман.

Орадан яна бир оз вақт ўтгач, Татьяна сумкасини титкилаб, катта бир конверт олди-да:

— Бу сизга,— деди уни докторга узатиб.

— Нима бу ўзи?

— Онамнинг кундаликлари...

Доктор Абдурахмонов конвертни оларкан, бирдан ўзини жуда ҳорғин ва қариб қолгандек ҳис этиб, креслога вазмин суянди.

МУНДАРИЖА

Парвоз	3
Ташвиш ва умид кунлари	62
Уйгача икки кадам	134

На узбекском языке

Фаттах Захидов

ДЕНЬ ТРЕВОГ, ДЕНЬ НАДЕЖД

Повести

Редактор Н. Килйичев

Рассом. Э. Назаров

Расмлар редактори А. Мамажонов

Техн. редактор М. Мирражабов

Корректор Ш. Соатова

ИБ № 2827

Босмахонага берилди 25.11.83. Босишга рухсат этилди 28.08.84. Р—13137. Формати 84×108¹/32. Босмахона коғози № 3, Адабий гарнитура. Юкори босма. Шартли босма л. 9,24. Шартли кр.-оттиск 9,34. Нашр л. 9,38. Тиражи 30000. Заказ 1612. Баҳоси 60 т.

Гафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Ёш корхонаси. Тошкент—700129. Навоий кўчаси, 30.